

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: ‘Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ’**

ΤΣΙΡΔΗΜΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ

A.M. 0811M025

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΠΑΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2014

Πρόλογος

Όταν έφτασε η ώρα να διαλέξουμε και να δηλώσουμε τα θέματα των διπλωματικών μας εργασιών, προκειμένου να ολοκληρωθεί η φοίτησή μας στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, σκέφτηκα να ασχοληθώ με ένα θέμα που να μου αρέσει, που να μου τραβήξει πραγματικά την προσοχή και το ενδιαφέρον. Έτσι ώστε και η διαδικασία της προετοιμασίας και της συγγραφής της εργασίας, που είναι κατά κανόνα δύσκολη, να γίνει ευχάριστη εμπειρία. Επίσης σκέφτηκα αυτό το θέμα να είναι επίκαιρο και να σχετίζεται με την οικονομικοκοινωνική κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στη χώρα μας ,αλλά και στον κόσμο γενικότερα, τα τελευταία χρόνια. Να είναι ένα θέμα δηλαδή που να απασχολεί και να ενδιαφέρει και τον απλό κόσμο στην καθημερινότητά του.

Ε, λοιπόν, νομίζω ότι ,σύμφωνα με αυτά τα ‘κριτήρια’, δε θα μπορούσα να βρω καταλληλότερο θέμα, από αυτό των οικονομικών ανισοτήτων. Το ζήτημα αυτό απασχολεί διαχρονικά τις ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά στα τελευταία χρόνια, που βιώνουμε την οικονομική κρίση, έχει πάρει νέες διαστάσεις και είναι πιο επίκαιρο από ποτέ. Και επειδή, πρόκειται για ένα θέμα με πολλές πτυχές και παραμέτρους, στην παρούσα εργασία έγινε μεγάλη προσπάθεια για την, όσο δυνατόν, πληρέστερη κάλυψη του. Έτσι λοιπόν, μελετήθηκαν και αναλύθηκαν διάφορες προσεγγίσεις σχετικά με τη φύση του προβλήματος, την εξέλιξή του διαχρονικά, τις συνέπειές του στην οικονομία και την κοινωνία, τη σχέση του με την κρίση, αλλά και πολλά άλλα ακόμα ζητήματα.

Κοιτώντας τώρα λοιπόν, όλη την εργασία ολοκληρωμένη, θέλω να επισημάνω ότι είμαι πολύ ικανοποιημένος από την προσπάθεια, που κατέβαλα, αλλά και από το αποτέλεσμα, που προέκυψε, κρίνοντάς το όσο γίνεται αμερόληπτα. Επίσης είμαι ευχαριστημένος επειδή επετεύχθησαν οι δύο αρχικοί στόχοι. Πρώτον, η διαδικασία, της προετοιμασίας και της συγγραφής της εργασίας , παρόλο που απαιτήσε μεγάλη θυσία του πολύτιμου, και πιεσμένου από εργασιακές και προσωπικές υποχρεώσεις, ελεύθερου χρόνου, κρίνεται τελικά ευχάριστη εμπειρία. Και δεύτερον, όλη αυτή η διαδικασία με γέμισε με ουσιαστική γνώση επί του συγκεκριμένου, σημαντικότερου, ζητήματος.

Στο σημείο αυτό λοιπόν, θέλω να εκμεταλλευτώ την ευκαιρία που μου δίνεται, και να ευχαριστήσω το διοικητικό προσωπικό του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, αλλά και όλου του Παντείου Πανεπιστημίου. Θέλω, βεβαίως, να ευχαριστήσω και όλους μου τους Καθηγητές, των οποίων τα μαθήματα και τις παραδόσεις, είχα τη μεγάλη χαρά και τιμή να παρακολουθήσω, είτε σαν προπτυχιακός, είτε σαν μεταπτυχιακός φοιτητής του ΤΟΠΑ, σε ένα πολύ ωραίο ‘ταξίδι’ , γεμάτο γνώσεις και εμπειρίες, που κοντεύει πλέον τα 10 χρόνια.

Επίσης, θέλω ξεχωριστά να ευχαριστήσω τον Ομότιμο Καθηγητή κύριο Θεοφάνη Πάκο. Υπό την επίβλεψή του, και με τη βοήθειά του, ανέλαβα και έφερα εις πέρας την εργασία μου.

Τέλος, θέλω ειλικρινά να ευχαριστήσω τους πολύ αγαπημένους, δικούς μου ανθρώπους, για την υπομονή τους όλη αυτήν την περίοδο που χρειάστηκε για να ετοιμάσω την εργασία μου, και τη στήριξή τους στις φάσεις που το ‘γράφω την πτυχιακή μου’ σταματούσε να είναι ευχάριστη διαδικασία...

Κλείνοντας λοιπόν τον πρόλογο, να ευχηθώ απλά ...καλή ανάγνωση!

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	6
1 . Οι ανισότητες μέσα από τη νεοκλασική προσέγγιση των βασικών οικονομικών ζητημάτων	8
1 . 1 . Βασικά οικονομικά προβλήματα.....	8
1 . 2 . Βασικές παραδοχές.....	10
1 . 3 . Κατανομή των μέσων παραγωγής στον ‘τέλειο’ ανταγωνισμό.....	13
1 . 4 . Κριτική του κριτηρίου Pareto.....	15
2 . Το ζήτημα της διανομής και οι ανισότητες	18
2 . 1 . Η διανομή στην ελεύθερη αγορά.....	18
2 . 2 . Πλήρης απασχόληση, νομισματική σταθερότητα και επενδύσεις.....	20
2 . 3 . Το ουδέτερο κράτος.....	21
2 . 4 . Η άνιση διανομή.....	23
2 . 5 . Φτώχεια και ορισμοί.....	25
2 . 6 . Κλασική θεωρία διανομής.....	27
2 . 7 . Marx, διανομή και ανισότητες.....	28
2 . 8 . Νεοκλασική διανομή.....	30
3 . Θεωρίες αναδιανομής.....	31
3 . 1 . Ωφελισμός	31
3 . 2 . Λιμπεραλισμός.....	33
3 . 3 . Το τρικ του καπιταλισμού.....	35
3 . 4 . Φιλελευθερισμός.....	37
3 . 5 . Άριστη κατά Pareto αναδιανομή.....	40
3 . 6 . Κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή	42
4 . Η σύγχρονη συζήτηση επί του θέματος των ανισοτήτων	44
4 . 1 . Kuznets και ανισότητες	44
4 . 2 . Amartya Sen και ανισότητες.....	46
4 . 3 . Thomas Piketty και ανισότητες.....	49
4 . 4 . Krugman, Piketty και ανισότητες	53
5 . Ο ρόλος του κράτους.....	55
5 . 1 . Κοινωνική ασφάλιση και πρόνοια.....	55
5 . 2 . Ο αρνητικός φόρος εισοδήματος.....	56
5 . 3 . Προοδευτική φορολόγηση	56

5.4. Αξιολόγηση στο σήμερα.....	57
6. Κρίση και ανισότητες σήμερα	58
6.1. Πως διαμορφώνεται η κατάσταση.....	58
6.2. Η αμφίδρομη σχέση κρίσης – ανισοτήτων.....	61
7. Προτάσεις, Λύσεις, Προοπτικές	63
7.1. Το παράδειγμα Mondragon.....	63
7.2. Τα παραδείγματα της Christiania και της Marinaleda.....	65
8. Συμπεράσματα	68
Πηγές.....	71

Εισαγωγή

Στα παρακάτω κεφάλαια γίνεται προσπάθεια να αναλυθεί και να παρουσιαστεί το σύνθετο κοινωνικοοικονομικό πρόβλημα των οικονομικών ανισοτήτων. Το πρόβλημα αυτό είναι διαχρονικό στις ανθρώπινες κοινωνίες και πάντα η συζήτηση επί του θέματος είναι ενδιαφέρουσα με δυνατά και λογικά επιχειρήματα από διάφορες πλευρές.

Στα οικονομικά η έννοια των ανισοτήτων χρησιμοποιείται για να καταδείξει διαφορές στα εισοδήματα των ανθρώπων. Τι εισοδήματα έχει δηλαδή το κάθε μέλος μιας κοινωνίας σε σύγκριση με τα υπόλοιπα, και πως τελικά μοιράζεται το συνολικό εισόδημα στην κοινωνία. Οι ανισότητες υπολογίζονται με διάφορους δείκτες και μέτρα, αλλά ο πιο συνηθισμένος τρόπος είναι ο δείκτης Gini, που μπορεί να πάρει τιμές από το 0, αν σε μια κοινωνία δεν υπάρχουν ανισότητες, έως το 100, αν το εισόδημα είναι μοιρασμένο εντελώς άνισα. Ένας ακόμα τρόπος, που επίσης συνηθίζεται, είναι ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε εισοδηματικά κλιμάκια, από το πιο φτωχό 20% του πληθυσμού στο πιο πλούσιο 20%, και η σύγκριση μεταξύ τους.

Γενικά, σχεδόν σε όλες τις κοινωνίες παρατηρούνται εισοδηματικές ανισότητες. Και αυτό είναι ίσως και θεμιτό, μέχρι ένα βαθμό. Το πρόβλημα δημιουργείται όταν η κατάσταση ξεφεύγει, καθώς οι ανισότητες μεγαλώνουν υπερβολικά και ο πλούτος μαζεύεται σε πολύ λίγα χέρια. Αυτό φαίνεται να συμβαίνει στις μέρες μας στις σύγχρονες κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής, και είναι ένα σημαντικό πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Για αυτό και στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια να αναλυθεί το πρόβλημα όσο το δυνατόν περισσότερο.

Να σημειωθεί επίσης, ότι σε κάθε κοινωνία, δεν υπάρχουν μόνο οικονομικές ανισότητες. Παρατηρούνται ακόμα και κοινωνικές ανισότητες, ανισότητες στην παιδεία, στην υγεία, και γενικά ανισότητες σε προσβάσεις και ευκαιρίες. Η ανάλυσή μας επικεντρώνεται περισσότερο στις οικονομικές ανισότητες, αλλά ούτως ή άλλως η συσχέτιση μεταξύ τους είναι έντονη.

Ας δούμε όμως μια σύντομη παρουσίαση των κεφαλαίων της εργασίας, για να πάρουμε μια γεύση για το τι ακολουθεί.

Στο πρώτο κεφάλαιο ασχολούμαστε με τα βασικά προβλήματα της οικονομικής επιστήμης και τα προσεγγίζουμε με μια νεοκλασική ματιά, επικεντρώνοντας στο βασικότερο ζήτημα για τους νεοκλασικούς, αυτό της κατανομής των μέσων στην παραγωγή. Ασχολούμαστε ακόμα με τον τέλειο ανταγωνισμό και τις υποθέσεις του και βλέπουμε και το κριτήριο του Pareto σχετιζόμενο με τις ανισότητες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εστιάζουμε στο ζήτημα της διανομής. Ξεκινάμε με τη νεοκλασική της ανάλυση και βλέπουμε το πώς αυτή τελικά καταλήγει άνιση. Βλέπουμε ακόμα διάφορες απόψεις επί του θέματος, μεταξύ των οποίων αυτές του Ricardo και του Marx, ενώ αναλύουμε και την έννοια της φτώχειας βλέποντας διάφορους ορισμούς.

Στο τρίτο κεφάλαιο πραγματευόμαστε διάφορες θεωρίες αναδιανομής, καθώς επίσης και τις πολιτικές φιλοσοφίες του ωφελιμισμού, του λιμπεραλισμού και του φιλελευθερισμού.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζουμε τη σύγχρονη συζήτηση επί του θέματος. Αναλύουμε τις απόψεις σπουδαίων οικονομολόγων, παλαιότερων αλλά και πολύ νεότερων, που έχουν ασχοληθεί με το θέμα όπως ο Σεν, ο Κούζνετς, ο Πικετύ και ο Κρούγκμαν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο ασχολούμαστε με το ρόλο του κράτους και αναλύουμε τι οφείλει να κάνει το σύγχρονο κράτος για να καταπολεμήσει τις ανισότητες, αλλά και τι κάνει τελικά στην πραγματικότητα. Επίσης εξετάζουμε τα 'εργαλεία' που έχει στη διάθεση του το κράτος, ώστε να μπορεί να προχωρά σε διάφορες πολιτικές αναδιανομής.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε πιο συγκεκριμένα την κατάσταση των ανισοτήτων σήμερα, στην εποχή της κρίσης, και προσπαθούμε να αναλύσουμε τη σχέση που συνδέει την οικονομική κρίση με τις οικονομικές ανισότητες.

Στο κεφάλαιο επτά προσπαθούμε να δώσουμε λύση. Για αυτό παρουσιάζουμε κάποια παραδείγματα κοινωνιών, που είναι κάπως διαφορετικά οργανωμένες σε σχέση με τις περισσότερες που γνωρίζουμε. Παρουσιάζουμε λοιπόν κάποιες εναλλακτικές προτάσεις, που πιθανώς να αποτελούν τη λύση του προβλήματος.

Τέλος κλείνουμε με τα πολύ σημαντικά και χρήσιμα συμπεράσματα, και κατόπιν ακολουθεί η παράθεση της βιβλιογραφίας.

1 . Οι ανισότητες μέσα από τη νεοκλασική προσέγγιση των βασικών οικονομικών ζητημάτων

1 . 1 . Βασικά οικονομικά προβλήματα

Η νεοκλασική οικονομική θεωρία, όπως γνωρίζουμε, εστιάζει τον προβληματισμό της για κάθε κοινωνία γύρω από τέσσερα βασικά ζητήματα¹. Αυτά είναι : α) η κατανομή των μέσων παραγωγής, β) η διανομή, γ) η πλήρης απασχόληση και η νομισματική σταθερότητα και δ) η αναπαραγωγή και η ανάπτυξη.

Σχετικά με την κατανομή των μέσων παραγωγής, το πρόβλημα είναι ότι αυτά κρίνονται, σχεδόν πάντα, ανεπαρκή για την κάθε κοινωνία, ώστε να καλύψουν τις διάφορες ανάγκες των μελών της. Έτσι το θέμα είναι πώς να κατανεμηθούν τα περιορισμένα μέσα, ώστε να παραχθούν, με το ελάχιστο κόστος, χωρίς σπατάλες δηλαδή, τα αγαθά και οι ποσότητές τους, που να μεγιστοποιούν την ικανοποίηση των καταναλωτών-μελών της κοινωνίας.

Από την άλλη, το ζήτημα της διανομής έπεται της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά είναι εξίσου σημαντικό με το πρώτο, καθώς εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο διανέμεται στην κοινωνία το τελικό προϊόν. Πως αποφασίζεται η διανομή, από ποιον και με ποιον τρόπο, είναι τα κύρια ερωτήματα που απασχολούν. Αλλά στο συγκεκριμένο θέμα, απασχολεί εξίσου αν όλη αυτή η διαδικασία είναι κοινωνικά επιθυμητή, ή άριστη με κάποιο κριτήριο.

Όσον αφορά τώρα, το τρίτο ζήτημα, η πλήρης απασχόληση μας ενδιαφέρει, γιατί εφόσον η ανθρώπινη εργασία είναι ένα βασικό μέσο παραγωγής, η μερική αξιοποίησή της θα αποτελούσε μια τρομερή σπατάλη πόρων για την κάθε κοινωνία. Με παρόμοιο τρόπο, η νομισματική σταθερότητα επιδιώκεται για να παραμένει σταθερό το γενικό επίπεδο των τιμών και, ως εκ τούτου, να παραμένει σταθερή η αγοραστική δύναμη των εισοδημάτων.

Τέλος, το ζήτημα της αναπαραγωγής και ανάπτυξης μας απασχολεί γιατί δεν αρκεί στην κάθε κοινωνία να παράγει για την τρέχουσα περίοδο και να ικανοποιούνται τα μέλη της, αλλά θα πρέπει αυτό να μπορεί να το κάνει και σε κάθε επόμενη περίοδο. Θα πρέπει δηλαδή να φροντίζει να

---

¹ 'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 1(Ι)

ανανεώνονται κάθε φορά τα μέσα παραγωγής της , ώστε να μπορούν να παράγουν και στο μέλλον, και να ικανοποιούνται και μελλοντικά τα μέλη της κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε περίοδο θα πρέπει να γίνονται οι κατάλληλες επενδύσεις , ώστε να αντικαθίστανται τα μέσα παραγωγής, που καταναλώνονται.

Αφού αναλύσαμε λοιπόν τα βασικά προβλήματα της νεοκλασικής θεωρίας, μπορούμε να εξάγουμε ένα πρώτο συμπέρασμα. Και αυτό είναι, ότι τα δύο πρώτα ζητήματα, που ίσως είναι και τα σπουδαιότερα, σχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο της μελέτης μας ,τις οικονομικές ανισότητες. Και αυτό γιατί και η κατανομή και η διανομή σημαίνουν ουσιαστικά ένα ‘μοίρασμα’. Έτσι λοιπόν, ο βαθμός που αυτό το ‘μοίρασμα’ θεωρείται ‘δίκαιος’ ή ‘άδικος’ επηρεάζει σε έναν άλλο βαθμό και το επίπεδο των οικονομικών ανισοτήτων.

Βέβαια, η κατανομή των μέσων παραγωγής και η διανομή είναι δύο διαφορετικά ‘μοιράσματα’. Και για την ακρίβεια, η κατανομή των μέσων παραγωγής δεν είναι ‘μοίρασμα’. Είναι περισσότερο ‘διαχείριση’, καθώς εξετάζει πώς να ‘σκορπίσει’ στην παραγωγική διαδικασία, όσον το δυνατόν αποδοτικότερα, τα μέσα παραγωγής, ελαχιστοποιώντας τα κόστη και τις σπατάλες και μεγιστοποιώντας τα οφέλη και την ευχαρίστηση για τα μέλη της κάθε κοινωνίας. Και εννοείται βέβαια, πως τα μέλη της κάθε κοινωνίας έχουν ήδη εξαρχής στην κατοχή τους τα μέσα παραγωγής, και με αυτά, άλλωστε, επιθυμούν να βοηθήσουν στην παραγωγή των αγαθών.

Ενώ, από την άλλη η διανομή εξετάζει το ‘τι είδους’ και ‘πόσο’ αγαθό καρπώνεται το κάθε μέλος της κοινωνίας. Εδώ υπάρχει ‘μοίρασμα’, και μάλιστα σχετίζεται αρκετά με την προηγούμενη κατάσταση της κατανομής. Γιατί, σε γενικές γραμμές, ανάλογα με τα μέσα με τα οποία βοηθάς στην παραγωγή, παίρνεις και το κομμάτι του προϊόντος που σου αναλογεί. Βέβαια, να σημειωθεί εδώ, ότι αυτή η σχέση σε καμία περίπτωση δεν είναι απολύτως αντίστοιχη , του στιλ ‘ένα δίνεις, ένα παίρνεις’, καθώς η συνάρτηση παραγωγής έχει πολλές μεταβλητές, όπως επίσης και ο τρόπος διανομής.

Ωστόσο, αυτό που έχει για μας ενδιαφέρον ,είναι πως ,αφού ολοκληρωθούν αυτές οι δύο διαδικασίες, της παραγωγής και της διανομής του προϊόντος, μπορούμε να παρατηρήσουμε την ύπαρξη ή όχι

ανισοτήτων στην κάθε κοινωνία. Και σαφώς οι ανισότητες που προκύπτουν έχουν να κάνουν και με την προϋπάρχουσα, της κατανομής, κατάσταση κατοχής των μέσων παραγωγής από τα μέλη της κοινωνίας, αλλά και από τον τρόπο που διανέμεται στα μέλη της κοινωνίας το αποτέλεσμα της παραγωγής, το τελικό προϊόν. Οι ανισότητες δηλαδή, είναι πολύ πιθανό να προϋπάρχουν της παραγωγής, αλλά σίγουρα διαμορφώνονται, και είτε εντείνονται, είτε εξασθενούν, μετά από αυτήν, ανάλογα με τον τρόπο διανομής.

Ωστόσο, είναι χρήσιμο, εφόσον καταπιαστήκαμε με τα βασικά προβλήματα της νεοκλασικής θεωρίας, να αναλύσουμε κάποιες ακόμα βασικές παραδοχές της, ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια να εμβαθύνουμε την ανάλυσή μας ακόμα περισσότερο στην ουσία, στις αιτίες, στις συνέπειες, στα πώς και στα γιατί των οικονομικών ανισοτήτων.

1.2. Βασικές παραδοχές

Οι βασικές παραδοχές της νεοκλασικής θεωρίας έχουν να κάνουν με τον τρόπο που είναι οργανωμένες οικονομικά και πολιτικά οι 'σύγχρονες' ανθρώπινες κοινωνίες. Η νεοκλασική θεωρία λοιπόν, δέχεται την έννοια του πλουραλισμού στην κατανομή της εξουσίας και την έννοια του ανταγωνισμού στον οικονομικό και πολιτικό τομέα. Αυτές οι παραδοχές αποτελούν το κοινωνιολογικό υπόβαθρο της θεωρίας.

Η πλουραλιστική αντίληψη² για την κατανομή της εξουσίας λοιπόν, αποτελεί τη βάση της νεοκλασικής θεωρίας. Η πλουραλιστική θεωρία υποστηρίζει ουσιαστικά τις ιδέες του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού, και στηρίζεται στην υπόθεση ότι στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες η εξουσία είναι κατακερματισμένη. Η εξουσία δηλαδή, είναι μοιρασμένη διάσπαρτα, σε μεγάλο αριθμό ατόμων, ή ομάδων ατόμων, τα οποία συνήθως έχουν αντιτιθέμενα μεταξύ τους συμφέροντα, αλλά μικρή επιρροή και δύναμη να τα εξυπηρετήσουν απόλυτα και να επικρατήσουν σε βάρος των υπολοίπων μελών της κοινωνίας. Η κατάκτηση της εξουσίας σε πολλά και διαφορετικά άτομα ή ομάδες το εξασφαλίζει αυτό, καθώς κανένας δεν έχει σημαντικά περισσότερη

---

² 'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 1(II)

δύναμη από τον άλλον. Οι πολλές μικρές εξουσίες ,που έχουν σκοπό η καθεμία να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα αλληλοεξουδετερώνονται και νομοτελειακά βρίσκουν την ισορροπία τους. Έτσι λοιπόν, στο σύνολό τους ,όλες αυτές οι διάφορες μικρές εξουσίες, αποτελούν την κρατική εξουσία. Η οποία έχει σα βασική αποστολή να διαφυλάσσει και να διατηρεί αυτόν τον ανταγωνισμό, σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, ο οποίος γεννά αυτήν ακριβώς την κατάτμηση και εξισορρόπηση της εξουσίας.

Ο ανταγωνισμός αυτός , που πρέπει να διατηρείται σε όλες τις σφαίρες τις κοινωνικής ζωής, είναι σίγουρα απαραίτητος και απόλυτα χρήσιμος στο οικονομικό πεδίο. Σε αυτό το πεδίο ο ανταγωνισμός³ διασφαλίζεται με διάφορους θεσμούς. Οι σημαντικότεροι είναι ο θεσμός της ελεύθερης συναλλαγής ,ο θεσμός της ελεύθερης επιχείρησης και, σαφώς, ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία αναγνωρίζεται και προστατεύεται από το κράτος.

Επίσης με κάποιες ακόμα βασικές υποθετικές συνθήκες, και κάποια 'έστω' και 'ας είναι' ο ανταγωνισμός γίνεται 'τέλειος'. Στην ουσία βέβαια, ο τέλειος ανταγωνισμός είναι το τέλειο τεχνικό εργαλείο , που έχουν οι νεοκλασικοί , κυρίως, αλλά και οι υπόλοιποι, οικονομολόγοι στα χέρια τους για να ερμηνεύουν τα οικονομικά φαινόμενα που συμβαίνουν γύρω τους και να αναπτύσσουν θεωρίες και απόψεις.

Ωστόσο, είναι χρήσιμο να αναφερθούν μερικές από αυτές τις βασικές υποθέσεις, όπως η ύπαρξη πολλών παραγωγών και καταναλωτών στην αγορά του κάθε αγαθού και μέσου παραγωγής, έτσι ώστε κανείς να μην μπορεί να επηρεάζει προς όφελός του τις τιμές τους. Επίσης, στην αγορά επικρατούν κάθε στιγμή συνθήκες τέλειας πληροφόρησης τόσο για τους καταναλωτές ,όσο και για τους παραγωγούς. Ακόμα ισχύει η απόλυτη διαιρετότητα τόσο των αγαθών, όσο και των μέσων παραγωγής, και άλλες παρόμοιες υποθέσεις. Και όλες αυτές οι υποθέσεις λοιπόν, δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για την άνθιση του απόλυτου ανταγωνισμού μεταξύ των ανθρώπων. Ο καθένας βάζει σαν κύριο στόχο του το προσωπικό του συμφέρον και προσπαθεί να το πετύχει,

---

³'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους' , Δ.Π.Καράγιωργας , εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 1(II)

ανταγωνιζόμενος όλους τους υπόλοιπους. Γιατί στον ‘τέλειο’ ανταγωνισμό έτσι πρέπει να συμπεριφέρεται το κάθε άτομο. Αυτή είναι η ορθολογική του συμπεριφορά. Και επειδή τελικά, όπως προαναφέρθηκε, κανείς δεν έχει σημαντικά περισσότερη δύναμη από τους γύρω του, ως εκ τούτου κανείς δεν μπορεί να επιβληθεί οικονομικά επί των υπολοίπων και οι τιμές διαμορφώνονται στην αγορά από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και όχι από τη θέληση του μεμονωμένου ατόμου.

Οι οποίες δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης αποτελούν συνισταμένες των θελήσεων των μεμονωμένων ατόμων. Εδώ καταλαβαίνει κανείς ότι, εντελώς εύκολα και με στοιχειώδη λογική, μπορεί να ασκηθεί δριμύτατη κριτική στο συνολικό δημιούργημα του τέλειου ανταγωνισμού. Η εξουσία γενικότερα, και η οικονομική ειδικότερα, σαφώς και δεν είναι τόσο κατακερματισμένη και σαφώς κάποιοι έχουν παραπάνω δύναμη και μπορούν να επιβληθούν σε κάποιους άλλους. Για αυτό άλλωστε συζητάμε και για ανισότητες. Τα μονοπώλια και τα μονοψώνια είναι πραγματικότητες, που δείχνουν ότι δεν υπάρχουν πάντα πολλοί παραγωγοί και καταναλωτές. Επίσης η πληροφόρηση σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι τέλεια. Είναι αδύνατον να ξέρει κάποιος τη στιγμή που θέλει να αγοράσει κάτι πόσο αυτό πωλείται σε όλες τις αγορές του κόσμου. Μάλιστα η τέλεια πληροφόρηση και ενημέρωση σχεδόν ποτέ δεν επιδιώκεται, καθώς αυτοί που καταφέρνουν και παίρνουν στα χέρια τους παραπάνω εξουσία συχνά επιθυμούν να την ελέγξουν και να την κατευθύνουν στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Ακόμα, προφανώς δεν ισχύει η απόλυτη διαιρετότητα των αγαθών και των μέσων παραγωγής.

Αλλά, επί του παρόντος, είναι ίσως και ανούσια η περαιτέρω κριτική στα άπειρα ‘έστω’ του ‘τέλειου’ ανταγωνισμού. Η όλη του θεωρία είναι απλά ένα δημιούργημα των οικονομολόγων για να παίξει το ρόλο ενός χρήσιμου εργαλείου στα χέρια τους. Και σαν τέτοιο είναι πράγματι πολύ σπουδαίο και χρήσιμο. Αλλά οφείλει κανείς να καταλαβαίνει ότι τα συμπεράσματα της θεωρίας, του τέλειου ανταγωνισμού έχουν διαψευστεί εμπειρικά. Καθώς η αγορά δεν μπορεί από μόνη της να δίνει λύσεις στα βασικά προβλήματα της οικονομίας. Δεν πετυχαίνει ούτε στην κατανομή των μέσων στην παραγωγή, δεν τα καταφέρνει στη διανομή, δεν εγγυάται την πλήρη απασχόληση και τη νομισματική σταθερότητα και ούτε κατορθώνει την ανάπτυξη. Άλλωστε την αδυναμία της όλης θεωρίας να

οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα την έχει αναγνωρίσει από χρόνια και η παγκόσμια κοινότητα των νεοκλασικών.

Κατά τρόπο παρόμοιο πάντως, με τον οικονομικό ανταγωνισμό, λειτουργεί και ο πολιτικός ανταγωνισμός, που αποτελεί την τρίτη παραδοχή της νεοκλασικής θεωρίας. Ο πολιτικός ανταγωνισμός στις πλουραλιστικές κοινωνίες δίνει κοινωνικά επιθυμητές λύσεις, καθώς όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, κανένα μέλος της κοινωνίας δεν μπορεί να επιβληθεί έναντι των υπολοίπων. Οι θεσμοί, μάλιστα, της δημοκρατίας και της ελεύθερης και καθολικής ψηφοφορίας, διασφαλίζουν τη λειτουργία του πολιτικού ανταγωνισμού.

Και εδώ πάλι, τα περιθώρια κριτικής είναι τεράστια. Ένα εντελώς απλό ερώτημα που μπορεί να εκφραστεί, μιας και οφείλουμε να μείνουμε και προσηλωμένοι στην ανάλυσή μας, είναι ‘γιατί εφόσον κανείς δεν έχει τόση ‘δύναμη’ για να επιβληθεί στους υπόλοιπους, βλέπουμε τέτοια εξόφθαλμα φαινόμενα ανισότητας γύρω μας?’ , ‘τι δεν κάνει καλά η αγορά?’ , ‘μπορεί να δώσει λύση το κράτος?’. Αυτά τα εντελώς απλοϊκά ερωτήματα, μόνο εύκολο δεν είναι να απαντηθούν. Αλλά πριν προχωρήσουμε στο τι μπορεί και στο τι πρέπει να κάνει το κράτος, ας επιμείνουμε ακόμα λίγο στη θεωρία του τέλει ανταγωνισμού που θέλει το κράτος ουδέτερο. Ας δούμε πως επιχειρεί η αγορά με το μηχανισμό των τιμών να δώσει λύσεις στα βασικά ζητήματα της κατανομής και της διανομής, που μας απασχολούν περισσότερο.

1.3. Κατανομή των μέσων παραγωγής στον ‘τέλειο’ ανταγωνισμό

Στον τέλει ανταγωνισμό, όπως γνωρίζουμε και ήδη προαναφέρθηκε, επικρατούν κάποιες εξαιρετικές συνθήκες στο πεδίο της οικονομίας και της αγοράς. Έχουμε ελεύθερη οικονομική δράση, με τεράστιο αριθμό παραγωγών και καταναλωτών στην αγορά κάθε αγαθού και μέσου παραγωγής. Όλοι ενεργούν ορθολογικά προσπαθώντας να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους και έχουν τη δυνατότητα της τέλει πληροφόρησης χωρίς κανένα κόστος. Τα αγαθά και τα μέσα παραγωγής είναι απολύτως διαιρετά και ακόμα όποιος δεν είναι διατεθειμένος να καταβάλλει το κατάλληλο αντίτιμο για ένα αγαθό αποκλείεται απόλυτα από την αγορά του.

Μέσα σε αυτό το αγγελικά πλασμένο οικονομικό περιβάλλον γίνεται φυσικό επακόλουθο η επίτευξη του πρώτου βασικού οικονομικού στόχου, της άριστης δηλαδή κατανομής των μέσων παραγωγής⁴. Τα μέσα παραγωγής, δηλαδή, που είναι περιορισμένα για κάθε κοινωνία, κατανέμονται με τέτοιο τρόπο και παράγονται τελικά τα επιθυμητά αγαθά στις επιθυμητές ποσότητες, με το μικρότερο δυνατό κόστος. Πρόκειται, δηλαδή, για μια, φαινομενικά τουλάχιστον, άριστη κατάσταση.

Ωστόσο αυτή θα πρέπει με κάποιον τρόπο να ελέγχεται. Και ο πιο 'δημοφιλής' έλεγχος στα νεοκλασικά οικονομικά είναι το 'κριτήριο' του Ιταλού Vilfredo Pareto, ενός από τους εξέχοντες θεωρητικούς του νεοκλασικισμού. Με το κριτήριο αριστοποίησής του ο Pareto υποστηρίζει ότι μια κατάσταση είναι άριστη, αν καμιά μεταβολή της δε θα μπορούσε να βελτιώσει τη θέση ενός μέλους της κοινωνίας, χωρίς να επηρεάσει αρνητικά τη θέση κάποιου άλλου. Όσο λοιπόν διάφορες αλλαγές της κατάστασης βελτιώνουν τη θέση κάποιων μελών της κοινωνίας, χωρίς να βλάπτουν κανέναν, τόσο αυτή η κατάσταση συνεχίζει να μη θεωρείται άριστη. Όταν κάποια στιγμή, με τις αλληπάλληλες μεταβολές, χειροτερέψει η θέση κάποιου μέλους της κοινωνίας, τότε η κατάσταση θεωρείται αυτόματα άριστη και η συγκεκριμένη, αλλά και καμιά άλλη αλλαγή, δεν πρέπει να πραγματοποιηθεί. Το κριτήριο αριστοποίησης σαφώς δεν εξετάζει ατομικά ή ομαδικά συμφέροντα και δεν μεροληπτεί υπέρ κανενός. Εξάλλου για τους νεοκλασικούς αποτελεί το χρησιμότερο εργαλείο για τη μέτρηση της απόδοσης του οικονομικού συστήματος. Και για τους νεοκλασικούς, μια τέτοια ενδεχόμενη μέτρηση έχει σχεδόν πάντα αρκετά ικανοποιητικά αποτελέσματα γιατί στις φανταστικές (κυριολεκτικά) συνθήκες του τέλει ανταγωνισμού, η κατανομή των μέσων παραγωγής, αλλά και η οικονομία, στο σύνολό της, οδηγούνται σε άριστη, κατά Pareto, κατάσταση. Και μάλιστα, όπως υποστηρίζουν αυτό γίνεται, σχεδόν αυτόματα και αδάπανα.

Η σπουδαιότητα, για τους νεοκλασικούς, θεωρία δεν θα μπορούσε να μην υποστηρίζεται και από την αντίστοιχη διαγραμματική της

---

⁴ 'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 2(II)

παρουσίαση. Αυτό συμβαίνει με το γνωστό διάγραμμα-κουτί του Edgeworth, ή ακόμα γνωστότερο ως 'Edgeworth box'. Ο Edgeworth εδώ ουσιαστικά συνδυάζει δύο διαγράμματα σε ένα, και παρουσιάζει συγχρόνως τις προτιμήσεις-καταναλώσεις δύο μελών της κοινωνίας, από δύο μόνο, περιορισμένης ποσότητας, αγαθά. Όπου από το καθένα ο ένας παίρνει μια ποσότητα και ο άλλος την υπόλοιπη. Ο Edgeworth χρησιμοποιεί στην τεχνική του ανάλυση τις καμπύλες αδιαφορίας του κάθε ατόμου, και τους οριακούς λόγους υποκατάστασης του καθένα ως προς τα δύο αγαθά. Τελικά από το διάγραμμα προκύπτει η καμπύλη δυνατοτήτων χρησιμότητας, όπου κάθε της σημείο δείχνει το μέγιστο επίπεδο χρησιμότητας που μπορεί να φτάσει το κάθε μέλος της κοινωνίας με δεδομένα τα επίπεδα όλων των υπολοίπων. Ως εκ τούτου, η όλη ανάλυση καταλήγει σε άριστη κατά Pareto λύση.

1.4. Κριτική του κριτηρίου Pareto

Πρώτα από όλα θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι η θεωρία του Pareto, στηριζόμενη στις, ήδη διατυπωμένες, υποθέσεις του τέλειου ανταγωνισμού, παρουσιάζει σε μεγάλο βαθμό μια αρτιότητα. Επίσης αποτελεί σίγουρα μια εξέλιξη της θεωρίας του τέλειου ανταγωνισμού και μάλιστα δίνει μια λύση στο ζήτημα που προέκυπτε όσον αφορά τον τρόπο ελέγχου της αποδοτικότητας της αλάνθαστης ελεύθερης αγοράς. Και όλα αυτά, που μας λέει ο Pareto, αρχικά τουλάχιστον, φαίνονται απόλυτα λογικά. Τα ίδια ισχύουν, σε μεγάλο βαθμό, και για την προσπάθεια διαγραμματικής απεικόνισης της θεωρίας από τον Edgeworth, του οποίου το 'κουτί', εκτός από όλα τα υπόλοιπα, είναι και από τα εντυπωσιακότερα, στο μάτι, διαγράμματα που συναντάει κάποιος που μελετά γενικά την οικονομική επιστήμη.

Σε αυτό το σημείο, σαν κάποια επαλήθευση των προηγούμενων, έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί μια σχετική εμπειρία του γράφοντος. Ο γράφων, λοιπόν, όταν στο 2^ο έτος του προπτυχιακού του, 'πρωτογνώρισε' τον Pareto, σχεδόν εντυπωσιάστηκε, και από την ιδέα, και από τη διατύπωση, και από την όλη λογική και απλότητα της άποψης γενικότερα. Αυτός ο 'ενθουσιασμός', βέβαια, δεν κράτησε για πολύ. Μιας και αμέσως προσπάθησε να κατανοήσει καλύτερα, και να αναλύσει τη θεωρία και διαπίστωσε ότι κάτι έλειπε.

Και αυτό που λείπει από τον Pareto, είναι μια εναλλακτική πρόταση για το τι πρέπει να κάνουν τα μέλη μιας κοινωνίας, στην οποία επικρατεί αυτή η ‘άριστη’ κατάσταση, την οποία οφείλουν να διαφυλάττουν, στην περίπτωση που ενδεχομένως αυτή η νεοκλασικά άριστη κατάσταση είναι συγχρόνως λανθασμένη, άδικη και κοινωνικά μη ανεκτή. Για να το παρουσιάσουμε πιο απλά, υπενθυμίζουμε ότι ο Pareto υποστηρίζει πως αν σε μια πιθανή προσπάθεια αλλαγής, της επικρατούσας οικονομικής κατάστασης μιας κοινωνίας, προς όφελος κάποιου μέλους της, αδικηθεί κάποιο άλλο μέλος της, θα πρέπει κανείς να μην προχωρήσει σε αυτήν την αλλαγή. Προαναφέρθηκε ,μάλιστα, πως αυτή η άποψη φαίνεται και πολύ λογική.

Τι γίνεται όμως σε μια υποθετική κοινωνία, που παράγει δέκα μήλα και απαρτίζεται από δύο μέλη, που μοιράζονται μεταξύ τους την παραγωγή, και ο Α ,έστω, παίρνει τα εννέα και ο Β το ένα που μένει. Σε αυτήν την υποθετική κοινωνία παρατηρούμε μια ξεκάθαρη ανισότητα. Έχουμε μια τεράστια αδικία, η οποία όμως , σύμφωνα με τον Pareto, δεν πρέπει να διορθωθεί , μιας και η κατάσταση , παρά την εξόφθαλμη αδικία, είναι ‘άριστη’. Και αυτό γιατί, καθώς τα μήλα είναι πάντα δέκα, για να φάει ο ‘καχεκτικός’ Β ένα μήλο ακόμη, θα πρέπει να το στερηθεί ο ‘σκασμένος’ από τα μήλα Α, και αυτό η θεωρία δεν το επιτρέπει γιατί θα διασαλευόταν η ‘άριστη’ κατάσταση. Με απλά λόγια, στον Pareto, αλλά και γενικότερα στη νεοκλασική θεωρία , δεν υπάρχει κανένα περιθώριο για μια πιθανή αναδιανομή, ακόμα και αν αυτή, σε κάποιες κοινωνίες, κρίνεται σκόπιμη ,έως και αναγκαία. Και αυτή είναι η σημαντικότερη και δριμύτερη κριτική που έχει δεχθεί η θεωρία του Pareto.

Οι νεοκλασικοί βέβαια, σε πρώτη φάση, την αντιπαρέχονται αυτήν την κριτική , καθώς όπως υποστηρίζουν, είναι σχεδόν αδύνατο, σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, να υπάρξουν ποτέ κοινωνίες με τόσο μεγάλες ανισότητες. Και αυτό γιατί στις κοινωνίες της ελεύθερης αγοράς ,τα άτομα λειτουργούν ορθολογικά και ανταγωνιστικά μεταξύ τους καθώς ο καθένας επιδιώκει την εξυπηρέτηση των ατομικών του συμφερόντων. Και ταυτόχρονα, κανείς δε διαθέτει σημαντικά περισσότερη δύναμη από τον άλλον, ώστε να επιβάλλει απόλυτα τις επιθυμίες του. Έτσι λοιπόν, αποκλείονται οι περιπτώσεις κοινωνιών ,που να εμφανίζουν τέτοιες ανισότητες.

Για την ‘οικονομία’ της ανάλυσης, ας πούμε ότι η κατάσταση είναι όπως την περιγράφουν οι νεοκλασικοί, μιας και δεν έχει νόημα να κριτικάρουμε πάλι τις εντελώς απίθανες υποθέσεις του τέλειου ανταγωνισμού. Τι γίνεται όμως σε μια κοινωνία που είναι ,εκ των προτέρων, άδικα οικονομικά στημένη? Πως διορθώνεται η κατάσταση σε μια ‘a priori’ άνιση κοινωνία, από τη στιγμή που σε αυτήν αρχίζουν να εφαρμόζονται οι συνθήκες του τέλειου ανταγωνισμού?

Έστω, για παράδειγμα, ότι έχουμε μια φεουδαρχική κοινωνία στην οποία υπάρχει ένας τσιφλικάς που έχει δέκα μηλιές, τις οποίες καλλιεργεί ένας δουλοπάροικος, και παράγουν δέκα μήλα, από τα οποία ο τσιφλικάς τρώει τα εννέα και ο δουλοπάροικος το ένα. Τι αλλαγές θα φέρει σε αυτήν την κοινωνία, η καπιταλιστική οργάνωσή της με όρους ελεύθερης αγοράς. Πλέον θα λέγονται και οι δύο ελεύθερα άτομα, ο τσιφλικάς θα γίνει λογικά επιχειρηματίας με εταιρεία μήλων, και ο δουλοπάροικος λογικά θα γίνει εργαζόμενος του και πάει λέγοντας. Η ουσία όμως είναι ότι μάλλον θα συνεχίσουν να τρώνε εννιά μήλα ο ένας και ένα ο άλλος. Ίσως να υπάρξει και κάποια μικρή αλλαγή και να φάει ο ένας οκτώ και ο άλλος δύο, αλλά το υψηλό επίπεδο ανισότητας μάλλον θα παραμείνει. Και αυτό γιατί οι νεοκλασικοί δεν μπορούν να δώσουν λύση σε μια αρχικά άνιση διανομή. Αντίθετα υποστηρίζουν, ευτυχώς όχι τόσο οι νεώτεροι, αλλά κυρίως η πρώτη γενιά, ότι αυτά τα ζητήματα είναι ηθικά, φιλοσοφικά και πολιτικά, και δεν είναι δουλειά του οικονομολόγου να δώσει απαντήσεις και να βρει λύσεις.

Ένας τέτοιος, όμως, ‘ευνουχισμένος’ στη σκέψη οικονομολόγος, ουσιαστικά δεν είναι οικονομολόγος, παρά ένας τεχνικός χειριστής των οικονομικών εργαλείων που δουλεύει με φαινομενικά λογική συνέπεια. Το ότι ένας τέτοιος τύπος, είναι πιθανό ενδεχομένως στις μέρες μας να έχει μπροστά του ‘πεδίον δόξης λαμπρόν’ σε διάφορες πολυεθνικές εταιρείες-κολοσσούς, είναι από τα ‘σημεία του καιρού’, και σαν πιθανή εξήγηση έχει, ότι καμιά φορά, ίσως και να είναι προσόν το να μην πολυσκέφτεται κανείς. Πάντως, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο οικονομολόγος, πέρα από την όσο πληρέστερη γνώση του επιστημονικού του αντικειμένου, είναι στη φύση του να έχει και μια πολυσχιδή προσωπικότητα με ηθικές ανησυχίες, φιλοσοφικές αναζητήσεις και πολιτική άποψη.

2 . Το ζήτημα της διανομής και οι ανισότητες

2 . 1 . Η διανομή στην ελεύθερη αγορά

Ασχολούμενοι με την κατανομή των μέσων παραγωγής στον τέλει ανταγωνισμό, διαπιστώσαμε τα προβλήματα που ανακύπτουν. Και ήδη κάναμε λόγο σε όλη την ,αμέσως, προηγούμενη ανάλυσή μας και για το ζήτημα της διανομής. Αλλά ας το παρουσιάσουμε εδώ λίγο αναλυτικότερα.

Είδαμε πως για να λειτουργεί άριστα η αγορά ,το σπουδαιότερο πρόβλημα ,που πρέπει να λυθεί, είναι αυτό της κατανομής των μέσων παραγωγής στις διάφορες χρήσεις. Και η λύση σε αυτό το πρόβλημα δίνεται από τη διατύπωση της θεωρίας των τιμών. Ο μηχανισμός των τιμών στην ελεύθερη αγορά, πραγματοποιώντας την κύρια λειτουργία του, την κατανομή των μέσων στην παραγωγή, επιτελεί σχεδόν ταυτόχρονα και τη διανομή των εισοδημάτων στα μέλη της κοινωνίας. Η διαδικασία της διανομής μάλιστα, είναι σε ένα βαθμό, φυσικό επακόλουθο και αποτέλεσμα της κατανομής των μέσων στην παραγωγή.

Οι τιμές ισορροπίας στην ανταγωνιστική οικονομία πραγματοποιούν άριστη κατανομή των μέσων παραγωγής. Κατά παρόμοιο τρόπο στη θεωρία των τιμών συμπεριλαμβάνονται και λύνονται τα ζητήματα του καθορισμού τιμής για τον εργατικό μισθό, το μίσθωμα της γης, τους τόκους κλπ. Και οι λύσεις δίνονται χάρη στις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Γιατί στην ελεύθερη αγορά, ο επιχειρηματίας ενδιαφέρεται να μεγιστοποιεί τα κέρδη του. Και αυτό συμβαίνει όταν καταφέρνει να πληρώνει αμοιβή στον κάθε συντελεστή παραγωγής, και στον εργάτη εννοείται, ίση με την αξία του οριακού του προϊόντος. Η οποία οριακή αξία εξάλλου, δείχνει και τη ζήτηση για το ίδιο το προϊόν.

Και αυτό γιατί , καθώς το κάθε μέλος της κοινωνίας ,διαθέτει στις επιχειρήσεις για τη διαδικασία της παραγωγής τα μέσα που έχει στην κατοχή του, όπως για παράδειγμα τη διάθεσή του για εργασία, ή κάποιο κομμάτι γης , ή κάποιο κεφάλαιο, παίρνει για όλα αυτά την κατάλληλη ανταμοιβή. Το ύψος της αμοιβής αυτής είναι ανάλογο της προσφοράς του και ουσιαστικά αποτελεί το ‘μερτικό’ του στη διαδικασία της διανομής του εισοδήματος. Όταν λέμε βέβαια, ότι το ύψος της αμοιβής του ατόμου είναι ανάλογο με τα μέσα παραγωγής που προσφέρει, αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι αυτή η σχέση είναι γραμμική. Για να καθοριστεί μια

αμοιβή στην ελεύθερη αγορά, δεν παίζει ρόλο απλά η ποσότητα των μέσων παραγωγής με την οποία ένα μέλος της κοινωνίας συμβάλλει στη διαδικασία της παραγωγής, αλλά και οι τιμές που διαμορφώνονται για αυτά τα μέσα και τις ποσότητές τους. Οι νεοκλασικοί υποστηρίζουν πως στον τέλειο ανταγωνισμό, οι αμοιβές των μελών της κοινωνίας τείνουν να εξισώνονται με την οριακή τους παραγωγικότητα.

Ο εργάτης λοιπόν, όπως και όλοι οι παραγωγικοί συντελεστές, αμείβονται σύμφωνα με την αξία του οριακού τους προϊόντος στο σημείο γενικής ισορροπίας. Και αυτή η αμοιβή τους είναι και το μερίδιό τους στην τελική διανομή του εισοδήματος.

Επομένως, είναι φανερό, πως για τους νεοκλασικούς, η διανομή είναι ένα ζήτημα που φυσιολογικά λύνεται, εφόσον λυθεί και το ζήτημα της κατανομής. Δε δίνουν ξεχωριστή βαρύτητα στη διανομή. Δεν είναι βασική αποστολή του μηχανισμού των τιμών να δώσει λύση στο θέμα της διανομής και δεν έχει καθόλου σα στόχο να επιτύχει κάποια ‘δίκαιη’ διανομή, με κάποιο κριτήριο. Ο μηχανισμός των τιμών δίνει λύση στο θέμα της κατανομής και αυτό συνεπάγεται, ότι λύνεται και το θέμα της διανομής σα φυσικό επακόλουθο.

Βέβαια, το ότι δεν αντιμετωπίζεται ξεκάθαρα και ξεχωριστά το θέμα της διανομής από τους νεοκλασικούς, σημαίνει ότι κατά τη διαδικασία αυτή λογικά δεν προκύπτουν ιδιαίτερα προβλήματα και ανωμαλίες. Στις ανταγωνιστικές κοινωνίες, σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση και τη λογική, η διανομή του εισοδήματος δεν πρέπει να παρουσιάζει μεγάλες ανισότητες. Ο μηχανισμός των τιμών λειτουργεί σωστά και επιτελεί το έργο του. Για αυτό δεν προκύπτουν ιδιαίτερα προβλήματα, αδικίες και ανισότητες. Αυτό το είδαμε να υποστηρίζεται και νωρίτερα στην ανάλυσή μας. Και συμβαίνει κυρίως για δύο βασικούς λόγους. Γιατί σε αυτές τις κοινωνίες, κανένα μέλος δεν είναι πιθανό να έχει στην κατοχή του σημαντικά μεγαλύτερες ποσότητες μέσων παραγωγής από τα άλλα μέλη, και γιατί ο ίδιος ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών τείνει να εξισώνει τα εισοδήματα.

Αλλά από την άλλη, η διανομή του εισοδήματος είναι τελικά αποτέλεσμα και κάποιων άλλων παραμέτρων. Βασικά στην τελική διανομή του εισοδήματος στην ελεύθερη αγορά παίζει ρόλο και η αρχική διανομή μεταξύ των μελών της κοινωνίας, η οποία κατά την επίλυση του

ζητήματος της διανομής, παίρνεται σα δεδομένη. Επίσης παίζουν ρόλο διάφοροι θεσμοί, οι οποίοι έχουν επικρατήσει ιστορικά σε μια κοινωνία, όπως ο θεσμός της κληρονομιάς, ο θεσμός της προίκας, και φυσικά ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας. Και ακόμα, τέλος, στη διαδικασία της διανομής παίζει ρόλο, το πώς διαμορφώνονται οι τιμές στην αγορά για τα μέσα που το κάθε μέλος της κοινωνίας έχει στην κατοχή του.

Επομένως, αυτό που υποστηρίζεται, ότι δηλαδή δεν είναι ιδιαίτερα πιθανή η εμφάνιση μεγάλων ανισοτήτων στις ανταγωνιστικές κοινωνίες, μάλλον δεν επαληθεύεται στην πράξη. Αυτή την επιχειρηματολογία, την έχει διαψεύσει η εμπειρία των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, και ήδη την κριτικάραμε παραπάνω.

2.2. Πλήρης απασχόληση, νομισματική σταθερότητα και επενδύσεις

Όσον αφορά τώρα, τους δύο άλλους βασικούς οικονομικούς προβληματισμούς μιας κοινωνίας, την πλήρη απασχόληση και νομισματική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη, η νεοκλασική θεωρία προβλέπει και για αυτούς λύσεις.

Χαρακτηριστικά, στο σύστημα του τέλει ανταγωνισμού, όπου λειτουργεί αποδοτικά ο μηχανισμός των τιμών, είναι σχεδόν απίθανη η εμφάνιση χρόνιας ανεργίας, ή πληθωρισμού. Ο μηχανισμός των τιμών στις ανταγωνιστικές οικονομίες, δεν αφήνει περιθώρια για εμφάνιση τέτοιων στρεβλώσεων. Αλλά ακόμα και όταν αυτό συμβεί, οι τιμές λειτουργούν διορθωτικά προς το σύστημα.

Ακόμα, η επιθυμία για διατήρηση της συνέχειας στη διαδικασία της παραγωγής, δημιουργεί από μόνη της τα κίνητρα για παραγωγή νέων μέσων. Για να συμβεί αυτό, λογικά, ξεκινούν οι επενδύσεις. Και ως γνωστόν, οι επενδύσεις με τη σειρά τους εξασφαλίζουν την οικονομική ανάπτυξη. Το όλο σύστημα δηλαδή, φαίνεται να διέπεται από μια συνέχεια και μια συνέπεια. Επομένως ούτε από την ανάλυση αυτών των δύο ζητημάτων φαίνεται πιθανό το ενδεχόμενο διατάραξης της ομαλής λειτουργίας του συστήματος και της εμφάνισης ανισοτήτων.

Η πραγματικότητα όμως είναι σκληρότερη από τη θεωρία και μας δείχνει πως προβλήματα υπάρχουν και σαφώς υπάρχουν και ανισότητες. Και

είναι ακόμα σκληρότερη η πραγματικότητα της Ελλάδας του 2014 ειδικότερα, όσον αφορά το θέμα της απασχόλησης, αλλά και των επενδύσεων. Η ανεργία μαστίζει σήμερα τη χώρα μας και είναι ίσως το πιο σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό μας πρόβλημα. Επίσης, ούτε και οι επενδυτές φαίνονται να σχηματίζουν ‘ουρά’ για το ποιος θα επενδύσει πρώτος. Και τα προβλήματα γενικότερα ,δε φαίνεται να αυτορυθμίζονται..!

2.3. Το ουδέτερο κράτος

Από όσα έχουμε αναλύσει μέχρι στιγμής συμπεραίνουμε ότι στα νεοκλασικά οικονομικά επικρατεί μια γενικότερη αντίληψη, που θέλει το κράτος οικονομικά ουδέτερο. Η ελεύθερη αγορά στις ανταγωνιστικές κοινωνίες επιτελεί άψογα τα καθήκοντά της και καταφέρνει να δίνει άριστες λύσεις στα οικονομικά προβλήματα. Οποιαδήποτε εξωγενής παρεμβολή, ή παρέμβαση στην αγορά, παρεμποδίζει και διαστρεβλώνει το έργο της και απομακρύνει τις κοινωνίες από τις άριστες λύσεις. Πιο συγκεκριμένα, το κράτος, το οποίο αποτελεί μια πολύ σημαντική εξωγενής δύναμη και μπορεί να προβαίνει σε παρεμβατικές προς την αγορά ενέργειες, οφείλει να παραμένει ουδέτερο. Εξάλλου, η δουλειά του κράτους είναι να φροντίζει για την ευημερία των πολιτών του. Εφόσον αυτή λοιπόν, εξασφαλίζεται από την εντελώς ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, το κράτος απλά οφείλει να διαφυλάττει την ομαλή λειτουργία της και να φροντίζει να διατηρεί τις κατάλληλες συνθήκες για να κάνει απρόσκοπτα η αγορά το έργο της. Οι εντελώς βασικές υποχρεώσεις λοιπόν του κράτους είναι να μεριμνά για το Νόμο, την Τάξη και την Εθνική Άμυνα.

Όλες αυτές τις απόψεις είχε συμπεριλάβει και είχε περιγράψει παραστατικά, πρώτος από όλους, ο Σκωτσέζος ηθικός φιλόσοφος και οικονομολόγος Adam Smith⁵, ένας από τους ‘πατέρες’ της οικονομικής σκέψης, στη θεωρία του περί ‘αόρατου χειρός’. Ο Smith με τα έργα του ‘Θεωρία των ηθικών Συναισθημάτων’ και ‘Μια έρευνα για τη φύση και τα αίτια του Πλούτου των Εθνών’ θεωρείται θεμελιωτής των κλασικών οικονομικών. Οι νεοκλασικοί μάλιστα επικαλούνται σαν αυθεντία τον Smith για να επιχειρηματολογήσουν κάθε τους άποψη και έχουν

---

⁵ el.wikipedia.org/wiki/Ανταμ_Σμιθ

ανακηρύξει τις δικές του απόψεις σε απόλυτες αλήθειες μιλώντας με περηφάνια για την απόλυτη οικονομική ελευθερία. Το ζήτημα όμως είναι το κατά πόσο όλοι αυτοί οι νεοκλασικοί έχουν καταλάβει ακριβώς τον Smith και τις απόψεις του, και ποια είναι τελικά η σχέση της θεωρίας του Smith και της πρακτικής της εφαρμογής, σύμφωνα με την εμπειρία μας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.

Αλλά ας αφήσουμε προς το παρόν τον Smith, και ας εστιάσουμε στο παράδοξο της όλης υπόθεσης. Και το παράδοξο είναι πως, ακριβώς αυτή η προσπάθεια του κράτους να παραμείνει ουδέτερο, όπως αυτό ορίζεται νεοκλασικά, σημαίνει την αναγκαστική παρέμβαση του κράτους στην αγορά. Γιατί στην προσπάθεια του το κράτος να παρέχει στην αγορά τους νόμους, την τάξη, την άμυνα, αλλά και όλους τους θεσμούς και τις συνθήκες, που η ίδια χρειάζεται για να λειτουργεί ελεύθερα, υποχρεούται να οργανώσει ένα τεράστιο πλέγμα διοικητικών υπηρεσιών, αστυνομία, στρατό, δικαστήρια κλπ. Και για όλα αυτά απαιτείται η κατανάλωση μέσων παραγωγής, υλικών, και σαφώς, ανθρώπινη εργασία. Επομένως, ακόμα και στην προσπάθεια του κράτους να μείνει έξω από το παιχνίδι και να αφήσει την αγορά να κάνει τη δουλειά της, αναπόφευκτα τελικά 'μπλέκεται' στα πόδια της. Αυτό μπορεί να γίνεται βέβαια στον ελάχιστο δυνατό βαθμό, σύμφωνα με τη θεωρία, αλλά ακόμα και 'μικρή', η παρέμβαση είναι παρέμβαση.

Είναι λοιπόν, αποδεδειγμένο, αλλά και γενικά αποδεκτό, ότι το κράτος, σε κάποιες περιπτώσεις σε μικρό και σε κάποιες άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα τις κοινωνίες, παρεμβαίνει στην αγορά. Άλλωστε και οι νεοκλασικοί το αναγνωρίζουν και για αυτό στις νεότερες θεωρίες του δεν εστιάζουν στην επιθυμητή ουδετερότητα του κράτους, αλλά στο κατά πόσο είναι εφικτό, η αναγκαστική του παρέμβαση να μην διαταράσσει τα πλαίσια, μέσα στα οποία ευδοκιμεί η ελεύθερη αγορά και τις απαραίτητες συνθήκες αριστοποίησης.

Έχει ενδιαφέρον όμως, να εξετάσουμε πως λειτουργεί οικονομικά το κράτος, και πως παρεμβαίνει στην αγορά ώστε να διορθώνει τις ατέλειές της. Και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον εστιάζεται στο θέμα των ανισοτήτων, στην άνιση κατανομή, την άνιση διανομή και γενικότερα σε αδυναμίες της αγοράς που οδηγούν σε αναποτελεσματικότητα και γεννούν οικονομικές και κοινωνικές αδικίες.

2.4. Η άνιση διανομή

Διαπιστώσαμε λοιπόν, ότι η λειτουργία της ελεύθερης αγοράς στην πράξη παρουσιάζει προβλήματα. Οι υποθέσεις του τέλει ανταγωνισμού είναι πολύ χαλαρές, και ήδη τις κριτικάραμε. Αυτό που συμβαίνει είναι πως στις περισσότερες αγορές η οικονομική δύναμη δεν είναι κατατμημένη και σκορπισμένη στο σύνολο της κοινωνίας, αλλά υπάρχει η τάση να συγκεντρώνεται σε μικρό αριθμό μονάδων, ή ακόμα και σε μια σε κάθε κλάδο. Αυτό σημαίνει ότι οι τιμές των μέσων παραγωγής και των προϊόντων δε διαμορφώνονται ξεκάθαρα στην αγορά από τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά επηρεάζονται, λιγότερο ή περισσότερο, από ολιγοπώλια και μονοπώλια. Αυτό δημιουργεί τεράστιες ανισότητες στην αγορά και στην κοινωνία. Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια, είναι οι ανισότητες που προϋπάρχουν και δημιουργούν τις ατέλειες. Σε κάθε περίπτωση η διανομή των αγαθών είναι άνιση⁶.

Γιατί στις ανταγωνιστικές οικονομίες, η διανομή του πλούτου, σε μεγάλο βαθμό, καθορίζεται από το θεσμό της ιδιοκτησίας, το θεσμό της κληρονομιάς, από τις ποσότητες μέσων παραγωγής, που το κάθε μέλος της κοινωνίας κατέχει στην ιδιοκτησία του και προσφέρει στην παραγωγή, και από τις τιμές που διαμορφώνονται για αυτά τα μέσα και τις διάφορες υπηρεσίες. Καταλαβαίνουμε λοιπόν, πως στις ανταγωνιστικές κοινωνίες αυτός ο τρόπος διανομής του εισοδήματος και του πλούτου οδηγεί σε σημαντικές οικονομικές ανισότητες μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Κάποιος, που δεν έχει περιουσία, ή κάποιος άλλος, που δεν εργάζεται, για οποιοδήποτε λόγο, φαίνεται να είναι καταδικασμένος στη φτώχεια και να παλεύει ακόμα και για την ίδια του την επιβίωση.

Αυτές οι απόψεις, δυστυχώς, δεν είναι υπερβολικές και εξωπραγματικές. Στην καθημερινότητά μας το ίντερνετ και η τηλεόραση φέρνουν στις οθόνες μας εικόνες, από όλο τον κόσμο, με ανθρώπους που βιώνουν την απόλυτη φτώχεια και εξαθλίωση, που δύσκολα τις χωράει το μυαλό. Οι ανισότητες παγκοσμίως είναι τεράστιες. Χοντρικά θα έλεγε κανείς ότι ο μισός πλανήτης (Αφρική, Ασία) πεινάει, ώστε να περνάει καλύτερα ο άλλος μισός. Αυτή βέβαια είναι μια κάπως 'χοντροκομμένη' σκέψη, που παρουσιάζει όμως μια κατάσταση.

---

⁶Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 3 (1.3)

Και αυτή η κατάσταση τα τελευταία πέντε χρόνια περίπου έχει έρθει και στη χώρα μας. Έχει έρθει δίπλα μας, έχει έρθει στις γειτονιές μας, όπου καθημερινά γινόμαστε μάρτυρες του ‘πολέμου της λεμονόκουπας’, καθώς οι άστεγοι και οι ζητιάνοι έχουν πολλαπλασιαστεί και μάχονται για το ποιος θα καρπώνεται το περιεχόμενο των σκουπιδοτενεκέδων σε κάθε πιάτσα. Και οι αυτοκτονίες δεν παίζονται πια στα δελτία των οκτώ γιατί είναι όλο και συχνότερες, και ίσως για τους καναλάρχες να μην αποτελούν είδηση που θα ‘σοκάρει’ και θα ‘πουλήσει’. Η κρίση μας έπιασε στον ύπνο και μας χτύπησε κατακέφαλα. Και το ίδιο έκαναν και όσοι βρήκαν στην κρίση ευκαιρίες επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων. Οι μισθοί μίκρυναν και οι ανισότητες μεγάλωσαν. Οι Έλληνες μπήκαν βίαια σε μια νέα πραγματικότητα, φτώχυναν και θεωρούν πλέον πολυτέλεια τη θέρμανση και το ηλεκτρικό ρεύμα. Οι Έλληνες έχουν φτάσει στο σημείο να θεωρούν και τους εαυτούς τους ευλογημένους μόνο και μόνο αν έχουν δουλειά, και ας παίρνουν 500 ευρώ το δεκάωρο , έξι μέρες την εβδομάδα...!

Όλες αυτές οι θλιβερές διαπιστώσεις είναι μια σκληρή πραγματικότητα, που τη ζούμε και την κουβεντιάζουμε, αλλά για να μη χαθούμε στην ανάλυσή μας, πρέπει να κάνουμε μια παρατήρηση. Πρέπει, για να είμαστε και δίκαιοι με τους νεοκλασικούς, να αναγνωρίσουμε ότι όλη αυτή η κατάσταση δεν οφείλεται μόνο στην ελεύθερη αγορά τους, αλλά και στο παρεμβατικό μας κράτος. Και η δική μας ελληνική περίπτωση είναι μία, από τις πάρα πολλές που υπάρχουν παγκοσμίως, όπου το κράτος παρεμβαίνει στην οικονομία, αλλά δεν καταφέρνει να δώσει άριστες ή κοινωνικά αποδεκτές λύσεις. Και που ίσως μάλιστα να κάνει και χειρότερη την κατάσταση. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι το κράτος θα πρέπει να μην παρεμβαίνει στην αγορά. Αυτήν την άποψη των νεοκλασικών την έχουμε εξετάσει ήδη και είδαμε τα προβλήματα της και ότι δεν δίνονται οι κατάλληλες λύσεις. Προφανώς το κράτος πρέπει να επεμβαίνει στην οικονομία. Αλλά το ελληνικό κράτος, είτε σκόπιμα, είτε άθελά του, επέλεξε έναν , μάλλον λάθος, τρόπο για να το κάνει αυτό.

Παρακάτω θα ασχοληθούμε περισσότερο με το πώς επεμβαίνει ένα κράτος στην οικονομία. Επί του παρόντος θα συνεχίσουμε να δούμε τα περί άνισης διανομής, και ανισοτήτων γενικότερα, μέσα από τη φτώχεια και τους διάφορους ορισμούς της.

2.5. Φτώχεια και ορισμοί

Ο Μαχάτμα Γκάντι είχε πει κάποτε ότι η φτώχεια είναι η πιο θανατηφόρα μορφή βίας. Αυτή είναι μια βαθιά φιλοσοφημένη άποψη. Θα μπορούσε κανείς, αναλογιζόμενος και την ίδια την έννοια της φτώχειας, να σκεφτεί και να κατανοήσει τις τεράστιες ανισότητες, που υπάρχουν σε παγκόσμιο επίπεδο. Γιατί στις δυτικές κοινωνίες, υπάρχουν διάφοροι ορισμοί και στατιστικές έρευνες για τη φτώχεια στα οικονομικά και κοινωνικά εγχειρίδια. Οι οικονομολόγοι, οι κοινωνιολόγοι, και άλλοι επιστήμονες, μιλούν για ‘απόλυτη φτώχεια’, για ‘σχετική φτώχεια’, για ‘ποσοστό φτώχειας’, για ‘όριο φτώχειας’, κλπ, και προσπαθούν να κατανοήσουν και να μετρήσουν ένα τεράστιο κοινωνικό φαινόμενο, ένα πρόβλημα που μαστιίζει όλες τις κοινωνίες, αλλά περισσότερο μάλλον αυτές που είναι στην αντίθετη πλευρά του πλανήτη, από αυτή των επιστημόνων. Αυτό δε σημαίνει κάτι, ούτε και είναι κατακριτέο για τους επιστήμονες. Άλλωστε, αυτή είναι η δουλειά τους, να μελετούν. Και οφείλουν να το κάνουν για να προχωρά ο κόσμος. Αλλά επισημαίνεται η ‘γεωγραφική θέση’ για να τονιστεί μια ανισότητα που εμφανίζεται αμέσως, με το που καταπιάνεται κανείς με το ζήτημα. Κάποιος δηλαδή είναι στο δρόμο και δεν έχει να φάει, και κάποιος άλλος από την ασφάλεια και τη ζεστασιά ενός γραφείου, προσπαθεί να μελετήσει την περίπτωση του πρώτου. Βέβαια, επειδή τα πράγματα στη ζωή δεν είναι πάντα ‘άσπρο-μαύρο’, υπάρχουν, όπως προαναφέρθηκε, διάφοροι ορισμοί για τη φτώχεια.

Ως απόλυτη φτώχεια λοιπόν, ορίζεται το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από ένα καθορισμένο, ελάχιστο ποσό χρημάτων την ημέρα. Μιλάμε δηλαδή για κάποιον, που δεν μπορεί με το εισόδημά του, να εξασφαλίσει ούτε τα απαραίτητα για την επιβίωσή του. Ένας τέτοιος άνθρωπος βιώνει την απόλυτη ένδεια και εξαρτάται από άλλους ανθρώπους για να ζήσει. Σαφώς, το ιδανικό ποσοστό της απόλυτης φτώχειας είναι το 0%, αλλά, δυστυχώς, αυτό το ενδεχόμενο δεν είναι και πολύ πιθανό για καμιά κοινωνία.

Από την άλλη, ως σχετική φτώχεια⁷, ορίζεται η κατάσταση την οποία βιώνουν οι πολίτες μιας χώρας, που ζουν με εισόδημα κατώτερο ενός συγκεκριμένου ποσοστού, πχ 50%, του διάμεσου εισοδήματος της χώρας. Δηλαδή, αν το ποσοστό που έχει καθοριστεί, είναι 50% και το διάμεσο εισόδημα της χώρας, είναι π.χ. 8.000 ευρώ το χρόνο, οι πολίτες που

---

⁷ <http://el.wikipedia.org/wiki/φτώχεια>

επιβιώνουν με ετήσιο εισόδημα κάτω των 4.000 ευρώ , είναι σχετικά φτωχοί. Η ‘σχετική’ φτώχεια βέβαια, είναι και ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος όρος στις στατιστικές των ανεπτυγμένων χωρών. Αυτή η κατάσταση βέβαια, όπως άλλωστε λέει και ο ορισμός της, είναι πιο σχετική. Αυτό σημαίνει ότι ένας ‘σχετικά φτωχός’ άνθρωπος μάλλον μπορεί να εξασφαλίσει τα εντελώς απαραίτητα για να επιβιώσει, δηλαδή τη διατροφή του. Αλλά ο ορισμός του ποσοστού του διάμεσου εισοδήματος που καθορίζεται, διαφέρει από χώρα σε χώρα. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα, το ποσοστό αυτό είναι στο 60%. Και αν υπολογίσει κανείς τη γενικότερη κατάσταση στη σημερινή Ελλάδα της κρίσης και των μνημονίων, όπου η ανεργία αγγίζει το 30%, καταλαβαίνει πόσο έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια το ποσοστό των ‘σχετικά φτωχών’.

Με ελαφρώς διαφορετική διατύπωση τώρα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το καθορισμένο ποσοστό ,πχ 50% , του διαμέσου εισοδήματος μιας χώρας, κάτω από το οποίο οι πολίτες της θεωρούνται σχετικά φτωχοί, είναι και το όριο της φτώχειας. Δηλαδή, στο παραπάνω παράδειγμα, τα 4.000 ευρώ αποτελούν το όριο της φτώχειας για τους πολίτες της συγκεκριμένης χώρας. Το όριο της φτώχειας⁸ μπορεί να ποικίλλει μεταξύ των χωρών και ορίζεται περίπου στο τριπλάσιο του κόστους εξασφάλισης διατροφής. Το ποσοστό του πληθυσμού που έχει οικογενειακό εισόδημα χαμηλότερο από το όριο της φτώχειας, αποτελεί το ποσοστό της φτώχειας.

Από όλους αυτούς τους ορισμούς, καταλαβαίνουμε ότι μπορεί να υπάρχει διαφορά στο τι εννοεί ο καθένας, όταν μιλάει για φτώχεια. Άλλα πράγματα στερείται ένας σχετικά φτωχός, που ζει σε μια πλούσια χώρα, πχ Αμερική, και σίγουρα στερείται περισσότερο ένας σχετικά φτωχός σε μια φτωχή χώρα, πχ Ελλάδα. Είναι διαφορετικός ο φτωχός μιας αναπτυγμένης χώρας, που φοράει ένα παντελόνι, αλλά δεν μπορεί να το αλλάξει, και διαφορετικός ο φτωχός μιας αφρικανικής χώρας, που δεν έχει καθόλου παντελόνι. Αυτό δείχνει ξεκάθαρα τις τεράστιες ανισότητες ,που υπάρχουν σε παγκόσμιο επίπεδο, και προκύπτουν ακόμα και από το πώς αντιλαμβάνεται ο καθένας την έννοια της φτώχειας. Γιατί αν σκεφτούμε ότι μπορούμε να εντοπίζουμε ανισότητα μεταξύ φτωχών

---

⁸ ‘Αρχές της Οικονομικής’ Β’ Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις ‘ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.ΔΑΡΔΑΝΟΣ’, κεφάλαιο 20, σελ 90

και φτωχών, καταλαβαίνουμε την ύπαρξη χαοτικών ανισοτήτων μεταξύ φτωχών και πλούσιων.

Και εδώ είναι που πρέπει να εστιάσουμε ακόμα περισσότερο. Γιατί ίσως τελικά, αν κάποιος δεν έχει να φάει, δεν έχει τόση σημασία αν πεινάει στον Καναδά, ή στη Ζιμπάμπουε. Ο φτωχός είναι φτωχός παντού, όπως και ο πλούσιος το ίδιο. Γιατί και στη Ζιμπάμπουε σίγουρα θα υπάρχουν πλούσιοι. Λιγότερο πλούσιοι ίσως από τους αντίστοιχους Δυτικούς, αλλά αυτό δεν έχει σημασία. Αυτό που έχει σημασία είναι πως για να μπορεί στη Ζιμπάμπουε ένας στους δέκα ανθρώπους, να είναι πλούσιος, πρέπει να πεινάνε οι υπόλοιποι εννέα. Και αυτό πάνω-κάτω ισχύει σε παγκόσμια κλίμακα. Γιατί πολύ απλά, αν είχε τη δυνατότητα ο κάθε Αφρικανός να οδηγεί ένα μηχανάκι, δε θα μπορούσε ένας μεγαλοεπιχειρηματίας στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού να βάλει πετρέλαιο στη Φεράρι του. Και πάλι η γεωγραφική θέση δεν παίζει σπουδαίο ρόλο. Άλλωστε, όπως συχνά λέγεται, το χρήμα δεν έχει πατρίδα. Και το ίδιο και οι ανισότητες, οι οποίες είναι εκτεταμένες και σε παγκόσμιο επίπεδο, και μεταξύ χωρών, και εσωτερικά στην κάθε χώρα.

Ας επιστρέψουμε όμως, κατά μίαν έννοια στο κράτος, για να δούμε διάφορες θεωρίες διανομής και αναδιανομής του εισοδήματος, που προσπαθούν να καταλάβουν τις ανισότητες, και να 'προτείνουν' στο κράτος τις ενδεδειγμένες λύσεις για την αντιμετώπισή τους.

2.6. Κλασική θεωρία διανομής

Στην κλασική θεωρία διανομής⁹ αυτό που αναλύεται κυρίως, είναι ο τρόπος με τον οποίο μοιράζεται το τελικό προϊόν στην κοινωνία και μεταξύ των τριών τάξεων, των εργατών, των κεφαλαιοκρατών και των γαιοκτημόνων. Ο Ricardo¹⁰, ο οποίος βασικά διατύπωσε τη θεωρία, ξεχωρίζει τις τρεις τάξεις ανάλογα με τους συντελεστές παραγωγής εργασία, κεφάλαιο και έδαφος.

Για τον Ricardo η εργασία είναι η μοναδική πηγή πλούτου. Αλλά για να είναι σε θέση να παράγουν οι εργάτες πρέπει να είναι εξασφαλισμένη η

---

⁹ 'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 7 (1.1)

¹⁰ Ντέιβιντ Ρικάρντο (1772 – 1823). Άγγλος οικονομολόγος. Θεωρείται ένας από τους 'πατέρες' των Κλασικών Οικονομικών

συντήρησή τους από την ώρα που ξεκινά η παραγωγή μέχρι και τη συγκομιδή του προϊόντος. Αυτή τη δουλειά, σύμφωνα με τον Ricardo, την κάνει το κεφάλαιο. Πρόκειται δηλαδή, για ένα απόθεμα μισθών, ικανό να καλύπτει τις ανάγκες των εργατών, όσο διαρκεί η διαδικασία της παραγωγής.

Αφού ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία, οι εργάτες παίρνουν, σαν ‘μερίδιο’, τους μισθούς τους ,που μακροχρόνια ισορροπούν σε ένα επίπεδο ίσο με το ελάχιστο όριο συντήρησής τους. Οι γαιοκτήμονες με τη σειρά τους παίρνουν τα ‘ενοίκιά’ τους, και αυτό που περισσεύει, το πλεόνασμα, το καρπώνονται οι κεφαλαιοκράτες με τη μορφή κερδών. Αυτοί οφείλουν , αφού δαπανούν ένα μέρος του πλεονάσματος για την προσωπική τους συντήρηση και ευχαρίστηση, να διαθέτουν το υπόλοιπο για περαιτέρω συσσώρευση του κεφαλαίου, απαραίτητου για την απασχόληση του αυξανόμενου (στην εποχή του Ricardo) εργατικού πληθυσμού.

Κάπως έτσι είδε, σε γενικές γραμμές, ο Ricardo τη διαδικασία της διανομής. Περιέγραψε παραστατικά μια κατάσταση σύμφωνα με το πώς πίστευε ότι θα έπρεπε να είναι, αλλά και σύμφωνα με το πώς ήταν πράγματι, σε ένα βαθμό, η κατάσταση εκείνη την εποχή, μιας και μιλάμε για αγροτικές κοινωνίες. Τονίζεται ιδιαίτερα η σημασία του ρόλου του κεφαλαιοκράτη στη διαδικασία της παραγωγής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτός αποκομίζει υπερβολικά οφέλη από τη διανομή του τελικού προϊόντος. Στη διανομή του Ricardo και της κλασικής σχολής υπάρχει μια ‘αρμονία’. Λίγο-πολύ καθένας παίρνει αυτό που δίνει και δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια για αδικίες και ανισότητες.

2 . 7 . Marx, διανομή και ανισότητες

Παρόλο που δανείζεται το ‘σκελετό’ της θεωρίας του από τους κλασικούς και το Ricardo, ο Marx δε βλέπει καθόλου ‘αρμονική’ τη διαδικασία της διανομής¹¹ , αλλά γεμάτη ανισότητες και αδικίες.

Ο πολυσχιδής και σπουδαίος Γερμανός φιλόσοφος και οικονομολόγος¹² , διατηρεί το διαχωρισμό των τάξεων, αλλά ερμηνεύει τη διανομή

---

¹¹ ‘Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους’ , Δ.Π.Καράγιωργας , εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 7 (1.1)

ανάμεσα στην εργατική και την κεφαλαιοκρατική τάξη με βάση τις κοινωνικές σχέσεις εκμετάλλευσης, που κυριαρχούν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Υποστηρίζει ότι ύστερα από μια φάση αρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, τεχνολογικών μεταβολών και θεσμικών αλλαγών, η εξουσία διάθεσης και ο έλεγχος χρήσης πάνω στα μέσα παραγωγής περιέρχεται στους κεφαλαιοκράτες. Οι εργάτες, που είναι οι άμεσοι παραγωγοί, βρίσκονται ξαφνικά εντελώς ξεκομμένοι από τους φυσικούς όρους της εργασίας τους. Έτσι, αναγκάζονται για να ζήσουν, να πουλούν την εργασία τους σαν εμπόρευμα στους κεφαλαιοκράτες. Αυτό βέβαια το 'εμπόρευμα', δηλαδή η εργατική δύναμη, σύμφωνα με τον Karl Marx, είναι το μοναδικό που παράγει αξία μεγαλύτερη από εκείνη, που χρειάζεται για να αναπαραχθεί το ίδιο. Εδώ είναι η βάση της περίφημης 'θεωρίας της υπεραξίας' του Marx. Ο κεφαλαιοκράτης λοιπόν, πληρώνει στους εργάτες μόνο την αξία, που απαιτείται για την αναπαραγωγή της εργατικής τους δύναμης. Την επιπλέον αξία, την υπεραξία, που παράγουν οι εργάτες, την ιδιοποιείται και την καρπώνεται ο ίδιος. Αυτή είναι άλλωστε και η πηγή του κέρδους του.

Σύμφωνα με το Marx, ο λόγος των καθαρών κερδών προς τους μισθούς, στην οικονομία, δείχνει το βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από τους κεφαλαιοκράτες. Αυτή βέβαια, είναι μια φοβερά σημαντική παρατήρηση και σε μεγάλο ποσοστό ρεαλιστική. Γνωρίζουμε όμως, πως από το λόγο του κέρδους του επιχειρηματία προς το μισθό του εργαζόμενου, προκύπτει το μέγεθος της οικονομικής ανισότητας μεταξύ αυτών των δύο μελών της κοινωνίας. Επομένως, με πιο απλά λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι το μέγεθος της οικονομικής ανισότητας σε μια κοινωνία δείχνει ουσιαστικά το βαθμό εκμετάλλευσης των φτωχών από τους πλούσιους. Σκεφτείτε λοιπόν για τι εκμετάλλευση μιλάμε, στη σημερινή Ελλάδα, όπου το παράδειγμα που προαναφέρθηκε, (με τον τύπο που παίρνει 500 ευρώ και δουλεύει 10 ώρες τη μέρα, 6 μέρες τη βδομάδα), επαληθεύεται σε πάμπολλες περιπτώσεις.

Ο Marx πραγματικά, μπορούμε να πούμε, ότι πρωτοπορεί με όλη του τη σκέψη και τη θεωρία. Βλέπει την σύγχρονη του πραγματικότητα, αλλά και 'πίσω' από αυτήν, και θίγει ζητήματα, που ιστορικά απασχολούσαν και ακόμα απασχολούν τους ανθρώπους.

---

¹² Karl Heinrich Marx(1818- 1883). Γερμανός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, δημοσιογράφος, ιστορικός, πολιτικός οικονομολόγος. http://el.wikipedia.org/wiki/Καρλ_Μαρξ

Αξίζει να σημειωθεί, για κάποιο νέο αναγνώστη, πως είναι λάθος κάποιος να κρίνει τον Marx προκατειλημμένα, με βάση τη δική του ιδεολογική προσέγγιση, και να μην εστιάσει στην εύστοχη επιστημονική του ματιά. Το ίδιο ισχύει και για τον Adam Smith, αλλά και για άλλους σπουδαίους οικονομολόγους.

2.8. Νεοκλασική διανομή

Όσον αφορά τώρα, την προσέγγιση του ζητήματος της διανομής από τους νεοκλασικούς, αυτή, όπως είδαμε και νωρίτερα, δεν τυγχάνει ιδιαίτερης βαρύτητας. Τη νεοκλασική σχολή δεν την ενδιαφέρει τόσο το πώς διανέμεται το εισόδημα ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και από ποιους θεσμούς καθορίζεται αυτό. Η νεοκλασική σχολή δεν αναγνωρίζει τον αυστηρό διαχωρισμό των τάξεων και την ύπαρξη δεδομένων και καθοριστικών θεσμών. Οι νεοκλασικοί ενδιαφέρονται για την αγορά, και την όσο το δυνατόν περισσότερο αποδοτική της λειτουργία.

Για να λειτουργεί άριστα η αγορά, το σπουδαιότερο πρόβλημα, που πρέπει να λυθεί, είναι αυτό της κατανομής των μέσων παραγωγής στις διάφορες χρήσεις. Και η λύση σε αυτό το πρόβλημα δίνεται από τη διατύπωση της θεωρίας των τιμών. Οι τιμές κατανέμουν άριστα τα μέσα παραγωγής και οι νόμοι της προσφοράς και της ζήτησης δίνουν τις αναγκαίες λύσεις.

Όπως είδαμε και νωρίτερα στην ανάλυση, η νεοκλασική διανομή δε λαμβάνει τη σημασία που της αρμόζει. Αυτό σημαίνει ότι οι νεοκλασικοί λογικά αποκλείουν σε αυτήν τη διαδικασία πιθανές στρεβλώσεις. Και όταν λέμε στρεβλώσεις εννοούμε προβλήματα, όπως οι ανισότητες.

Οι ανισότητες όμως υπάρχουν, και κάπως έτσι δημιουργείται σε κάθε κοινωνία η ανάγκη για αναδιανομή. Ας προχωρήσουμε λοιπόν, να αναλύσουμε και κάποιες θεωρίες αναδιανομής. Εδώ η συζήτηση ξεφεύγει λίγο από τα στενά όρια των οικονομικών και παίρνει μια πιο πολιτική, ή ακόμα και πιο φιλοσοφική χροιά. Αλλά βέβαια, μην ξεχνάμε πως η οικονομική επιστήμη περιλαμβάνει και πολιτική και φιλοσοφία.

3 . Θεωρίες αναδιανομής

3 . 1 . Ωφελιμισμός

Ο ωφελιμισμός¹³ (utilitarianism) είναι μια σχολή σκέψης, που κατέχει σημαντική θέση στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας. Οι ιδρυτές του θεωρούνται οι Άγγλοι φιλόσοφοι Jeremy Bentham¹⁴ και John Stuart Mill¹⁵. Βασική ιδέα των ωφελιμιστών είναι η αναγκαιότητα της εφαρμογής της ατομικής λογικής σε ζητήματα ,που αφορούν την ηθική και την πολιτική του κράτους. Το κράτος δηλαδή σε γενικές γραμμές, σύμφωνα με τον ωφελιμισμό, θα πρέπει να επιλέγει πολιτικές , που να μεγιστοποιούν τη συνολική χρησιμότητα για όλα τα μέλη της κοινωνίας.

Η έννοια της χρησιμότητας είναι πολύ βασική στη θεωρία του ωφελιμισμού. Η χρησιμότητα είναι ένα μέτρο του επιπέδου της ευτυχίας, ή της ικανοποίησης, που λαμβάνει κάθε άνθρωπος από τις περιστάσεις της ζωής. Κάθε άτομο, που δρα ορθολογικά στις ανταγωνιστικές κοινωνίες οφείλει να προσπαθεί να μεγιστοποιήσει την ατομική του χρησιμότητα ,γιατί έτσι μεγιστοποιεί την ευημερία του. Κατά τους ωφελιμιστές, η χρησιμότητα είναι ο τελικός σκοπός κάθε ιδιωτικής ή δημόσιας οικονομικής ενέργειας. Επομένως και το κράτος οφείλει να επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του αθροίσματος της χρησιμότητας όλων των μελών της κοινωνίας.

Η ξεχωριστή χρησιμότητα όμως του κάθε ατόμου έχει την ιδιότητα να φθίνει οριακά μετά από κάποιο σημείο. Σε αυτό το χαρακτηριστικό της ατομικής χρησιμότητας στηρίζεται η ωφελιμιστική αναδιανεμητική θεωρία. Γιατί όταν αυξάνεται το εισόδημα ενός ατόμου, μειώνεται η οριακή χρησιμότητα που απολαμβάνει από κάθε πρόσθετο ευρώ. Πιο απλά, για παράδειγμα, αν έχουμε έναν τύπο που παίρνει μισθό 100 ευρώ και του τον διπλασιάσουμε στα 200 ευρώ, σαφώς και θα χαρεί ,αλλά η οριακή χρησιμότητα που θα του δώσουν τα 100 πρόσθετα ευρώ θα είναι μικρότερη από αυτή που του δίνουν τα πρώτα. Με τα πρώτα 100 ευρώ έχει μάθει και ζει και απολαμβάνει ένα επίπεδο χρησιμότητας. Κάθε

---

¹³ 'Αρχές της Οικονομικής' Β' Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις 'ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.ΔΑΡΔΑΝΟΣ', κεφάλαιο 20, σελ 98

¹⁴ Ο Jeremy Bentham (1748-1832) ήταν Άγγλος φιλόσοφος και νομικός. Θεωρείται ο ιδρυτής του σύγχρονου Ωφελιμισμού και πνευματικός ηγέτης του ριζοσπαστικού κινήματος στην Αγγλία, http://el.wikipedia.org/wiki/Τζέρεμι_Μπένθαμ

¹⁵ Ο John Stuart Mill (1806-1873) ήταν φιλόσοφος, πολιτικός οικονομολόγος και υπήρξε μέλος του Αγγλικού κοινοβουλίου. Θεωρείται από τους σημαντικότερους κλασικούς φιλελεύθερους στοχαστές του 19^{ου} αιώνα και συνήγορος του Ωφελιμισμού, http://el.wikipedia.org/wiki/Τζον_Στιούαρτ_Μιλ

επιπλέον ευρώ του ανεβάζει την οριακή χρησιμότητα ,αλλά με φθίνοντα ρυθμό. Το πρώτο ευρώ του εισοδήματός του το έχει απόλυτη ανάγκη και το απολαμβάνει 100%. Αντίθετα το τελευταίο από τα 200, μετά την αύξηση που του κάναμε, δεν το χρειάζεται τόσο πολύ και του ανεβάζει λίγο το επίπεδο χρησιμότητας. Πιθανώς να μην του έκανε και διαφορά, αν η αύξησή του ήταν 99 ευρώ και όχι 100. Για να γίνει ακόμα πιο ξεκάθαρο αυτό ,ας σκεφτούμε έναν πολύ πλούσιο άνθρωπο με μηνιαίο εισόδημα πχ 100.000 ευρώ. Αν του λέγαμε ότι θα του δώσουμε ακόμα 1.000 ευρώ το μήνα, το πιθανότερο είναι ότι αυτό θα τον άφηνε εντελώς αδιάφορο και ασυγκίνητο. Τι να πούνε 1.000 ευρώ σε κάποιον που έχει τη δυνατότητα να έχει τόσα χρήματα , να τα ξοδεύει όπως και όπου θέλει, και να μην του τελειώνουν. Αντίστοιχα, λογικά δεν θα τον ενοχλούσε κιόλας να του αφαιρούσαμε, με κάποιο τρόπο, 1.000 ευρώ με σκοπό να τα δίνουμε σε κάποιον άλλο.

Αυτό το λογικό επιχείρημα, σε συνδυασμό με τον ωφελμιστικό σκοπό της μεγιστοποίησης της συνολικής χρησιμότητας, συνεπάγεται ότι το κράτος θα πρέπει να επιδιώκει μια δικαιότερη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα στους πολίτες του. Γιατί κάποιος μπορεί να μην ξέρει που να σπαταλήσει τα υπερβολικά πολλά χρήματά του, και κάποιος άλλος, μέσα στην ίδια κοινωνία, να στερείται ένα σωρό πράγματα και να έχει τόση ανάγκη από κάποια παραπάνω χρήματα.

Είναι φανερό, πως ο ωφελμισμός προσεγγίζει με μεγάλο ενδιαφέρον το σημαντικότερο, για κάθε κοινωνία, θέμα των ανισοτήτων. Με έναν λογικό και παραγωγικό τρόπο σκέψης, ο ωφελμισμός αναγνωρίζει πως το κράτος θα πρέπει να προχωρά σε αναδιανομή του εισοδήματος ,όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο, καθώς μια ενδεχόμενη αναδιανομή δύναται να αυξήσει το επίπεδο συνολικής χρησιμότητας μιας κοινωνίας.

Ωστόσο, η βασική κριτική που γίνεται στη θεωρία του ωφελμισμού, είναι πως με τη λογική της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας, όπως την είδαμε στα παραδείγματά μας, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το κράτος οφείλει να αναδιανείμει τα εισοδήματα μέχρι αυτά να εξισωθούν.

Οι ωφελμιστές όμως δηλώνουν ότι απορρίπτουν την πλήρη εξίσωση. Υποστηρίζουν μία από τις βασικές αρχές της Οικονομικής Επιστήμης, ότι δηλαδή οι άνθρωποι ανταποκρίνονται σε κίνητρα. Τα οποία κίνητρα, με τη σειρά τους, έρχονται σε αντίθεση με τους φόρους, τους οποίους

συνήθως χρησιμοποιεί το κράτος όταν προσπαθεί να προχωρήσει σε μια οποιαδήποτε αναδιανομή. Δηλαδή, αν το κράτος αφαιρεί από ένα άτομο, με τη μορφή φόρου, κάθε πιθανό πρόσθετο εισόδημα, τότε το άτομο δε θα έχει λόγο να προσπαθεί, να μοχθεί και να παράγει παραπάνω. Θα δουλεύει λιγότερο, θα παράγει λιγότερο και τελικά θα μειώνεται η συνολική χρησιμότητα. Επομένως, το ωφελμιστικό κράτος οφείλει να σταθμίζει το πιθανό κέρδος της αναδιανομής, με την πιθανή ζημιά της στρέβλωσης των κινήτρων και να μην προχωρά την αναδιανομή μέχρι το σημείο της πλήρους εξίσωσης των εισοδημάτων.

3.2. Λιμπεραλισμός

Μια άλλη οπτική γωνία για να δούμε το πρόβλημα των ανισοτήτων μας προτείνει η πολιτική φιλοσοφία του λιμπεραλισμού¹⁶. Ο Αμερικάνος φιλόσοφος John Rawls¹⁷ ανέπτυξε τη συγκεκριμένη θεωρία στο βιβλίο του 'A Theory of Justice'¹⁸, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1971 και γρήγορα θεωρήθηκε κλασικό έργο πολιτικής φιλοσοφίας.

Ο Rawls ξεκινά την ανάλυσή του υποστηρίζοντας πως οι νομοί, οι θεσμοί και οι πολιτικές μιας κοινωνίας θα πρέπει να διέπονται από δικαιοσύνη, την οποία όμως δεν μπορούν να την αποφασίσουν τα μέλη της κοινωνίας. Το κάθε μέλος της κοινωνίας έχει τη δική του προσωπικότητα, τις δικές του απόψεις, το δικό του τρόπο σκέψης και τα δικά του συμφέροντα. Επομένως, σύμφωνα με το Rawls, είναι μάλλον απίθανο τα ίδια τα μέλη μιας κοινωνίας να μπορούν να ορίσουν πως αυτή θα είναι 'αντικειμενικά' δίκαιη.

Για να μας βγάλει από το αδιέξοδο ο Rawls παρουσιάζει ένα 'γοητευτικό' για το μυαλό πείραμα. Συγκεντρώνει όλους τους ανθρώπους, πριν γεννηθεί οποιοσδήποτε, σε μια υποτιθέμενη συνέλευση, με σκοπό να αποφασιστούν από κοινού οι κανόνες που θα διέπουν την κοινωνία. Σε μια τέτοια κατάσταση κανείς δεν ξέρει πως θα είναι η ζωή του. Ο Rawls τοποθετεί όλους τους ανθρώπους σε μια 'αρχική θέση', πίσω από ένα 'πέπλο άγνοιας'. Στην κατάσταση αυτή οι άνθρωποι

¹⁶ 'Αρχές της Οικονομικής' Β' Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις 'ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.ΔΑΡΔΑΝΟΣ', κεφάλαιο 20, σελ 100

¹⁷ Ο John Bordlay Rawls (1921-2002) ήταν Αμερικανός φιλόσοφος, κυρίαρχη φιγούρα της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας του 20ού αιώνα, http://el.wikipedia.org/wiki/Τζον_Ρωλς

¹⁸ 'Θεωρία της Δικαιοσύνης', Τζον Ρωλς, μτφρ. Φ. Βασιλογιάννης, Β. Βουτσάκης, εκδόσεις 'Πόλις'. Το βιβλίο θεωρείται το 'magnum opus' του Ρωλς και ως ένα από τα κύρια κείμενα πολιτικής φιλοσοφίας

βρίσκονται όλοι στην ίδια θέση και επιλέγουν ένα δίκαιο σύνολο κανόνων με μια δίκαιη συμφωνία, μιας και κανείς πως θα γεννηθεί και τι συμφέροντα και στόχους θα έχει να κυνηγήσει.

Έτσι και η διανομή του εισοδήματος που θα σχεδιαστεί θα είναι δίκαιη, γιατί κανένας άνθρωπος δε γνωρίζει αν θα γεννηθεί πλούσιος ή φτωχός. Μάλιστα, συνεχίζει ο Rawls, επειδή όλους θα τους απασχολεί και θα τους φοβίζει το ενδεχόμενο να βρεθούν στο χαμηλότερο σημείο της διανομής του εισοδήματος, οι κανόνες της διανομής που θα θεσπιστούν θα αποσκοπούν στην άνοδο της ευημερίας των φτωχών. Ο Rawls δηλαδή διαφοροποιείται από τους ωφελμιστές καθώς στη θεωρία του δεν επιδιώκεται η μεγιστοποίηση της συνολικής χρησιμότητας, αλλά η μεγιστοποίηση της ‘κατώτατης’ χρησιμότητας. Αυτός ο κανόνας είναι γνωστός ως ‘κριτήριο maximin’. Με πιο απλά λόγια, υποστηρίζει πως το κράτος θα πρέπει να επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των ατόμων που βρίσκονται στη δυσκολότερη θέση.

Επομένως ο Rawls επιδοκιμάζει την αναδιανομή του εισοδήματος από το κράτος, αλλά και αυτός φροντίζει να ξεχωρίσει τη θέση του από την πιθανότητα της πλήρους εξίσωσης των εισοδημάτων. Γιατί, όπως και στον ωφελισμό, η υπόσχεση της κυβέρνησης για πλήρη εξίσωση των εισοδημάτων θα αδρανοποιούσε τους πολίτες. Θα τους έκανε αδιάφορους ως προς την εργασίας τους και δεν θα προσπαθούσαν να δουλέψουν με ζήλο και να παράγουν όλο και περισσότερο. Θα ακυρώνονταν και πάλι δηλαδή τα κίνητρα και θα μειωνόταν το συνολικό εισόδημα της κοινωνίας. Και κατ’επέκταση θα χειροτέρευε και η θέση των φτωχών. Ο Rawls επομένως, με το κριτήριο ‘maximin’ επιτρέπει σε ένα βαθμό τις ανισότητες επειδή ευνοούν την ανάπτυξη των κινήτρων. Συγχρόνως όμως, επειδή ασχολείται περισσότερο με τα άτομα που βρίσκονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια της κοινωνίας, ζητάει περισσότερη ισότητα από τους ωφελμιστές.

Γενικά οι απόψεις του Rawls αντιμετωπίζονται με μια επιφύλαξη, αλλά ταυτόχρονα η όλη του σκέψη είναι μια νοητική πρόκληση. Το υποθετικό του πείραμα έχει μια ‘γεύση’ από τις πλατωνικές παραβολές και επίσης θυμίζει ακόμα πιο έντονα τη ‘θεωρία παιγνίων’. Μας καλεί να συμμετέχουμε σε μια υποθετική κατάσταση, και να σκεφτούμε ποια θα είναι η άποψή μας, ανάλογα με τις απόψεις που νομίζουμε ότι θα

διατυπώσουν οι υπόλοιποι, και πάει λέγοντας. Πρόκειται σίγουρα για μια πολύ έξυπνη και ενδιαφέρουσα ανάλυση.

Συμπερασματικά πάντως, ο Rawls μάλλον βλέπει τη διαδικασία της διανομής σαν το δίχτυ ασφαλείας, που έχει από κάτω του ο ακροβάτης όταν παρουσιάζει τα εντυπωσιακά του κόλπα σε μεγάλα ύψη. Για τον ίδιο τον ακροβάτη μάλλον έχει περισσότερη σημασία πόσο γερό και ασφαλές είναι το δίχτυ από κάτω του παρά το πόσο ψηλότερα θα καταφέρει κάθε φορά να φτάσει. Παρόμοια, πίσω από το πέπλο άγνοιας, υποστηρίζει ο Rawls, οι άνθρωποι επιλέγουν να εξασφαλιστούν όσον αφορά την πιθανότητα να βρεθούν στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα της κοινωνίας. Προσπαθούν να αντιμετωπίσουν την πιθανότητα να ζήσουν μια ζωή με ανέχεια και στέρσεις και για αυτό επιλέγουν κανόνες που να τους προστατεύουν από τον κίνδυνο της φτώχειας, και όχι τόσο κανόνες που να ευνοούν την κοινωνική και εισοδηματική τους αναρρίχηση.

Σε αυτό το σημείο όμως, είναι πολύ έντονες οι ενστάσεις που δέχεται η θεωρία του Rawls. Γιατί δεν είναι καθόλου σίγουρο, ότι ακόμα και πίσω από ένα πέπλο άγνοιας, οι άνθρωποι θα προτιμήσουν την ελάχιστη εξασφάλισή τους, και δε θα επιδιώξουν να έχουν τη δυνατότητα να φτάσουν στην κορυφή, έστω και αν είναι πολύ μικρές οι πιθανότητες για τον καθένα να το καταφέρει. Δεν είναι καθόλου βέβαιο δηλαδή, ότι οι άνθρωποι φοβούνται τόσο πολύ τον κίνδυνο. Αντίθετα, πολλές φορές είναι πρόθυμοι να αψηφούν κινδύνους, εφόσον πιστεύουν ότι αν τα καταφέρουν θα έχουν πολλά να κερδίσουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις συνηθίζεται η έκφραση ‘ανάληψη ρίσκου’.

Τελικά οι άνθρωποι, πίσω από το ‘πέπλο άγνοιας’ του Rawls, θα διάλεγαν μάλλον περισσότερο ‘μεσαίες’ απόψεις. Έτσι και η προκύπτουσα δικαιοσύνη θα ταίριαζε περισσότερο στην άποψη των ωφελμιστών για μεγιστοποίηση της συνολικής χρησιμότητας.

3.3. Το τρικ του καπιταλισμού

Εδώ όμως, είναι χρήσιμο να ανοίξουμε μια παρένθεση, όσον αφορά το θέμα της επιλογής των αποφάσεων των ανθρώπων και να δούμε πως αυτοί σταθμίζουν τη θέση τους. Να δούμε πως ‘ζυγίζουν’ τα δεδομένα γύρω τους και πως διαμορφώνουν τις συμπεριφορές τους.

Είναι πολύ συχνό φαινόμενο οι μικροαστοί και οι μικρομεσαίοι σε κάθε κοινωνία να επιλέγουν και να ψηφίζουν πιο συντηρητικές κυβερνήσεις. Οι ‘συντηρητικές’ κυβερνήσεις κατά κανόνα υποστηρίζουν τα συμφέροντα μιας πιο εκλεκτής και πλούσιας άρχουσας τάξης, και δεν προχωρούν σε ιδιαίτερες πολιτικές αναδιανομής. Οι φτωχοί δηλαδή δεν ψηφίζουν κόμματα και πολιτικές που θα ελαφρύνουν τη δυσχερή τους θέση, παρά επιλέγουν πολιτικές ευνοϊκότερες για τους πλούσιους, γιατί πολύ απλά, μέσα τους ελπίζουν ότι κάποια μέρα θα ανέβουν και αυτοί στα ψηλά σκαλιά της εισοδηματικής κλίμακας.

Αυτή είναι η ιστορία του γάιδαρου με το καρότο και το μαστίγιο. Ο αγρότης καβαλάει τον γάιδαρο και του ρίχνει στον πισινό για να προχωρήσει, και την ίδια στιγμή κρατάει μπροστά του κρεμασμένο από ένα καλάμι ένα καρότο. Ο ‘φουκαράς’ ο γάιδαρος το μόνο που βλέπει είναι το καρότο και τρέχει πρόθυμος να το πιάσει, αλλά όλο μακριά του είναι. Έτσι και οι άνθρωποι συχνά εθίζονται να μεγαλοπιάνονται και να κυνηγούν χίμαιρες. Βλέπει δηλαδή ο φτωχός τον πλούσιο, εντυπωσιάζεται από τη λάμψη του και θέλει να τον μιμηθεί. Και αυτό δεν είναι κακό. Όπως σαφώς δεν είναι κακό οι άνθρωποι να έχουν όνειρα και φιλοδοξίες και να τα κυνηγούν, το αντίθετο μάλιστα. Το άσχημο είναι να χάνει κανείς την αυτογνωσία του και να ξεχνάει την αφετηρία του και τον προορισμό του. Γιατί τότε γίνεται ευάλωτος και εύκολα μπορεί να πέσει θύμα οποιουδήποτε, να χειραγωγηθεί και να εξαπατηθεί.

Έτσι και ο φτωχός εργάτης πέφτει στο ‘τρικ’ του καπιταλισμού. ‘Θολώνει’ από την ‘γκλαμουριά’ του αφεντικού του, και το ‘λάιφ στάιλ’ του συστήματος (αυτό είναι το καρότο), παίρνει τα 500 ευρώ του και νομίζει πως είναι και ο ίδιος αφεντικό. Σε περίπτωση που δεν ‘τσιμπήσει’ και προσπαθήσει να σκεφτεί διαφορετικά, ο φόβος της ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού τον συγκρατεί (αυτό είναι το μαστίγιο). Εντέλει, ξεχνάει τις ανισότητες και τα περί υπεραξίας του Marx, που πιθανώς να μην τα άκουσε ποτέ¹⁹, μπερδεύει τα συμφέροντά του και τελικώς ψηφίζει με σιγουριά συντηρητικές κυβερνήσεις. Ενίοτε μάλιστα, ανεμίζει ενδεχομένως και ‘πλαστικές σημαίες’²⁰ για να πανηγυρίσει νίκες, που μόνο δικές του δεν είναι. Χαρακτηριστικές τέτοιες

---

¹⁹ ‘...ο Πέτρος, ο Γιόχαν και ο Φραντς ποτέ τους δε διάβασαν Marx...’ λέει ο Λοίζος στον ‘Τρίτο Παγκόσμιο’

²⁰ ‘...μια πλαστική ανέμισες σημαία...’ τραγουδά ο Σιδηρόπουλος στον ‘Ηλεκτρικό Θησέα’ του Μαρκόπουλου

περιπτώσεις έχουμε πολλές στη μισοχρεοκοπημένη Ελλάδα των μνημονίων, που απλοί άνθρωποι, μεροκαματιάρηδες και συνταξιούχοι, φοβούνται μην τυχόν και αλλάξει κάτι και πάθουμε καμιά ζημιά..!

Αλλά αυτό είναι το μεγάλο κερδισμένο στοίχημα του καπιταλισμού και πρέπει να του αναγνωριστεί. Πείθει τον εργάτη πως είναι καπιταλιστής. Και αυτό είναι, σε ένα βαθμό, και το μυστικό της μακροζωίας του συστήματος. Γιατί αν καταλάβαινε ο εργάτης τις πραγματικές του δυνάμεις και τις πραγματικές του ανάγκες, ίσως να έκανε άλλες επιλογές, ‘μη ευνοϊκές’ για το σύστημα. Σε αυτό το σημείο όμως, πρέπει οι καπιταλιστές να απονείμουν τα εύσημα και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, που λειτουργούν σε αρκετές περιπτώσεις στα μέσα μαζικής αποχαύνωσης, καθώς στηρίζουν το σύστημα και στηρίζονται από αυτό.

Και βλέποντας με λίγο πιο τολμηρή ματιά, θα μπορούσε κανείς να πει πως ίσως οι καπιταλιστές οφείλουν ένα ‘ευχαριστώ’ ακόμα και στον Marx. Η πρόταση σίγουρα ακούγεται οξύμωρη και η σκέψη φαντάζει, το λιγότερο προκλητική, σαν το πείραμα του Rawls. Όμως ο Marx μιλώντας και γράφοντας τόσο πολύ για τον καπιταλισμό, τον ανέλυσε πλήρως και κατέδειξε τις αδυναμίες του. Θα μπορούσε ίσως κάποιος να παρατηρήσει πως η θεωρία του, τελικά, λειτούργησε λιγότερο σαν αφύπνιση για τους εργάτες, που δε δείχνουν να αντιλαμβάνονται την έννοια της υπεραξίας, και περισσότερο σαν καμπανάκι κινδύνου, ή σαν ένα ‘εγχειρίδιο αποφυγής λαθών’ για τους καπιταλιστές.

Ας κλείσουμε όμως με αυτήν την κάπως ‘τραβηγμένη’ άποψη, αυτήν τη μεγάλη ‘παρένθεση’, η οποία σε κάποια σημεία ίσως και να ‘φλέρταρε’ με την υπερβολή. Και ας προχωρήσουμε στην ανάλυση της θεωρίας του φιλελευθερισμού.

3.4 . Φιλελευθερισμός

Μετά τις πολιτικές φιλοσοφίες του ωφελιμισμού και του λιμπεραλισμού, μια τρίτη άποψη επί του θέματος των ανισοτήτων και τις εκάστοτε κυβερνητικές προσπάθειες εξομάλυνσής τους, μέσα από πολιτικές αναδιανομής, μας δίνει η πολιτική φιλοσοφία του φιλελευθερισμού²¹. Αυτή η θεωρία όμως, αντιτίθεται ξεκάθαρα στις δύο προηγούμενες, μιας

---

²¹ Αρχές της Οικονομικής Β΄ Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις ‘ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.ΔΑΡΔΑΝΟΣ’, κεφάλαιο 20, σελ 102

και βασίζεται σε μια εντελώς διαφορετική υπόθεση. Οι φιλελεύθεροι δε βλέπουν το συνολικό εισόδημα της κοινωνίας σαν ένα κοινό πόρο, που μπορεί να αναδιανεμηθεί από κάποιον που σχεδιάζει κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές. Για τους φιλελεύθερους, η κοινωνία δεν κερδίζει εισόδημα. Παρά μόνο οι άνθρωποι κερδίζουν.

Ο Robert Nozick²², που υπήρξε ο σημαντικότερος εκφραστής της πολιτικής φιλοσοφίας του φιλελευθερισμού, αναφέρει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του 'Αναρχία, Κράτος και Ουτοπία' : '...Δεν είμαστε στη θέση των παιδιών, που τους έχουν δοθεί κομμάτια πίτας από κάποιον, ο οποίος κάνει τώρα τις προσαρμογές της τελευταίας στιγμής για να διορθώσει κάποιες απροσεξίες στο κόψιμο της πίτας...'²³. Ενώ δηλαδή, οι ωφελμιστές και οι λιμπεραλιστές προσπαθούν να προσδιορίσουν εκείνο το επίπεδο οικονομικής ανισότητας, που είναι κοινωνικά ανεκτό, ο Nozick αρνείται συλλήβδην τον ίδιο τον προβληματισμό.

Ο Nozick βλέπει τις ανισότητες σαν αποτέλεσμα της οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων και αρνείται να κρίνει την ορθότητά του. Αντίθετα, αυτό που αξιολογεί είναι η διαδικασία με την οποία προέκυψε αυτό το αποτέλεσμα. Εφόσον η διαδικασία είναι νόμιμη, και όχι παράνομη (π.χ. κλοπή), τότε και η διανομή που προκύπτει είναι νόμιμη, άσχετα από το πόσο ίση ή άνιση είναι. Και προφανώς δεν είναι υποχρέωση του κράτους να ακολουθεί πολιτικές αναδιανομής.

Ο Nozick μάλιστα κατακρίνει το νοητικό πείραμα του Rawls. Στη θέση των 'αγέννητων' ανθρώπων που αποφασίζουν τη διανομή στην κοινωνία τους, βάζει τον καθένα μας πίσω από το πέπλο άγνοιας και τον καλεί να βαθμολογήσει κάποιους φοιτητές οικονομικών χωρίς να γνωρίζει τις ικανότητες και την προσπάθειά τους. Η απόφαση που θα έπαιρνε ο καθένας, εφόσον βρισκόταν σε αυτήν τη θέση, προφανώς και δε θα ήταν σωστή. Επομένως για τη συγκεκριμένη περίπτωση των φοιτητών, το επιχείρημα του Nozick είναι πολύ ισχυρό.

Για αυτό και οι φιλελεύθεροι καταλήγουν πως η ισότητα των ευκαιριών είναι πιο σημαντική από την ισότητα των εισοδημάτων. Το κράτος

---

²² Ο Robert Nozick (1938-2002) ήταν Αμερικανός φιλελεύθερος φιλόσοφος με εβραϊκή καταγωγή. Το πιο γνωστό του έργο είναι το 'Anarchy, State and Utopia', (1974), που θεωρήθηκε μια φιλελεύθερη απάντηση στο 'A Theory of Justice', (1971), του John Rawls.

http://el.wikipedia.org/wiki/Ρόμπερτ_Νόζικ

²³ 'Anarchy, State and Utopia', Robert Nozick, 1974

οφείλει να δημιουργήσει ένα πλέγμα θεσμών, νόμων, κανόνων και υπηρεσιών, που να εξασφαλίζει σε όλους τις ίδιες ευκαιρίες να χρησιμοποιήσουν τις ικανότητές τους και να προσπαθήσουν την επίτευξη των στόχων τους. Το κράτος δηλαδή, σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, οφείλει να μην έχει ενεργό ρόλο στο παιχνίδι, αλλά ρόλο παρατηρητή. Συνεπώς δεν έχει κανένα λόγο να μεταβάλλει τη διανομή με διάφορες πολιτικές αναδιανομής.

Από το συμπέρασμα του Nozick, πάντως, και των φιλελεύθερων, είναι φανερό ότι η πολιτική φιλοσοφία του φιλελευθερισμού είναι ένα θεωρητικό στήριγμα του οικονομικού φιλελευθερισμού-νεοφιλελευθερισμού. Ο Nozick υποστηρίζει ουσιαστικά, από μια πιο φιλοσοφική σκοπιά, τα ζητήματα της ελεύθερης αγοράς και του ουδέτερου κράτους. Ξεχωρίζει τη διανομή που προκύπτει από τις συνθήκες, που την προκαλούν, με τρόπο παρόμοιο με αυτόν, που οι νεοκλασικοί δεν εξετάζουν την, προϋπάρχουσα της κατανομής, κατοχή των μέσων παραγωγής. Επίσης περιορίζει το κράτος στον καθορισμό, απλά και μόνο, των κανόνων του παιχνιδιού.

Η ανισότητα είναι ένα από τα πιθανά αποτελέσματα του παιχνιδιού και είναι δεκτή. Αυτό που πρέπει να εξασφαλιστεί είναι η εύρυθμη και νόμιμη λειτουργία του παιχνιδιού. Αυτό που έχει σημασία και πρέπει να προβλέπει το κράτος είναι η εξασφάλιση ισότητας στις ευκαιρίες. Αλλά οι ισότητες και οι ανισότητες σε όλους τους τομείς αλληλοσυνδέονται, σε ένα βαθμό. Αν υπήρχε πράγματι ισότητα σε ευκαιρίες σε κάθε κοινωνία, τότε μάλλον δε θα υπήρχαν πουθενά μεγάλες ανισότητες, και ίσως δε θα είχε λόγο κάποιος να ασχοληθεί μαζί τους σε επίπεδο διπλωματικής εργασίας. Όμως οι εισοδηματικές ανισότητες είναι μεγάλες και εμείς τις μελετούμε. Επομένως κάπου κάνει λάθος ο Nozick. Και η αλήθεια είναι ότι οι κοινωνικές και οι εισοδηματικές ανισότητες κάπου αλληλοεξαρτώνται. Αν υπάρχουν μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες, αυτοί που είναι στην κορυφή της κλίμακας, προσπαθούν να επηρεάσουν τα πράγματα κοινωνικά και πολιτικά, ώστε να επιτείνουν την παραμονή τους εκεί. Παρομοίως, αυτοί που κατέχουν μεγαλύτερη δύναμη στα χέρια τους και διαμορφώνουν καταστάσεις, φροντίζουν μετά το στάδιο της διανομής, οι ίδιοι να βρίσκονται στην εισοδηματική αφρόκρεμα. Για να ίσχυε το επιχείρημα του Nozick περί ανεξαρτησίας της διαδικασίας της διανομής από το αποτέλεσμα που προκύπτει, θα έπρεπε αυτοί που

διαμορφώνουν καταστάσεις και παίρνουν αποφάσεις, να μην επηρεάζουν και να μην επηρεάζονται. Αλλά η εμπειρία δείχνει ότι παγκοσμίως στις αναπτυγμένες οικονομίες, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, αυτοί που αποτελούν τις κοινωνικές ελίτ, αποτελούν και τις πολιτικές και σαφώς και τις οικονομικές-επιχειρηματικές ελίτ.

Όσον αφορά τώρα, το δικό του νοητικό πείραμα, ο Nozick το χρησιμοποίησε σαν αντεπιχείρημα σε αυτό του Rawls και έτυχε ευρείας αποδοχής στους κύκλους των φιλελεύθερων. Και πράγματι είναι πολύ ορθή η θέση ότι δεν μπορεί να βαθμολογεί στην τύχη ένας άσχετος ένα ολόκληρο τμήμα σπουδαστών. Αλλά η ορθότητα μιας άποψης είναι διαφορετική ιστορία, από τη σύγκρισή της με μιαν άλλη. Και είναι το λιγότερο άκυρο να συγκρίνεται μια βαθμολογική με μια οικονομική ανισότητα. Είναι μη συγκρίσιμα μεγέθη. Γιατί αυτός που είναι στον πάτο της βαθμολογίας σε ένα μάθημα, στη χειρότερη περίπτωση δε θα το περάσει. Ενώ αν κάποιος βρίσκεται στον πάτο της εισοδηματικής κλίμακας μιας κοινωνίας, κινδυνεύει να πεθάνει από την πείνα. Και το κράτος μάλλον οφείλει να κάνει κάτι για αυτό.

Φεύγοντας όμως από την περισσότερο φιλοσοφική σκέψη, θα εξετάσουμε τις θεωρίες της ‘άριστης’ και της ‘κοινωνικά επιθυμητής’ αναδιανομής.

3.5. Άριστη κατά Pareto αναδιανομή

Σύμφωνα με αυτά που γνωρίζουμε και που έχουμε αναλύσει, οι έννοιες της κατά Pareto αριστοποίησης και της αναδιανομής είναι μεταξύ τους αντικρουόμενες και εκ διαμέτρου αντίθετες. Και αυτό γιατί όταν βρισκόμαστε σε μια άριστη κατά Pareto κατάσταση, καμιά μεταβολή δεν μπορεί να βελτιώσει τη θέση κάποιου, χωρίς να χειροτερέψει τη θέση κάποιου άλλου. Επομένως, μια κατάσταση άριστη κατά Pareto αποκλείει εξ’ορισμού κάθε πιθανή πολιτική αναδιανομής. Είναι περίεργο και οξύμωρο λοιπόν, να προσπαθούμε να ‘παντρέψουμε’ αυτές τις έννοιες.

Ωστόσο, επειδή το πρόβλημα των ανισοτήτων είναι υπαρκτό και σημαντικό για όλους, έχει γίνει προσπάθεια προσέγγισής του σύμφωνα με το κριτήριο του Pareto. Ως άριστη κατά Pareto αναδιανομή²⁴ λοιπόν,

---

²⁴ ‘Δημόσια Οικονομική 1: Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους’, Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 7 (11,2)

ορίζεται η αναδιανομή εκείνη που βελτιώνει τη θέση κάποιων μελών της κοινωνίας, χωρίς να χειροτερεύει τη θέση κάποιων άλλων. Ο ορισμός δε διαφέρει από το γενικό ορισμό του κριτηρίου Pareto, και είπαμε ότι φαίνεται αντιφατικός. Ωστόσο οι οικονομολόγοι, που υποστηρίζουν αυτήν την άποψη, άρουν την υπόθεση του τέλει ανταγωνισμού περί ανεξαρτησίας της ευημερίας του κάθε ατόμου από όλα τα υπόλοιπα, και έτσι μπορούν να τη διατυπώσουν.

Η βάση της ιδέας δηλαδή, είναι ότι η ευημερία του κάθε ατόμου δεν εξαρτάται μόνο από το δικό του εισόδημα και τη δική του κατανάλωση, αλλά και από το εισόδημα και την κατανάλωση των άλλων μελών της κοινωνίας. Η ευημερία και των πλουσίων ακόμα δεν εξαρτάται μόνο από τα δικά τους εισοδήματα, αλλά εξαρτάται και από τα χαμηλά εισοδήματα των φτωχών ανθρώπων και την αγοραστική τους δύναμη. Γιατί εφόσον οι πλούσιοι και οι φτωχοί ζούνε στην ίδια κοινωνία, η εξαιρετικά άνιση διανομή εις βάρος των φτωχών θα είχε επιπτώσεις και στην ευημερία των πλουσίων, όπως για παράδειγμα γκετοποιήσεις περιοχών, υψηλούς δείκτες εγκληματικότητας, κοινωνικό διχασμό και πολιτικές αναταραχές. Έτσι λοιπόν, οι πλούσιοι σκεπτόμενοι με τη λογική της οριακής χρησιμότητας, είναι διατεθειμένοι να μεταβιβάσουν ένα ποσό από τα εισοδήματά τους στους φτωχούς για τη βελτίωση της δικής τους θέσης. Γιατί η βελτίωση της θέσης των φτωχών ωφελεί και τους πλούσιους, με τη μορφή εξωτερικής οικονομίας, και τους αποζημιώνει για τη μεγαλοψυχία τους. Έτσι εξηγείται εξάλλου η διάθεση των πλουσίων για αγαθοεργίες και κοινωνικό έργο γενικότερα. Μια τέτοια αναδιανομή λοιπόν, βελτιώνει τη θέση των φτωχών, χωρίς να χειροτερεύει αυτήν των πλουσίων. Άρα είναι άριστη κατά Pareto.

Μάλιστα υποστηρίζεται η άποψη ότι θα ήταν ακόμη καλύτερα αν η αναδιανομή αυτή οργανωνόταν κεντρικά. Γιατί η αναδιανομή αυτή παρουσιάζει χαρακτηριστικά εξωτερικής οικονομίας, όπως είπαμε, καθώς ένας περισσότερο αξιοπρεπής φτωχός, είναι λιγότερο επικίνδυνος για έναν πλούσιο. Αλλά παρουσιάζει και χαρακτηριστικά δημοσίου αγαθού, καθώς τα θετικά της αποτελέσματα διαχέονται στην κοινωνία και κανένας δεν μπορεί να αποκλειστεί από την απόλαυσή τους. Αυτό σημαίνει ότι αν ένας πλούσιος δωρίσει ένα χ ποσό στους φτωχούς, θα ωφεληθούν, πέρα από τους φτωχούς, και οι υπόλοιποι πλούσιοι, και ας μην έχουν κάνει οι ίδιοι κάποια δωρεά. Αυτό όμως κάνει τον κάθε

πλούσιο να υποβαθμίζει τη σημασία που έχει για τον ίδιο η θέση των φτωχών, και να περιμένει τους άλλους πλούσιους να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να κάνουν δωρεές. Και έτσι τελικά, η έκταση της αναδιανομής είναι μικρότερη από αυτήν, που θέλουν και οι φτωχοί σαφώς, αλλά και οι πλούσιοι. Για αυτό θα ήταν προτιμότερο την αναδιανομή να την αναλάμβανε το κράτος και να θέσπιζε υποχρεωτική συνεισφορά από όλους τους πλούσιους.

Όπως και να έχει αυτή η αναδιανομή τελικά φαίνεται να είναι αποδεκτή από όλους. Οι φτωχοί βελτιώνουν τη θέση τους. Οι πλούσιοι απολαμβάνουν και αυτοί, σε ένα βαθμό, τη βελτίωση της θέσης των φτωχών. Οι μεσαίες τάξεις δεν ενοχλούνται κάπου, οπότε όλοι είναι ευχαριστημένοι. Η αναδιανομή είναι λες και αποφασίζεται με παμψηφία, για αυτό και ικανοποιείται και το κριτήριο του Pareto.

3.6. Κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή

Η προηγούμενη κατάσταση, όπως είδαμε, φαίνεται ιδανική. Αλλά σε όλες τις δυτικές δημοκρατίες, όπως γνωρίζουμε, οι αποφάσεις δεν παίρνονται με παμψηφία, γιατί κάτι τέτοιο είναι μάλλον αδύνατο. Επομένως, παίρνονται με βάση την αρχή της σχετικής ή απόλυτης πλειοψηφίας.

Μέσω ψηφοφορίας τα άτομα εκφράζουν τις προτιμήσεις τους για διάφορα θέματα, μεταξύ των οποίων και της διανομής. Από αυτήν την ψηφοφορία λοιπόν, προκύπτει μια κλίμακα προτιμήσεων, που αποτελεί τη συνισταμένη των προτιμήσεων όλων των μελών της κοινωνίας και είναι γνωστή ως συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Ως εκ τούτου, η αναδιανομή που προσδιορίζεται με βάση τη συνάρτηση αυτή, συνηθίζεται να λέγεται κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή²⁵.

Η διαφορά αυτής της αναδιανομής, με την άριστη κατά Pareto, είναι ότι αποφασίζεται από την πλειοψηφία του λαού και ενδέχεται να είναι και μεγαλύτερη σε έκταση. Σε αυτήν την περίπτωση, η κοινωνικά επιθυμητή αναδιανομή βελτιώνει τη θέση των φτωχών, αλλά σε βάρος των πλουσίων, και επομένως παραβιάζεται το κριτήριο αριστοποίησης.

---

²⁵ 'Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους', Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 7 (11,3)

Το περίεργο ωστόσο, είναι πως αντί οι φτωχότερες και ευρύτερες μάζες του πληθυσμού να εκμεταλλεύονται τη δυνατότητα που τους δίνει ο μηχανισμός της ψηφοφορίας και να καταφέρνουν μεγαλύτερη έκταση αναδιανομής προς όφελός τους, ώστε να μειώνονται οι ανισότητες, αυτό που παρατηρείται είναι η αναδιανομή που προκύπτει να είναι μικρότερη από την αναμενόμενη. Αυτό συμβαίνει για κάποιους λόγους, που σε γενικές γραμμές είδαμε και νωρίτερα. Αφενός, στις αναπτυγμένες δυτικές κοινωνίες καλλιεργείται έντονα η πεποίθηση της οικονομικής κινητικότητας προς τα πάνω. Επομένως ένας φτωχός, ή ένας μικρομεσαίος, αποφεύγει να ψηφίσει πολιτικές ευρείας αναδιανομής, γιατί ελπίζει πως κάποια στιγμή θα είναι και ο ίδιος πλούσιος. Αφετέρου, οι πλατιές μάζες των φτωχών και μικρομεσαίων είναι σε μεγάλο βαθμό απαίδευτες, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, και ως εκ τούτου, πολιτικά απαθείς και χειραγωγήσιμες, με αποτέλεσμα να μην ψηφίζουν σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Τέλος, στις πιο πολλές δυτικές δημοκρατικές κοινωνίες, αλλού περισσότερο, και αλλού λιγότερο, οι πολιτικές ελίτ, που έχουν παρόμοια συμφέροντα με τις επιχειρηματικές ελίτ, εμποδίζουν την ψήφιση πολιτικών ευρείας αναδιανομής.

Αλλά γενικά, η εμπειρία δείχνει, ότι η αναδιανομή που παρατηρείται κάθε φορά είναι μικρότερη και από την άριστη και από την επιθυμητή. Γιατί και οι πλούσιοι, παρόλα αυτά που υποθέταμε στην περίπτωση της άριστης κατά Pareto αναδιανομής, δεν ενδιαφέρονται τελικά τόσο πολύ για τη θέση των φτωχών. Για να αποφύγουν τις αρνητικές συνέπειες από τις γκετοποιήσεις περιοχών και την αύξηση της εγκληματικότητας, προτιμούν, αντί να προβαίνουν σε δωρεές και αγαθοεργίες, να κρατούν τα χρήματά τους, να αμβλύνουν υπέρ τους τις ανισότητες, και τελικά να αγοράζουν ολόκληρα στρέμματα με κατοικίες κάστρα στα προάστια και να κυκλοφορούν παντού με τους ανθρώπους της ασφάλειάς τους. Όσο για τις αγαθοεργίες τείνουν να γίνονται, τις περισσότερες φορές, για λόγους πρεστίτζ, ή για λόγους δικαιολόγησης εισοδημάτων και φοροαπαλλαγών. Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές αναδιανομής που ακολουθούν τα κράτη γενικώς είναι χαμηλότερες του προσδοκώμενου, και σε ένα οριακό επίπεδο, ίσο με το χαμηλότερο κοινωνικά αποδεκτό, έτσι ώστε να μεγιστοποιούνται τα εισοδήματα των υψηλών στρωμάτων και οριακά να συγκρατούνται οι μάζες.

Στη συνέχεια θα δούμε την πιο σύγχρονη συζήτηση για τις ανισότητες. Επίσης θα εξεταστεί και ο ρόλος του κράτους στην προσπάθεια καταπολέμησής τους.

4 . Η σύγχρονη συζήτηση επί του θέματος των ανισοτήτων

4 . 1 . Kuznets και ανισότητες

Ας προχωρήσουμε όμως να δούμε μερικές ακόμα θεωρίες και απόψεις, για το θέμα των ανισοτήτων, ιδιαίτερα σημαντικές και σύγχρονες. Γιατί η συζήτηση για το ζήτημα αυτό ,από τα μέσα του περασμένου αιώνα και μέχρι και σήμερα, συνεχώς αποκτά όλο και περισσότερο ενδιαφέρον.

Ένας από τους σπουδαιότερους οικονομολόγους του 20ου αιώνα, που ασχολήθηκε με το θέμα των ανισοτήτων, ήταν ο Simon Kuznets. Ο Kuznets²⁶, που στα 20 του περίπου μετανάστευσε από τη Λευκορωσία στην Αμερική, ασχολήθηκε γενικότερα με το ζήτημα της ανάπτυξης και χαρακτηρίζεται για την ‘εμπειρική’ μελέτη του στα οικονομικά θέματα.

Άλλωστε, μέσα από την ανάλυση του θέματος της οικονομικής ανάπτυξης, ο νομπελίστας(1971) Kuznets ασχολήθηκε και με το θέμα των ανισοτήτων , σε σχετικό άρθρο του, το 1955²⁷ . Η βασική ιδέα στη θεωρία του Kuznets είναι ότι, στα πρώτα στάδια της επέκτασης της οικονομικής ανάπτυξης , οι εισοδηματικές ανισότητες διευρύνονται, ενώ στη συνέχεια, καθώς σταθεροποιείται, ή αλλιώς ‘ωριμάζει’, η ανάπτυξη, οι ανισότητες μειώνονται.

Ο Kuznets μελετά τη μετάβαση των χωρών από τις αγροτικές στις περισσότερο βιομηχανικές οικονομίες, και ξεχωρίζει δύο φάσεις ανάπτυξης. Στην πρώτη φάση, καθώς η οικονομία αναπτύσσεται και γίνεται βιομηχανική, οι ανισότητες αυξάνουν. Αυτό συμβαίνει γιατί οι εργάτες αφήνουν την αγροτική τους εργασία, και τα χωριά τους, και μετακομίζουν στις πόλεις για να πιάσουν δουλειά σε κάποιο εργοστάσιο. Εκεί λόγω της εκβιομηχάνισης της οικονομίας, οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι

---

²⁶ Ο Simon Kuznets (1901-1985) ήταν Λευκορώσος-Αμερικάνος οικονομολόγος. Ασχολήθηκε με την οικονομική ανάπτυξη και τις ανισότητες. Μεγάλη συνεισφορά του στην οικονομική επιστήμη θεωρείται η καμπύλη με το ‘ανάποδο’ U, αλλά και η μετατροπή των οικονομικών σε ‘εμπειρική’ επιστήμη. Το 1971 τιμήθηκε με βραβείο Νόμπελ. http://en.wikipedia.org/wiki/Simon_Kuznets

²⁷ ‘Economic Growth and Income Inequality’, Simon Kuznets, American Economic Review, 1955

πολύ υψηλοί. Λόγω της ‘μετανάστευσης’ των εργατών στις πόλεις, παρατηρείται εκεί πληθώρα εργατικού δυναμικού. Έτσι οι μισθοί που διαμορφώνονται είναι χαμηλοί. Αντίθετα, ο νέος τρόπος της βιομηχανικής οργάνωσης της οικονομίας, δίνει στους επιχειρηματίες τη δυνατότητα για πολλά περισσότερα κέρδη, σε σχέση την προηγούμενη κατάσταση της αγροτικής παραγωγής. Επομένως λοιπόν, οι οικονομικές ανισότητες σε αυτή την πρώτη φάση της οικονομικής ανάπτυξης επιτείνονται, γιατί το βιομηχανικό εισόδημα παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη διακύμανση από το αγροτικό.

Στη συνέχεια όμως, καθώς προχωρά η μετάβαση της οικονομίας από τον έναν τρόπο οργάνωσης στον άλλο, η ανάπτυξη σταθεροποιείται και οι ανισότητες μειώνονται. Αυτό συμβαίνει γιατί οι μισθοί ανεβαίνουν, καθώς, μετά το πρώτο κύμα μετατροπής των αγροτών σε εργάτες, οι όλο και περισσότεροι απαιτούμενοι εργάτες, πρέπει να ‘δελεαστούν’ για να αφήσουν τις αγροτικές τους εργασίες. Έτσι ανεβαίνουν γενικά οι μισθοί και παρουσιάζονται ευκαιρίες για όλους. Επιπλέον ανεβαίνει και το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων γενικά στην κοινωνία, όπως και το επίπεδο μόρφωσής τους, αλλά και το επίπεδο πολιτικής επιρροής τους. Όλα αυτά έχουν σαν αποτέλεσμα τη μείωση των ανισοτήτων.

Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη φάση το ποσοστό του εισοδήματος του 40% του φτωχότερου πληθυσμού μειώνεται, και αυξάνει το ποσοστό του εισοδήματος, που αποκτά το 20% του πλουσιότερου τμήματος του πληθυσμού. Αυτό αντιστρέφεται στη συνέχεια. Όλη αυτή η σχέση μεταξύ ανάπτυξης και ανισοτήτων είναι γνωστή ως καμπύλη του ανεστραμμένου ‘U’²⁸, με βάση το διάγραμμα του Kuznets, το οποίο στον οριζόντιο άξονα μετράει την ανάπτυξη και στον κάθετο τις ανισότητες.

Με απλά λόγια δηλαδή, η εμπειρία του Kuznets μας λέει, ότι οι φτωχές χώρες που είναι σε διαδικασία ανάπτυξης, βιώνουν αύξηση εισοδηματικών ανισοτήτων, ενώ οι πλούσιες και ήδη αναπτυγμένες παρουσιάζουν μικρότερες ανισότητες.

Το συμπέρασμά του Kuznets δεν είναι λάθος για την εποχή του. Άλλωστε βασίζεται σε εμπειρική μελέτη, και περί το 1955 και πίσω κάπως έτσι ήταν η κατάσταση. Στις μέρες μας όμως, η θεωρία του

---

²⁸ ‘Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρίες και Στρατηγικές’, τόμος Β, Παναγιώτης Α. Ρέππας, εκδόσεις Παπαζήση, 2003

μάλλον δεν επαληθεύεται και τόσο, γιατί βλέπουμε την ύπαρξη μεγάλων ανισοτήτων ακόμα και στις ,εδώ και δεκαετίες, αναπτυγμένες ανισότητες.

Ας συνεχίσουμε όμως την ανάλυση, με ακόμα νεότερες θεωρίες, για να φτάσουμε μέχρι το σήμερα , και να εξεταστεί , μαζί με άλλα ζητήματα, το αν επαληθεύεται , ή όχι, ο Kuznets, και αν όχι γιατί.

4 . 2 . Amartya Sen και ανισότητες

Με το θέμα των ανισοτήτων έχει ασχοληθεί επισταμένα και ο Amartya Sen²⁹ , που θεωρείται από τους σημαντικότερους σύγχρονους διανοητές. Ο νομπελίστας Ινδός οικονομολόγος, σαν ένας σημερινός πολιτικός φιλόσοφος, ασχολείται με τη θεωρία της δικαιοσύνης, την οποία προσεγγίζει από μια δική του διαφορετική σκοπιά.

Αντίθετα με τους περισσότερους φιλοσόφους που έχουν ασχοληθεί διαχρονικά με το θέμα, ο Sen δεν προσπαθεί να επινοήσει και να σχεδιάσει από την αρχή έναν κόσμο με τέλειους θεσμούς, που θα έκαναν όλα τα μέλη της κοινωνίας να προσυπογράψουν πρόθυμα και αυτοβούλως το δίκαιο κοινωνικό συμβόλαιο. Ο Sen εστιάζει στον πραγματικό και καθημερινό κόσμο γύρω του και προσπαθεί να αναλύσει με ποιον τρόπο είναι εφικτό να εξαλειφθούν ή να περιοριστούν οι υπαρκτές αδικίες και ανισότητες³⁰ . Στο βιβλίο του ‘The Idea of Justice’³¹ , ο Sen υποστηρίζει πως η ιδέα της δικαιοσύνης βρίσκεται στη βάση κάθε δημοκρατίας και συνδέεται στενά με την έννοια της αμεροληψίας, που τη θεωρεί έμφυτη στους ανθρώπους.

Αλλά την τέλεια κοινωνία μάλλον διαφορετικά την αντιλαμβάνεται ο καθένας. Και με το να φαντάζεται κανείς μια τέλεια κοινωνία, υποστηρίζει, είναι σα να μεταφέρεται στο χώρο της ποίησης. Και για παράδειγμα, σαν ‘ποίηση’ τολμά να κρίνει το σύνθημα ‘Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα’ της γαλλικής επανάστασης, χωρίς όμως ποτέ να το άλλαξε με κάτι σαν ‘λίγο περισσότερη ελευθερία, λίγο περισσότερη

---

²⁹ Ο Amartya Sen γεννήθηκε στις 3 Νοεμβρίου 193. Είναι Ινδός οικονομολόγος. Η συνεισφορά του στα οικονομικά των κοινωνικών παροχών (welfare economics), στη θεωρία της κοινωνικής επιλογής (social choice) και της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης είναι τεράστια. Το 1998 του απονεμήθηκε το Βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών.

http://el.wikipedia.org/wiki/Αμάρτυα_Σεν

³⁰ Ελευθεροτυπία, Επιμέλεια: Θανάσης Γιαλκέτσος, 29.10.11, <http://politicalreviewgr.blogspot.gr>

³¹ ‘The Idea of Justice’, Amartya Sen, Harvard University Press, 2009

ισότητα, λίγο περισσότερη αδελφότητα'. Ωστόσο αυτή ακριβώς, όπως υποστηρίζει, μπορεί να είναι η βάση της συζήτησης για μια δίκαιη κοινωνία. Το ότι ο καθένας δηλαδή, έχει μια διαφορετική θεώρηση για το τι είναι δίκαιη κοινωνία, δεν είναι αξεπέραστο πρόβλημα. Δε χρειάζεται δηλαδή, να υπάρχει οπωσδήποτε μια ταυτόσημη ιδέα περί τέλειας κοινωνίας, προκειμένου να συμφωνήσουμε και για το ποια είναι τα βήματα που πρέπει να κάνουμε για να βελτιώσουμε την κατάσταση. Μπορούμε να προχωρήσουμε με διαφορετικές προσεγγίσεις και να βρούμε την επιλογή μας μεταξύ τμηματικών λύσεων. Η δημοκρατία σημαίνει, πάνω απ' όλα, μια δημόσια συζήτηση, που δεν πρέπει να σταματάει ποτέ. Πρέπει να συνεχίζεται ακόμα και όταν έχουν παρθεί αποφάσεις. Γιατί εκείνοι που βρίσκονται στη μειοψηφία δεν πρέπει να συνθηκολογούν. Εφόσον τα επιχειρήματά τους ήταν έγκυρα, παραμένουν έγκυρα και μετά τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα. Σε μια δημοκρατία η συζήτηση είναι πάντοτε ανοικτή, επειδή η ουσία της δημοκρατίας είναι το ότι η εξουσία ασκείται μέσω της δημόσιας συζήτησης.

Αλλά και πολύ πριν το 'The Idea of Justice', ο Sen έχει ασχοληθεί με παρόμοια θέματα. Στο βιβλίο του 'Συλλογική επιλογή και κοινωνικές παροχές'³², το 1970, ασχολείται με ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων, δικαιοσύνης και ισότητας, διαθεσιμότητας των πληροφοριών για τις συνθήκες ζωής των ατόμων κλπ. Έτσι λοιπόν, συνέτεινε ώστε πολλοί ερευνητές να στρέψουν την προσοχή τους σε θέματα βασικής κοινωνικής πολιτικής.

Στις μέρες μας, σε πρόσφατη συνέντευξή του ³³ σε ελληνική εφημερίδα, ο Sen μιλάει για τις ανισότητες, μέσα από τα σύγχρονα ελληνικά και ευρωπαϊκά προβλήματα. Παρατηρεί και σχολιάζει τη λειτουργία του νομίσματος ευρώ, από τότε που τέθηκε σε ισχύ, αλλά και στα τελευταία χρόνια της κρίσης, ειδικότερα για τις χώρες του Νότου, και το πόσο 'βαρύ' πιθανώς να ήταν για αυτές, καθώς χρειάστηκε να ανατιμήσουν τα νομίσματά τους. Ακόμα μιλάει για τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις των τελευταίων χρόνων, που όμως, ήταν καταστροφικό το ότι συνδυάστηκαν με πολιτικές λιτότητας. Γιατί η λιτότητα, σύμφωνα με το Sen, δεν βοήθησε στην προώθηση των αλλαγών που χρειαζόνταν στη δημόσια

---

³² 'Collective Choice and Social Welfare' ('Συλλογική επιλογή και κοινωνικές παροχές'), Amartya Sen, San Francisco, California: Holden-Day, 1970

³³ ΓΕΥΜΑ ΜΕ ΤΗΝ «Κ» 31.08.2014, του Γιάννη Παλαιολόγου, <http://www.kathimerini.gr/>

διοίκηση. Αντίθετα, η συρρίκνωση της οικονομίας που επέφερε, επιδείνωσε δραματικά τα δημόσια οικονομικά.

Επίσης, καθώς συνεχίζει, αναφέρεται στη δίκαιη κοινωνία και υποστηρίζει πως επιδιώκοντάς την, η άμβλυνση της εισοδηματικής ανισότητας είναι μία μόνο πτυχή αυτού του πολυδιάστατου ζητήματος. Γιατί, όπως υποστηρίζει, υπάρχει ακόμα ανισότητα στην πρόσβαση στην παιδεία, στην υγεία, στην κοινωνική ασφάλιση κλπ. Επομένως, η προσέγγιση της ανισότητας από τη δημόσια πολιτική δεν πρέπει να γίνεται αποκλειστικά μέσα από το πρίσμα του εισοδήματος.

Εξάλλου, ο Sen έχει μελετήσει αυτά τα ζητήματα ήδη από το 1981 με το δοκίμιο του 'Φτώχεια και λιμοί: Δοκίμιο επί των δικαιωμάτων και της στέρησης'³⁴, όπου υποστηρίζει ότι οι λιμοί συμβαίνουν όχι μόνο εξαιτίας ελλείψεως τροφής, αλλά και εξαιτίας ανισοτήτων που είναι ενσωματωμένες στους μηχανισμούς κατανομής της. Το ενδιαφέρον του για το θέμα πήγαζε από προσωπική εμπειρία, καθώς, ως παιδί έζησε τον λιμό της Βεγγάλης του 1943, όπου πέθαναν από πείνα τρία εκατομμύρια άνθρωποι. Η εντυπωσιακή απώλεια ζώων, που οδήγησε σε αυτό το τραγικό αποτέλεσμα, δεν ήταν αναπόφευκτη, υποστηρίζει στο βιβλίο του. Αντίθετα, υπήρχε επαρκής ποσότητα τροφίμων στη Βεγγάλη εκείνη τη χρονιά. Αλλά οι φτωχότερες ομάδες του πληθυσμού δεν είχαν τα οικονομικά μέσα για να αποκτήσουν αρκετή τροφή, επειδή η τιμή της αυξήθηκε απότομα εξαιτίας παραγόντων όπως η βρετανική αγορά τροφών για τα στρατεύματα, η αγορά αποθεμάτων εξαιτίας πανικού και η αισχροκέρδεια. Ο Sen ανέδειξε έτσι έναν αριθμό κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, όπως η μείωση στα ημερομίσθια, η ανεργία, οι αυξανόμενες τιμές τροφίμων και τα ανεπαρκή συστήματα διανομής τροφής, ως αίτια, που οδήγησαν σε λιμοκτονία ορισμένες κοινωνικές ομάδες.

Μάλιστα, ο Ινδός νομπελίστας έχει πρωτοστατήσει και στην κατάρτιση των οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων, που έχει υιοθετήσει ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών για το Human Development Report, το οποίο συντάσσει κάθε χρόνο. Εκεί αξιολογείται η ευημερία των χωρών με όρους πολύ ευρύτερους και πιο ουσιώδεις από την αύξηση του ΑΕΠ. Η θεωρητική βάση των κριτηρίων αυτών είναι μία σύλληψη της έννοιας

---

³⁴ 'Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation', ('Φτώχεια και λιμοί: Δοκίμιο επί των δικαιωμάτων και της στέρησης'), Amartya Sen, Oxford University Press 1981

της ελευθερίας, η οποία, σε αντίθεση με τη λογική του κλασικού φιλελευθερισμού, δεν βλέπει την ισότητα ως αξία ανταγωνιστική προς την ίδια, αλλά ως απαραίτητη προϋπόθεσή της. Γιατί από την έννοια της ελευθερίας, όπως την έδωσε ο Αριστοτέλης, ως την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας, και αργότερα ο Smith, που μίλησε για την ελευθερία στην επιδίωξη της καλής ζωής, προκύπτει ότι αυτός που ενδιαφέρεται για ελευθερία, πρέπει να ενδιαφέρεται και για τις ανισότητες και την καταπολέμησή τους.

Εδώ αξίζει να σημειωθεί το πόσο βαθιά μπορεί να μελετήσει και να αναλύσει κάποιος το έργο του Smith, ξεπερνώντας τη στείρα συνθηματοποίησή του από τους νεοφιλελεύθερους. Και εννοείται ο Sen το έκανε.

Αλλά γενικά θα λέγαμε, πως όλο το έργο του Sen είναι μοναδικό, κυριολεκτικά, και πρωτοποριακό. Γιατί προσεγγίζει με μια εντελώς διαφορετική, στοχαστική ματιά τα ζητήματα. Στη σκέψη του δεν υπάρχουν σύνορα μεταξύ φιλοσοφίας και οικονομικής επιστήμης. Εντούτοις, είναι απολύτως πραγματιστής, και όσον αφορά την παραστατική παρουσίαση των προβλημάτων της φτώχειας και των ανισοτήτων, με τα οποία πιθανώς να έχει ασχοληθεί περισσότερο από τον καθένα, αλλά και όσον αφορά την προσπάθεια αντιμετώπισης τους με τμηματικές, και όχι ανέφικτες, λύσεις και με συμμετοχική δημοκρατία.

4.3. Thomas Piketty και ανισότητες

Επειδή όμως στις μέρες μας το πρόβλημα των ανισοτήτων συνεχίζει να γιγαντώνεται, το ίδιο συμβαίνει και με την παγκόσμια συζήτηση για αυτό, που φουντώνει και είναι πιο επίκαιρη από ποτέ.

Η πιο φρέσκια και ενδιαφέρουσα προσέγγιση επί του θέματος είναι αυτή του Γάλλου οικονομολόγου Thomas Piketty³⁵. Ο Piketty, που γεννήθηκε το 1971, τη χρονιά που ο Rawls εξέδωσε το 'A theory of justice' και που ο Kuznets κέρδισε το βραβείο νόμπελ στα οικονομικά, εξετάζει το πρόβλημα των οικονομικών ανισοτήτων και, παρουσιάζοντας τις απόψεις του, δίνει νέες διαστάσεις σε αυτό το ζήτημα.

---

³⁵ Ο Thomas Piketty είναι Γάλλος οικονομολόγος, γεννημένος την 7η Μαΐου 1971 στο Κλιού (Clichy). Κύριο αντικείμενο της μελέτης του είναι οι οικονομικές ανισότητες.
http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Piketty

Στο βιβλίο του ‘Η Οικονομία των Ανισοτήτων’³⁶, ο Piketty διερευνά την οικονομική ανισότητα και τις πολιτικές για την αντιμετώπισή της. Την περιγράφει, παραθέτοντας και ερμηνεύοντας στατιστικά στοιχεία από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα. Εστιάζει κυρίως στις προηγμένες βιομηχανικές οικονομίες και εξετάζει την ανισότητα τόσο ως προς τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, όσο και μεταξύ των εργαζομένων.

Αναλύει, ακόμα, τις διαφορετικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν, και οδηγείται έτσι σε πολύ ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Μια τέτοια είναι, ότι η κατανομή του εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας διατηρείται σταθερή σε μια μακρά περίοδο περίπου 130 χρόνων. Εξίσου σημαντική είναι η παρατήρησή του, ότι οι εργοδοτικές κοινωνικές εισφορές, ενώ παγκοσμίως επιβλήθηκαν, από τα κράτη, σε μια λογική αναδιανομής, εντέλει συνήθως βαρύνουν τους μισθωτούς.

Όσον αφορά τις πηγές της ανισότητας, ο Piketty, τις αναζητά σε διάφορους παράγοντες, όπως στην επιλεκτική χρηματοδότηση, στο ανθρώπινο κεφάλαιο, στην παιδεία και στη σχέση του επιπέδου των μισθών με το επίπεδο της απασχόλησης. Καταλήγοντας, θεωρεί το μηχανισμό της φορολογίας ως το καλύτερο εργαλείο, που έχει το κράτος στα χέρια του, για να προχωρήσει σε πολιτικές αναδιανομής.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι η έρευνα του Piketty, που εστιάστηκε αρχικά στη σύγκριση στοιχείων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Γαλλίας, έτυχε πρωτοφανούς υποδοχής από την ακαδημαϊκή κοινότητα και ένα κύμα μελετών περιλαμβάνει πλέον και πολλές άλλες χώρες.

Αλλά, αν πούμε πως με το ‘Η Οικονομία των Ανισοτήτων’ ο Piketty απλά συστήθηκε στο χώρο της οικονομικής επιστήμης, με το τελευταίο του βιβλίο ‘Το Κεφάλαιο στον 21ο αιώνα’³⁷, φροντίζει να γίνει το επίκεντρο κάθε οικονομικής συζήτησης. Ο Piketty είναι ο οικονομολόγος ‘σταρ’ της εποχής μας, όπως τον έχουν χαρακτηρίσει. Το βιβλίο του έχει ήδη γίνει ‘best seller’ και μοστράρει εδώ και καιρό στις πρώτες θέσεις των πωλήσεων του Amazon.com.

---

³⁶ ‘Η Οικονομία των Ανισοτήτων’ (‘L’économie des inégalités’), Thomas Piketty, μτφρ. Ελίζα Παπαδάκη, εκδόσεις ‘Πόλις’, 2007

³⁷ ‘Capital in the twenty-first Century’, Thomas Piketty, Harvard University Press, 2014

Αντικείμενο του βιβλίου είναι οι μακροχρόνιες τάσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, τις οποίες πραγματεύεται, τόσο εμπειρικά όσο και θεωρητικά, εστιάζοντας στις σχέσεις ανάμεσα στη συσσώρευση του κεφαλαίου, στη μεγέθυνση του προϊόντος και στη διανομή του εισοδήματος. Ο Piketty εξετάζει πλήθος στοιχείων και μελετών για μια περίοδο περίπου 200 χρόνων, από το 19ο αιώνα, μέχρι και τις μέρες μας.

Όπως παρατηρεί, η ανισότητα μεταξύ πλούσιων και φτωχών έχει γυρίσει στα επίπεδα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Χαρακτηριστικά, αποκαλύπτει πως το πλουσιότερο 1% διέθετε δυσανάλογα μεγάλο μέρος του συνολικού εισοδήματος πριν τον Μεγάλο πόλεμο στην Αμερική. Στη Γαλλία το 1910 το πλουσιότερο 1% ήλεγχε το 60% του εισοδήματος, ενώ στη Βρετανία το ποσοστό φτάνει στο 70%. Στη συνέχεια, μετά από δύο παγκόσμιους πολέμους, μία μεγάλη ύφεση, και λόγω, κυρίως, του τύπου ανάπτυξης που ακολούθηθηκε στην μεταπολεμική Ευρώπη, η κατανομή του εισοδήματος γίνεται δικαιότερη, μέχρι περίπου το 1970. Τότε περίπου έπαψε να ισχύει και το σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods με τον 'κανόνα του χρυσού', και ξέσπασε και η πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Από τότε λοιπόν, μέχρι και σήμερα, η ψαλίδα μεταξύ του πλουσιότερου 1% και των υπολοίπων ανοίγει και πάλι. Στις μέρες μας, η ανισότητα στις ΗΠΑ έχει φτάσει σχεδόν στα επίπεδα της belle époque, ενώ η Ευρώπη υπολείπεται, αλλά ακολουθεί σταθερά. Και δεν φαίνεται να είναι αναστρέψιμη αυτή η κατάσταση.

Αυτή η συμπεριφορά της κατανομής του εισοδήματος, σε ότι αφορά το πλουσιότερο 1% εξηγείται λόγω του ποσοστού επιστροφής του κεφαλαίου (rate of return) των πλουσιότερων, σε σχέση με το ετήσιο ποσοστό μεγέθυνσης (rate of growth) σε ολόκληρη την οικονομία. Το πλουσιότερο 1% αρκεί να έχει επιστροφές από το επενδυμένο κεφάλαιό του, σε ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό της ανάπτυξης της οικονομίας. Και αυτό συμβαίνει, σε γενικές γραμμές, και σε περιόδους ανάπτυξης, αλλά και σε περιόδους ύφεσης, γιατί το κεφάλαιο είναι πιο 'ευέλικτο' από τη μισθωτή εργασία. Άρα, όταν η οικονομία αναπτύσσεται, το κεφάλαιο αναπτύσσεται γρηγορότερα, και όταν η οικονομία είναι σε πτώση, το κεφάλαιο πέφτει και αυτό, αλλά λιγότερο. Και στις δύο περιπτώσεις λοιπόν, καταλαβαίνουμε πως οι ανισότητες αυξάνονται.

Επομένως, το πρόβλημα ,που δημιουργεί όλο και μεγαλύτερες ανισότητες, σύμφωνα με τον Piketty, δεν είναι ο πλούτος που απορρέει από εργασία ή ταλέντο, αλλά αυτός που απορρέει από κληρονομιά. Το πρόβλημα είναι, δηλαδή, ότι το κέρδος από την εργασία μετράει όλο και λιγότερο, ενώ οι περιουσίες από κληρονομιά αυξάνονται περισσότερο. Η όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση κεφαλαίου από το 1%, τείνει να μετατρέψει την τάξη αυτή σε κλειστή κάστα, στην οποία μπορεί κάποιος να προσχωρήσει μόνο με κληρονομιά ή γάμο. Μάλιστα υπολογίζεται ότι γύρω στο 20 με 25% του ετήσιου εισοδήματος περνάει από τη μια γενιά στην άλλη. Ενώ το 90% του συσσωρευμένου πλούτου στα χέρια των πλουσιότερων έχει κυρίως κληρονομηθεί και δεν έχει συσσωρευτεί από άλλες αιτίες (εργασία, αποταμίευση, επενδύσεις κλπ)³⁸ . Με πιο απλά λόγια, η γενεσιουργός αιτία των μεγάλων ανισοτήτων ,που τείνουν να αυξάνονται, δεν είναι τόσο οι αυτοδημιούργητοι εκατομμυριούχοι, τύπου Bill Gates, αλλά περισσότερο οι ‘χρυσοί’ κληρονόμοι τύπου Paris Hilton.

Εντέλει, το κεντρικό συμπέρασμα του Piketty είναι, ότι ο καπιταλισμός συνιστά ένα σύστημα εγγενούς διεύρυνσης της ανισοκατανομής του εισοδήματος, η οποία , όπως προβλέπει, θα ενταθεί στον 21ο αιώνα. Μια ενδεχόμενη λύση, σύμφωνα με το Γάλλο οικονομολόγο, για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος, είναι η επιβολή φόρου επί του πλούτου σε παγκόσμιο επίπεδο. Να υπάρχει δηλαδή μια κεντρική , σε παγκόσμιο επίπεδο, πολιτική αναδιανομής του πλούτου από τους πάρα πολύ πλούσιους στους πάρα πολύ φτωχότερους.

Καταλαβαίνει κανείς πως ο Piketty, με πολύ οργανωμένη δουλειά, όχι μόνο από οικονομική άποψη, αλλά και από ιστορική, έχει καταφέρει μια σημαντική ‘ντρίμπλα’ και έχει χτυπήσει στην καρδιά του προβλήματος. Δεν αναλώνεται δηλαδή, στην ανάλυση διαφόρων παραγόντων (η ποιότητα και η ποσότητα της εργασίας, η μόρφωση, η τεχνολογία κλπ), που αφενός επηρεάζουν τις ανισότητες, αφετέρου όμως δεν είναι καθοριστικοί για τη διαμόρφωσή τους. Αλλά επικεντρώνεται στην ανάλυση της βασικότερης αιτίας γέννησης, διατήρησης και μεγέθυνσης των ανισοτήτων, η οποία είναι η συσσώρευση του πλούτου, η διατήρησή του σε λίγα χέρια και η μεταβίβασή του από τη μία γενιά στην επόμενη.

---

³⁸ ‘Γιατί μιλάνε όλοι για το κεφάλαιο στον 21ο αιώνα’, Μπάμπης Χατζηδάκης, <http://propaganda.gr>

Το βιβλίο του Piketty είναι ένα ‘χτύπημα’, μικρό μάλλον, αλλά αυτό δεν έχει σημασία, στην τάξη του 1% και στον καπιταλισμό γενικότερα. Για αυτό και έχει σηκώσει τόση κουβέντα γύρω του. Και σαφώς έχει κερδίσει ανά τον κόσμο φίλους, αλλά και φανατικούς εχθρούς. Ανάμεσα στους τελευταίους βρίσκονται και δύο από τις διασημότερες εφημερίδες του κόσμου, οι αμερικανικές Financial Times και Wall Street Journal, που έχουν ασκήσει έντονη κριτική στον Piketty και τον έχουν χαρακτηρίσει μέχρι και ‘κρυφομπολσεβίκο’³⁹.

4.4. Krugman, Piketty και ανισότητες

Αλλά είπαμε πως ο Piketty, με το ‘Κεφάλαιο στον 21ο αιώνα’, έχει κερδίσει και πάρα πολλούς φίλους. Από τους σπουδαιότερους, είναι ο συνάδελφός του Paul Krugman⁴⁰.

Ο Αμερικανός νομπελίστας οικονομολόγος διατηρεί τα τελευταία χρόνια δική του μόνιμη στήλη στους ‘Τάιμς’ της Νέας Υόρκης. Η κυκλοφορία λοιπόν του καινούριου βιβλίου του Piketty δε θα μπορούσε να τον αφήσει αδιάφορο. Ο Krugman τάσσεται στο πλευρό του Γάλλου, και σχολιάζοντας το βιβλίο του, μιλάει και ο ίδιος για το θέμα των ανισοτήτων. Αναγνωρίζει πως πράγματι οι δυτικές κοινωνίες πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο, κυριαρχούνταν από μια ολιγαρχία κληρονομικού πλούτου και θεωρεί βάσιμα τα επιχειρήματα, που υποστηρίζει ο Piketty στο βιβλίο του, ότι δηλαδή φαίνεται πως επιστρέφουμε σε μια τέτοια κατάσταση. Αλλά για τον Krugman, ο Piketty δεν είναι και ο πρώτος οικονομολόγος, που τονίζει την αντίθεση μεταξύ της αργής αύξησης, ή και μείωσης, του εισοδήματος, για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, έναντι της κατακόρυφης αύξησης των εισοδημάτων για όσους βρίσκονται στην κορυφή της εισοδηματικής κλίμακας.

Αυτό που παρατηρεί σαν πραγματικά νέο ο Krugman, σε σχετικό του άρθρο⁴¹, και μάλιστα φαίνεται να το απολαμβάνει είναι ο τρόπος, με τον οποίο το ‘Κεφάλαιο στον 21ο αιώνα’, κατεδαφίζει τους πιο αγαπημένους

³⁹ ‘Ο σύγχρονος Marx, που χαρακτηρίζει γελοίους τους Financial Times’, <http://www.newmoney.gr>

⁴⁰ Ο Paul Krugman είναι Αμερικανός οικονομολόγος και συγγραφέας, γεννημένος το 1953. Θεωρείται οικονομολόγος της Νεοκεϋνσιανής σχολής. Σημαντικότερη συνεισφορά του στην επιστήμη είναι το έργο του περί της θεωρίας του εμπορίου. Το 2008 του απονεμήθηκε το Βραβείο Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών. http://el.wikipedia.org/wiki/Πωλ_Κρούγκμαν

⁴¹ ‘Ο πανικός για το βιβλίο του Πικετί δείχνει ότι η δεξιά έχει ξεμείνει από ιδέες’, Paul Krugman, New York Times, <http://www.thetoc.gr>

συντηρητικούς μύθους. Και τέτοιοι μύθοι είναι το περιβόητο ‘American Dream’ και η επιμονή ότι ζούμε μέσα σε μια αξιοκρατία, στην οποία ο βαθύς πλούτος κερδίζεται, με προσπάθεια και σκληρή δουλειά, και αποτελεί δικαίωμα του καθένα. Ο Krugman θεωρεί, πως ο Piketty με τα στοιχεία του και τις απόψεις του, ακυρώνει τις ψευτοδικαιολογίες, που χρησιμοποιούν εδώ και δεκαετίες οι συντηρητικοί. Ότι δηλαδή το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών δεν είναι και τόσο χαοτικό, και ότι ακόμη και τα δυσθεώρητα ύψη των εισοδημάτων στην κορυφή αποτελούν δικαιολογημένη αμοιβή για παρεχόμενες υπηρεσίες. Όλα αυτά, όπως παρατηρεί ο Krugman, καταρρέουν και φαίνεται πως οι συντηρητικοί έχουν ‘ξεμείνει’ από ιδέες, καθώς δεν ορθώνουν ουσιαστικό αντίλογο, παρά μόνο κατηγορούν και καταγγέλλουν ως ‘μαρξιστή’ τον Piketty.

Σε άλλο του άρθρο ο Krugman, ξεκινώντας και πάλι από το σχολιασμό του Piketty, παρουσιάζεται ακόμα πιο καυστικός καθώς διαπιστώνει πως η αμερικανική οικονομία διολισθαίνει προς την ολιγαρχία⁴². Περνάει στην ανάλυση της αμερικανικής πολιτικής σκηνής και ‘ξεσκεπάζει’ τη σχέση των ρεπουμπλικάνων ιδιαίτερα με την οικονομική ελίτ της χώρας.

Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως ο Bush ο νεότερος έκανε ότι μπορούσε για να μειώσει τους φόρους στους βαθύπλουτους. Μάλιστα, οι μεγαλύτερες φοροαπαλλαγές δεν πήγαν, απλά, σε ανθρώπους με υψηλές αποδοχές, αλλά σε κληρονόμους μεγάλων περιουσιών. Δηλαδή, ο υψηλότερος φορολογικός συντελεστής σε εισόδημα από εργασία υποχώρησε από το 39,6% στο 35%, αλλά ο υψηλότερος συντελεστής στα μερίσματα υποχώρησε από το 39,6% στο 15%(!) και ο φόρος ακινήτων καταργήθηκε πλήρως..! Αυτή η μικρή ελίτ, του 1%, έχει την εύνοια των κυβερνήσεων (κυρίως των ρεπουμπλικάνων) και βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής τους. Και ο Krugman υποστηρίζει πως αυτό συμβαίνει, γιατί ο μεγάλος πλούτος εξαγοράζει την πολιτική επιρροή. Πολλοί συντηρητικοί ζουν σε μια πνευματική φούσκα, παρατηρεί, από ερευνητικά κέντρα και ΜΜΕ σε αιχμαλωσία, που χρηματοδοτούνται από έναν μικρό αριθμό μεγάλων ‘ευγενικών’ χορηγών. Και το αποτέλεσμα είναι να υποθέτουν πως το καλό της ελίτ, είναι και το καλό της Αμερικής.

Γενικότερα, θα έλεγε κανείς πως, ο Krugman, παρακινούμενος ίσως από τον Piketty, γίνεται και αυτός σκέτος ‘καταπέλτης’. Ωστόσο, τα στοιχεία

---

⁴² ‘Διολισθαίνουμε προς ολιγαρχία’, Paul Krugman, New York Times, <http://www.doctv.gr>

του προφανώς και δεν είναι ψεύτικα. Επομένως και αυτά που υποστηρίζει μάλλον δεν είναι υπερβολές.

5 . Ο ρόλος του κράτους

Είδαμε λοιπόν και νεότερες απόψεις και θεωρίες για το θέμα των ανισοτήτων, και έγινε ακόμα πιο ξεκάθαρο το πόσο σοβαρό είναι. Είναι ένα πρόβλημα, στο οποίο το κάθε κράτος πρέπει να δίνει απόλυτη προτεραιότητα. Για αυτό πρέπει να ασχοληθούμε με το τι λέει η θεωρία ότι πρέπει να κάνει το κράτος, και συγχρόνως να έχουμε στο μυαλό μας τι γίνεται τελικά και σε παγκόσμιο, αλλά και πιο συγκεκριμένα σε ελληνικό επίπεδο.

5 . 1 . Κοινωνική ασφάλιση και πρόνοια

Μια γενική αντίληψη λέει ότι το κράτος πρέπει να λειτουργεί σαν ένα ‘δίχτυ προστασίας’ για του πολίτες του ,που βρίσκονται στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα. Να τους προστατεύει ώστε να μη βρεθούν σε πολύ δύσκολη θέση μέσα στην κοινωνία. Με αυτή τη λογική έχει θεσπιστεί από τα παλαιότερα χρόνια ο θεσμός της κοινωνικής πρόνοιας⁴³. Ο θεσμός αυτός εκφράζεται μέσα από διάφορα κρατικά προγράμματα. Οι παροχές κοινωνικής πρόνοιας μπορεί να έχουν διάφορες μορφές. Οι διάφορες αυτές μορφές είναι για παράδειγμα τα συμπληρωματικά εισοδήματα που παρέχονται σε άπορους, σε απροστάτευτες οικογένειες, σε πολύτεκνες οικογένειες, σε ηλικιωμένους και σε ανάπηρους. Ακόμα κοινωνική πρόνοια είναι και τα διάφορα συστήματα για φτωχούς και άστεγους.

Στην ίδια λογική με το θεσμό της κοινωνικής πρόνοιας λειτουργεί και ο θεσμός της κοινωνικής ασφάλισης. Ο θεσμός αυτός μέσω αλληλοβοηθητικών ταμείων προβλέπει την ασφάλιση των εργαζομένων. Πιο συγκεκριμένα προβλέπεται η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η σύνταξη για τους ηλικιωμένους, η χορήγηση επιδομάτων στους ανέργους, η παροχή οικογενειακών επιδομάτων κλπ.

---

⁴³ Αρχές της Οικονομικής Β΄ Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις ‘ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.ΔΑΡΔΑΝΟΣ’, κεφάλαιο 20, σελ 105

Εύκολα, καταλαβαίνει κανείς τη σχέση μεταξύ των δύο θεσμών και τις ομοιότητές τους. Άλλωστε, θα λέγαμε ότι ανήκουν και οι δύο σε μια ευρύτερη κατηγορία μέσων στήριξης των χαμηλών εισοδημάτων, αυτή των μεταβιβαστικών πληρωμών.

5.2. Ο αρνητικός φόρος εισοδήματος

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και ο ‘αρνητικός φόρος εισοδήματος’⁴⁴. Ο αρνητικός φόρος εισοδήματος είναι πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση, που θα μπορούσε να δώσει λύσεις στο θέμα των ανισοτήτων. Ωστόσο αν και είναι εύκολη η κατανόησή του, είναι δύσκολη η εφαρμογή του. Η λογική στην οποία βασίζεται είναι απλή. Στα περισσότερα συστήματα φορολογίας, όπως γνωρίζουμε, ο κάθε πολίτης που έχει εισόδημα πάνω από το ελάχιστο όριο συντήρησης, συνήθως πληρώνει κάποιον φόρο για το κομμάτι αυτό του εισοδήματος, που είναι πάνω από το όριο. Ο αρνητικός φόρος εισοδήματος ‘προτείνει’, οι πολίτες που έχουν εισόδημα κάτω από αυτό το όριο, να πληρώνονται από το κράτος κάποιο ποσό σαν εισοδηματική ενίσχυση.

Η ιδέα του αρνητικού φόρου εισοδήματος λοιπόν, φαίνεται απλή και ελκυστική. Ωστόσο στην εφαρμογή της παρουσιάζει προβλήματα. Και αυτό γιατί, εφόσον θέλουμε ο φόρος να έχει αποτέλεσμα και να βοηθάει τους ασθενέστερους μικραίνοντας τις ανισότητες, θα πρέπει το συμπλήρωμα στο εισόδημα κάποιου, που βρίσκεται κάτω από το ελάχιστο όριο συντήρησης, να είναι τέτοιο ώστε ο άνθρωπος αυτός να φτάνει τουλάχιστον αυτό το όριο. Έτσι όμως, υποστηρίζεται ότι, σε αυτόν τον άνθρωπο δημιουργείται αντικίνητρο για εργασία.

5.3. Προοδευτική φορολόγηση

Μιλώντας όμως για τον αρνητικό φόρο, περνάμε στην άλλη μεγάλη, και βασική, κατηγορία μέσων και εργαλείων, με τα οποία προσπαθεί το κράτος να προχωρήσει σε πολιτικές αναδιανομής και να μειώσει τις ανισότητες. Και αυτή η κατηγορία είναι γενικότερα το σύστημα της φορολογίας. Η φορολογία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σίγουρα σα μέσο μείωσης των ανισοτήτων. Και η καταλληλότερη μορφή φορολογίας για

---

⁴⁴ ‘Δημόσια Οικονομική 1 : Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους’, Δ.Π.Καράγιωργας, εκδόσεις Παπαζήση, Κεφάλαιο 7 (III,2.2)

αυτόν το σκοπό είναι η προοδευτική φορολογία στο εισόδημα ,στην περιουσία και στην κληρονομιά. Προοδευτική θεωρείται μια φορολογία όταν το ποσοστό του φόρου που υποχρεώνεται από το νόμο να πληρώνει ο φορολογούμενος, αυξάνει καθώς αυξάνει και το εισόδημα του και η περιουσία του. Ο προοδευτικός φόρος εισοδήματος θεωρείται ο πιο αποτελεσματικός για τη μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων και είναι θεσπισμένος εδώ και χρόνια στις περισσότερες δυτικές χώρες. Αυτό συμβαίνει γιατί ο προοδευτικός φορολογικός συντελεστής αφαιρεί από τα υψηλά εισοδήματα αναλογικά περισσότερο φόρο σε σχέση με τα χαμηλότερα. Έτσι η απόσταση που υπάρχει πριν τη φορολογία ανάμεσα στα χαμηλά και στα υψηλά εισοδήματα μικραίνει.

5.4. Αξιολόγηση στο σήμερα

Πάντως, σε αυτό το σημείο αξίζει να κάνουμε μια σύντομη εκτίμηση και αξιολόγηση της κατάστασης γύρω μας, όσον αφορά την αποτελεσματικότητα στη μείωση των ανισοτήτων των μέσων αναδιανεμητικής πολιτικής του κράτους. Παρόλο που το οπλοστάσιο που διαθέτει το κράτος για να πολεμήσει το πρόβλημα των ανισοτήτων είναι γεμάτο, η μάχη δε φαίνεται να κερδίζεται. Οι ανισότητες παραμένουν και επιμένουν. Μάλιστα, ο Piketty υποστηρίζει ότι, εδώ και διακόσια χρόνια περίπου, η κατάσταση είναι σχεδόν ίδια, και ότι ,ακόμα χειρότερα, μέσα στα χρόνια της κρίσης, η ψαλίδα δεν κλείνει , παρά μόνο ανοίγει. Και πλέον οι ανισότητες είναι περίπου στην ίδια κατάσταση, που ήταν και το 1910.

Πιο συγκεκριμένα, στη δική μας γειτονιά, στην Ελλάδα της κρίσης, βλέπουμε όλα αυτά που υποτίθεται πρέπει να κάνει το κράτος για τη μείωση των ανισοτήτων, να μην γίνονται. Η κοινωνική ασφάλιση πάει προς διάλυση. Η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη τείνει να γίνει πολυτέλεια. Ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας και ο Οργανισμός Εργατικής Εστίας έχουν βάλει λουκέτο από καιρό. Τα συμπληρώματα και τα επιδόματα κόβονται. Ο ΟΑΕΔ ,που είναι ένα στήριγμα για τους άνεργους, κουβεντιάζεται να κλείσει , τη στιγμή που οι άνεργοι συνεχίζουν να αυξάνονται. Οι φόροι μόνο αναδιανεμητικό ρόλο δεν παίζουν, καθώς κανείς δεν εξαιρείται πλέον από αυτούς. Και μάλιστα αυτοί που τους πληρώνουν σίγουρα είναι μικρομεσαίοι μισθωτοί. Αυτοί επωμίζονται και τα βάρη της φοροδιαφυγής , αυτών που μπορούν να

φοροδιαφύγουν. Επομένως μάλλον δεν προκύπτει από κάπου αναδιανομή. Το αντίθετο μάλιστα θα έλεγε κανείς. Οι ανισότητες επιτείνονται και μεγαλώνουν μέσα στην κρίση.

Και μεγαλύτερο ίσως πρόβλημα από τις ανισότητες για τη χώρα μας μέσα στην κρίση, είναι ότι φαίνεται να έχει χαθεί η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Και αυτή η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι ο θεμέλιος λίθος κάθε κοινωνίας. Και είναι πολύ άσχημο και επικίνδυνο ακόμα, να νιώθει κάποιος μόνιμα ριγμένος και αδικημένος. Και αυτό συμβαίνει πολύ συχνά στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, όταν καλούνται συνεχώς οι ίδιοι και οι ίδιοι (μισθωτοί και μικροεπιχειρηματίες) να επιβαρύνονται με φόρους και να υφίστανται μειώσεις μισθών. Και όταν διαμαρτύρονται, το κράτος να μην ακούει και απλά να τους χαρακτηρίζει σαν τεμπέληδες, σαν υπερβολικά υψηλόμισθους, σαν αχρείαστους στις δουλειές τους, σαν λαμόγια που τα παίρνουν, κοκ. Αυτά και άλλα πολλά τέτοια, που τα ζούμε καθημερινά, οξύνουν και την κοινωνική ανισότητα, και η κατάσταση φαίνεται να οδεύει σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που πρότεινε σα λύση ο Sen, την κατεύθυνση δηλαδή της περισσότερης και συμμετοχικής Δημοκρατίας.

6 . Κρίση και ανισότητες σήμερα

Μέσα από τη διαμορφωθείσα κατάσταση λοιπόν, των τελευταίων έξι χρόνων, σε εγχώρια, αλλά και παγκόσμια κλίμακα, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τη σχέση κρίσης και ανισοτήτων. Το βασικό ερώτημα είναι αν η κρίση αυξάνει τις ανισότητες, ή αν οι ανισότητες δημιουργούν την κρίση.

6 . 1 . Πως διαμορφώνεται η κατάσταση

Σύμφωνα με το δείκτη Gini , με βάση στοιχεία του ΟΟΣΑ, στα χρόνια της κρίσης στην Ελλάδα διαπιστώνεται αύξηση της ανισοκατανομής⁴⁵. Ακόμα, και από τη διαχρονική σύγκριση των εισοδηματικών μεριδίων των μισθωτών και των κεφαλαιούχων είναι φανερό το άνοιγμα της

---

⁴⁵ 'Εισοδηματικές Ανισότητες και Οικονομική Κρίση', Λευτέρης Τσουλφίδης (καθηγητής Οικονομικών ΠΑ.ΜΑΚ.), www.naftemporiki.gr

ψαλίδας υπέρ των δευτέρων, κάτι το οποίο είναι εντονότερο την τελευταία εξαετία. Αλλά είναι φυσικό, σε μια οικονομία με πρωτοφανή ανεργία, αύξηση της φορολογίας και έλλειμμα δημόσιων παροχών, να διευρύνονται οι εισοδηματικές ανισότητες. Και αυτό συμβαίνει ιδίως στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, όπου συμπεριλαμβάνονται εργαζόμενοι με χαμηλή ειδίκευση και εκπαίδευση, επομένως με λιγότερες εναλλακτικές λύσεις απασχόλησης. Άλλωστε, σύμφωνα με διάφορες μελέτες, η σχετική φτώχεια, που ορίζεται ως το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα χαμηλότερο κατά 60% του κατά κεφαλήν εθνικού διάμεσου εισοδήματος, όλο και αυξάνεται στα χρόνια της κρίσης. Αντίθετα, οι πολύ πλούσιοι της χώρας έγιναν αρκετοί περισσότεροι και απέκτησαν πολύ μεγαλύτερα εισοδήματα και πλούτο. Για τους πολύ πλούσιους, η κρίση είναι ευκαιρία. Είναι το ιδανικό περιβάλλον για περαιτέρω αύξηση του πλούτου.

Αν πούμε λοιπόν, ότι οι τεράστιες ανισότητες είναι αποτέλεσμα της κρίσης, τότε μάλλον είναι δύσκολο να επιτευχθεί ανάκαμψη της οικονομίας όσο διευρύνονται οι ανισότητες. Γιατί αυτή ακριβώς η διεύρυνση σημαίνει συνέχιση της κρίσης. Άλλωστε είναι φανερό πως η μεσαία τάξη, που συνθλίβεται από την κρίση δεν διαθέτει το εισόδημα που χρειάζεται προκειμένου να τονώσει τη ζήτηση, και τα χαμηλά εισοδήματα οδηγούν σε μείωση των φορολογικών εσόδων. Αυτή οδηγεί σε μείωση των διάφορων δαπανών, μεταξύ των οποίων και η εκπαίδευση, η οποία γνωρίζουμε ότι μακροχρόνια δημιουργεί τάσεις εξισορρόπησης της κατάστασης, και έτσι τελικά επιτείνεται μια ήδη άσχημη κατάσταση. Επομένως, μια πολιτική μείωσης των εισοδηματικών ανισοτήτων θα βοηθούσε στην ανάκαμψη της οικονομίας.

Βλέπουμε όμως ότι σε παγκόσμιο επίπεδο δε φαίνεται να ακολουθείται ο δρόμος της μείωσης των ανισοτήτων. Οι υπερβολικά πολύ λίγοι, αλλά και πολύ πλούσιοι άνθρωποι στον πλανήτη, κατέχουν στα χέρια τους πλούτο ίσο με το ΑΕΠ μερικών δεκάδων από τις φτωχότερες χώρες του κόσμου, και ακόμα ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής, που στις δυτικές χώρες έχει φτάσει να θεωρείται αγαθό σχεδόν πρώτης ανάγκης, στο Μπαγκλαντές μπορεί να κοστίζει όσο οι μισθοί, που παίρνει ένας εργάτης σε μια πενταετία⁴⁶. Επίσης, περίπου το 1/3 των κατοίκων του πλανήτη ίσως να μην έχει πρόσβαση στην ηλεκτρική ενέργεια και το τηλέφωνο

---

⁴⁶ 'Οι άνθρωποι πάνω από τα κέρδη', Τασούλα Καραϊσκάκη, <http://www.kathimerini.gr>

(στην Αιθιοπία αντιστοιχούν 3 τηλεφωνικές συσκευές ανά 1.000 άτομα), τη στιγμή που στο διαδίκτυο το 80% των σελίδων είναι στα αγγλικά, αν και μόνο ένας στους δέκα παγκοσμίως έχει σα μητρική αυτή τη γλώσσα. Σε πρόσφατη συνέντευξή του σε κανάλι της Κρήτης⁴⁷, ο Θάνος Μικρούτσικος επεσήμανε ότι, σύμφωνα με στοιχεία, εννοείται από ‘non paper’ του Νταβός από το ’08 στο ’13, 88 άτομα στον πλανήτη έχουν στην κατοχή τους όσο πλούτο έχουν 3,5 δις άνθρωποι μαζί.

Η κατάσταση λοιπόν, έτσι έχει διαμορφωθεί και μέσα στα χρόνια της κρίσης μάλλον οι ανισότητες επιτείνονται κιόλας. Η κατάσταση αυτή, εννοείται πως, δε διαφέρει ούτε στο εσωτερικό των ΗΠΑ, της χώρας που και στον οικονομικό, αλλά και σε κάθε τομέα, θεωρείται η Νο1 υπερδύναμη του πλανήτη. Σύμφωνα με έρευνα του Χάρβαρντ⁴⁸, οι Αμερικανοί, αντίθετα με το τι υποστηρίζεται επιπόλαια πολλές φορές, έχουν αίσθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αδικίας, που υφίστανται τα χαμηλότερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα προς όφελος των υψηλότερων. Βέβαια, όπως έδειξε η έρευνα, δεν έχουν την πραγματική εικόνα των διαστάσεων της οικονομικής και εισοδηματικής ανισότητας που επικρατεί στη χώρα τους. Η αμερικανική κοινωνία θεωρεί, ότι το 20% των πλουσιότερων Αμερικανών κατέχουν πολύ περισσότερο πλούτο από όσο θα έπρεπε.

Ωστόσο, όπως έδειξαν τα στοιχεία των ερευνητών του διάσημου πανεπιστημίου, το 1% των πλουσιότερων Αμερικανών κατέχει πολύ περισσότερο πλούτο από όσο νομίζουν, εννέα στους δέκα ερωτηθέντες, ότι κατέχει το 20% των πλουσιότερων συμπολιτών τους. Και αυτό διότι το 1% των πλουσιότερων Αμερικανών κατέχει το 40% του πλούτου, που υπάρχει στην πλουσιότερη χώρα του πλανήτη! Και αν μιλήσουμε για τον πλούτο, που κατέχει το 20% των πλουσιότερων Αμερικανών, αυτός φτάνει στο 93% του συνολικού πλούτου της χώρας! Ή αντίστροφα, το υπόλοιπο 80% του πληθυσμού κατέχει μόλις το 7% του πλούτου.

Αλλά, το σημαντικότερο συμπέρασμα της έρευνας, αφορά την περίφημη μεσαία τάξη, που κατά παράδοση στηρίζει την κατανάλωση και την οικονομική ευημερία στις ΗΠΑ. Αυτή, σύμφωνα με την έρευνα, έχει καταποντιστεί από την τεράστια αναδιανομή του πλούτου, υπέρ των

---

⁴⁷ Εκπομπή ‘Αντιθέσεις’ του Γ.Σαχίνη στο Κρήτη TV

⁴⁸ ‘Χάρβαρντ: Αβυσσαλέες οι οικονομικές ανισότητες στις ΗΠΑ’, Καψύλης Αλέξανδρος, <http://www.tovima.gr>

πλουσίων, που έλαβε χώρα τα τελευταία 30 χρόνια στη χώρα τους. Και τα τελευταία 30 χρόνια δεν οριοθετούνται τυχαία, καθώς σε όλη αυτήν περίοδο στις ΗΠΑ, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και μέχρι και σήμερα, ακολουθούνται, φανατικά και πιστά, οι αρχές του απόλυτου οικονομικού φιλελευθερισμού.

Το τεράστιο χάσμα μεταξύ πολύ πλουσίων και φτωχών καταδεικνύεται και από άλλα παρεμφερή στοιχεία. Σε σχετικό άρθρο⁴⁹, αλλά και στο βιβλίο της⁵⁰, η οικονομολόγος, πρώην Πρύτανης του ΠΑ.ΜΑΚ, Μαρία Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, υποστηρίζει ότι από τα 7 δισεκατομμύρια του παγκόσμιου πληθυσμού, το 1,2 επιβιώνει σε συνθήκες φτώχειας, ενώ το 1% των πιο πλούσιων κατοίκων της Γης ελέγχει το 45% περίπου του παγκόσμιου πλούτου. Και κάνοντας ένα ενδοαμερικανικό σχόλιο, παρατηρεί ότι οι 400 περίπου πλουσιότεροι Αμερικανοί έχουν στην κατοχή τους μεγαλύτερο πλούτο από σχεδόν 150 εκατομμύρια φτωχότερους συμπατριώτες τους. Εξάλλου, προβλέπει και αυτή, ότι μετά το τέλος της κρίσης οι ανισότητες θα αυξηθούν, γιατί όπως σχολιάζει και ο Krugman, από το '09 το 60% του ΑΕΠ των ΗΠΑ πηγαίνει στο 0.1% των πιο πλούσιων Αμερικάνων, που διαθέτουν ετήσιο εισόδημα πάνω από 1.9 εκατομμύρια δολάρια.

6.2. Η αμφίδρομη σχέση κρίσης - ανισοτήτων

Επομένως, σύμφωνα με όλα αυτά που έχουμε δει, θα υποστήριζε κάποιος ότι οι υπερβολικές ανισότητες είναι αποτέλεσμα της κρίσης. Ωστόσο ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν μάλλον βιαστικό. Γιατί η σχέση αιτίου-αιτιατού σε αυτήν την περίπτωση δεν είναι εντελώς ξεκάθαρη. Όπως είδαμε και παραπάνω, οι ανισότητες, σε συνδυασμό με τις πολιτικές λιτότητας, που ακολουθούνται από τις κυβερνήσεις (και της δικής μας, βεβαίως, συμπεριλαμβανομένης), εμποδίζουν την ανάκαμψη της οικονομίας. Αυτό συνεπάγεται ότι οι ανισότητες, όσο δεν αντιμετωπίζονται, παρατείνουν την ύφεση και γεννούν νέα κρίση.

Εξάλλου, η κρίση σε μια κοινωνία δεν αντιμετωπίζεται μόνο οικονομικά. Στην Ελλάδα του 2014 δε συζητάμε μόνο για οικονομική κρίση, αλλά και για κοινωνική κρίση, για πολιτική κρίση, για κρίση αξιών κλπ.

⁴⁹ 'Ανισότητες ασύλληπτης έκτασης', Μαρία Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, <http://liberty-news.gr>

⁵⁰ 'Η εν ψυχρώ δολοφονία της Ελλάδας', Μαρία Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, εκδόσεις ΙΑΝΟΣ 2014

Αντίστοιχα, πέρα από τις οικονομικές, παρατηρούμε και κοινωνικές ανισότητες, όπως και ανισότητες σε ευκαιρίες, ανισότητες σε προσβάσεις κοκ. Και όλες αυτές οι διάφορες μορφές ανισότητας, προκαλούν τις διάφορες μορφές κρίσης. Επομένως, τελικά δεν είναι τόσο εύκολο να υποστηρίξει κάποιος, ποια από τις δύο καταστάσεις δημιουργεί την άλλη. Η διερεύνηση της σχέσης αιτίου-αιτιατού μεταξύ των καταστάσεων της κρίσης και των ανισοτήτων είναι μάλλον ατελέσφορη και παραπέμπει στο γνωστό λαϊκό αίνιγμα ‘η κότα έκανε το αυγό, ή το αυγό την κότα’. Και αυτό γιατί η καθεμία κατάσταση δημιουργεί την άλλη, και συγχρόνως δημιουργείται από αυτήν.

Μια τέτοιου είδους, λοιπόν, αναζήτηση τείνει να γίνεται εντελώς φιλοσοφική και χαοτική. Και το πρόβλημα είναι, ότι κρύβει από τον ερευνητή το προφανές και εξόφθαλμο αποτέλεσμα, αυτού του φαύλου κύκλου αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης των δύο καταστάσεων. Το οποίο αποτέλεσμα είναι η συνέχιση της ύφεσης και της φτώχειας, και η γιγάντωση των ανισοτήτων.

Για αυτό, το βασικό πρόβλημα και στόχος του κάθε οικονομολόγου, του κάθε ερευνητή, και γενικά του κάθε σκεπτόμενου ανθρώπου, θα πρέπει να είναι το πώς θα βρεθεί ένας τρόπος να σταματήσει η κατηφόρα, που ειδικά στην ελληνική περίπτωση, γίνεται όλο και πιο απότομη. Και με πολιτικές αυστηρής λιτότητας δεν τελειώνει η κατηφόρα. Αντίθετα, χρειάζονται πολιτικές πραγματικής ενίσχυσης και πραγματικής στήριξης της πραγματικής οικονομίας, της πραγματικής δημοκρατίας, της δικαιοσύνης κοκ, για να μειωθούν οι ανισότητες, και να μπορέσουν να ευδοκιμήσουν οι άνθρωποι, και όχι τα ψεύτικα νούμερα.

Και επειδή όλα αυτά δεν είναι απλά ωραία λόγια και τόσο πια ουτοπικά, όπως ίσως κάποιος βιαστεί να τα κρίνει, θα δούμε παρακάτω κάποιους πιθανούς τρόπους οργάνωσης μιας δικαιότερης και εξίσου ‘αποτελεσματικής’ κοινωνίας. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, αυτοί οι πιθανοί τρόποι οργάνωσης, έχουν περάσει από το θεωρητικό στο πρακτικό κομμάτι και έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία.

7 . Προτάσεις, Λύσεις, Προοπτικές

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης βρίσκεται στη βάση του οικοδομήματος, που η κάθε κοινωνία αποτελεί. Και για να είναι το κάθε οικοδόμημα στέρεο πρέπει να έχει στέρεες βάσεις. Επομένως κοινωνίες που στερούνται της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης μάλλον δεν μπορούν να ευημερούν και να μακροημερεύουν. Γιατί οι πολίτες κάθε σύγχρονου και αναπτυγμένου κράτους έχουν την ανάγκη να νιώθουν το κράτος σα σύμμαχο στο πλευρό τους, και όχι σαν ένα εχθρό που βρίσκεται απέναντι. Να νιώθουν ασφάλεια για να ζουν εντός των συνόρων του και να είναι βέβαιοι ότι τους αντιμετωπίζει με ισότητα, δικαιοσύνη και αξιοκρατία. Μια τέτοια κοινωνία οφείλει και μπορεί να μεριμνήσει για το θέμα των ανισοτήτων και τη μείωσή τους, ώστε κανένας πολίτης της να μη νιώθει αδικημένος και ξεκομμένος.

7 . 1 . Το παράδειγμα Mondragon

Ένα σπουδαίο παράδειγμα μιας τέτοιας μικρής κοινωνίας είναι ο συνεταιρισμός Mondragon Corporation⁵¹. Η Mondragon Corporation ιδρύθηκε το 1956 στην πόλη του Μόντραγκον στην Ισπανία. Η ιστορία της ίδρυσής της όμως, πάει μερικά χρόνια πιο πίσω, όταν το 1943 ο νεαρός, τότε, καθολικός ιερέας Jose Maria Arizmendiarieta έφτασε στη χώρα των Βάσκων και ίδρυσε την ‘Επαγγελματική Σχολή’⁵². Αυτή η σχολή αποσκοπούσε στο να δώσει στους νέους της περιοχής του Μοντραγκόν την ευκαιρία να ‘εξοπλιστούν’ με τα βασικά εφόδια για την είσοδο τους στον εργασιακό χώρο, αλλά επίσης προέτρεπε, όποιους το επιθυμούσαν, να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Τελικά το 1956, πέντε από τους μαθητές της σχολής, δημιούργησαν την πρώτη συνεταιριστική εταιρία, μία επιχείρηση κατασκευής φούρνων και θερμοστών πετρελαίου, την επονομαζόμενη τότε ULGOR, σήμερα FAGOR Electrodomesticos.

Αυτό που κάνει το συνεταιρισμό να ξεχωρίζει είναι οι αρχές και οι αξίες πάνω στις οποίες είναι δομημένος. Και τέτοιες αξίες είναι η συνεργασία,

---

⁵¹ <http://www.mondragon-corporation.com/>

⁵² http://en.wikipedia.org/wiki/Mondragon_Corporation

η συμμετοχή, η κοινωνική ευθύνη και η καινοτομία, αλλά και η δημοκρατική οργάνωση, η συμμετοχή στη διεύθυνση και η μισθολογική αλληλεγγύη. Βασική αποστολή είναι να συνδυάζονται όλες αυτές οι αξίες και να οργανώνονται οι επιχειρήσεις του συνεταιρισμού, έτσι ώστε να είναι ανταγωνιστικές στις διεθνείς αγορές. Και αυτό γίνεται μέσα από τη χρήση δημοκρατικών μεθόδων στην οργάνωση των δραστηριοτήτων, μέσα από τη δημιουργία θέσεων εργασίας και μέσα και από την ανθρώπινη και επαγγελματική ανάπτυξη των εργαζομένων.

Πιο συγκεκριμένα όμως, αξίζει (και μας ενδιαφέρει κιόλας επί του παρόντος) να αναλύσουμε την έννοια της ‘μισθολογικής αλληλεγγύης’, γιατί εδώ βρίσκεται, κατά μεγάλο βαθμό, και το μυστικό της επιτυχίας του συνεταιρισμού. Η έννοια αυτή σημαίνει την πρόβλεψη, που υπήρχε από την ίδρυση του συνεταιρισμού, για την αποφυγή δημιουργίας τεράστιων εισοδηματικών ανισοτήτων. Έτσι λοιπόν, η διαφορά ανάμεσα στον κατώτατο και τον ανώτατο μισθό είχε καθοριστεί αρχικά σε αναλογία 1 προς 3. Αυτή η αναλογία, που θυμίζει έντονα Πλάτωνα και Αριστοτέλη, διασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό μια σχετική οικονομική ισότητα ανάμεσα στους εργάτες και την διοίκηση. Με το πέρασμα των χρόνων η αναλογία έχει διαμορφωθεί περίπου στο 1 προς 5, ίσως και λίγο παραπάνω, αλλά πάντα εντός ‘ανεκτών’ ορίων. Τέτοιες αναλογίες, και ως είναι και ακόμα λίγο μεγαλύτερες, βοηθούν τη συνεκτικότητα μιας κοινωνίας και κάνουν τα μέλη της αλληλέγγυα μεταξύ τους. Το Μοντραγκόν λοιπόν, στις μέρες μας, αποτελεί ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα συμμετοχικής, συνεταιριστικής οικονομίας, με δημοκρατία, ισότητα, αλληλεγγύη και αδελφοσύνη⁵³.

Αλλά επειδή πάντα έχει σημασία το αποτέλεσμα, ας δούμε με τη βοήθεια αριθμών τι έχει καταφέρει ο συνεταιρισμός στα τόσα χρόνια λειτουργίας του. Η Mondragon Corporation σήμερα δραστηριοποιείται διεθνώς στους τομείς των οικονομικών, της βιομηχανίας, της διανομής και της γνώσης. Απασχολεί περίπου 80.000 άτομα, σε περίπου 250 διαφορετικές εταιρείες και συνεταιρισμούς. Λειτουργεί 15 κέντρα τεχνολογίας και διατηρεί γραφεία σε σχεδόν 40 χώρες ανά τον κόσμο. Ενώ τα συνολικά της ετήσια έσοδα ανέρχονται, κρατηθείτε, στα 12,5 δισεκατομμύρια ευρώ⁵⁴. Με απλά λόγια, πρόκειται για το μεγαλύτερο επιχειρηματικό όμιλο στη χώρα

⁵³ ‘Μοντραγκόν: Η πόλη χωρίς ανεργία!’, Γ. Σταμπούλης, <http://archive.avgi.gr/>

⁵⁴ <http://www.mondragon-corporation.com/>

των Βάσκων, έναν από τους 5-10 μεγαλύτερους στην Ισπανία, αλλά και έναν από τους πολύ μεγάλους παγκοσμίως.

Επομένως, αυτή η κοινωνία του Μοντραγκόν, που είναι οργανωμένη με τρόπο εντελώς διαφορετικό από τον καπιταλιστικό, καταφέρνει να στέκεται όρθια μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα οργάνωσης της παγκόσμιας κοινωνίας, και να συναλλάσσεται μάλιστα μαζί του. Και τα αποτελέσματα είναι πέρα για πέρα επιτυχημένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι υπολογίζεται πως, η αποδοτικότητα των επιχειρήσεων του Μοντραγκόν (που ορίζεται ως ο λόγος ανάμεσα στους χρησιμοποιούμενους πόρους, όπως είναι το κεφάλαιο και η εργασία, προς τη συνολική παραγωγή) ξεπερνά κατά πολύ αυτή των καπιταλιστικά οργανωμένων επιχειρήσεων. Ακόμα, ενώ το ποσοστό αποτυχίας των νέων επιχειρήσεων στην Ισπανία προσεγγίζει το 90% στα πρώτα πέντε χρόνια λειτουργίας τους, από τις επιχειρήσεις του Μοντραγκόν μόνο τρεις έχουν αποτύχει τα τελευταία χρόνια.

Η πόλη του Μοντραγκόν προτείνει λοιπόν, στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας, έναν εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης, που την ίδια στιγμή, είναι εξίσου, ή και ακόμα περισσότερο, αποτελεσματικός από τον καπιταλιστικό. Και έτσι, καταρρίπτει το μύθο που λέει ότι όσο πιο δίκαια μοιράζεται μια πίτα, τόσο πιο πολύ μικραίνει. Δε μικραίνει, απλά δεν ξεχειλώνει προς όφελος κάποιου και σε βάρος των υπολοίπων. Η κατάσταση 'αυτός που έχει το καρπούζι έχει και το μαχαίρι' δεν είναι μονόδρομος. Υπάρχει και η δυνατότητα άλλος να κόβει τα κομμάτια και άλλος να τα μοιράζει και να μεγιστοποιείται έτσι η συνολική χρησιμότητα.

Αλλά το πραγματικά ευχάριστο, είναι ότι το παράδειγμα Μοντραγκόν, δεν είναι απλά μία εξαίρεση, στον απόλυτο κανόνα, που λέει ότι μόνο με τον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης οι κοινωνίες μπορούν να ευημερήσουν. Αντίθετα, υπάρχουν και άλλα αντίστοιχα παραδείγματα.

7.2. Τα παραδείγματα της Christiania και της Marinaleda

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η κοινωνία της πόλης Κριστιάνια, στην Κοπεγχάγη της Δανίας. Η Κριστιάνια (Christiania) είναι μια αυτοδιαχειριζόμενη κοινότητα, που βρίσκεται στην περιοχή Κριστιανσχάουν (Christianshavn), κοντά στο κέντρο της Κοπεγχάγης. Η

περιοχή καλύπτει έκταση 34 τετραγωνικών χιλιομέτρων, και σε αυτήν κατοικούν περίπου 1.000 άνθρωποι⁵⁵. Η ιστορία της αρχίζει το 1971, όταν μια ομάδα νέων κατέλαβαν τη συγκεκριμένη έκταση, που ανήκε στο στρατό και παρέμενε αχρησιμοποίητη, προσπαθώντας να λύσουν το πρόβλημα στέγης, αλλά και να δημιουργήσουν ένα όμορφο χώρο με πολύ πράσινο. Η Κριστιάνια αναγνωρίζεται από τη δανέζικη κυβέρνηση σαν ένα 'κοινωνικό πείραμα'. Αλλά αυτό το πείραμα, είναι ένα από τα σημαντικότερα τουριστικά αξιοθέατα της Κοπεγχάγης, καθώς υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο περισσότερο από ένα εκατομμύριο άνθρωποι επισκέπτονται αυτή την αποκαλούμενη "ελεύθερη πολιτεία".

Ένα ακόμα παράδειγμα αποτελεί το χωριό Marinaleda που βρίσκεται στην Ισπανία, στο κέντρο της 'περιφέρειας' της Ανδαλουσίας, ανατολικότερα της Σεβίλλης, και έχει πληθυσμό περίπου 3.000 κατοίκους⁵⁶. Η κοινωνία της Marinaleda⁵⁷ είναι και αυτή οργανωμένη με έναν τρόπο διαφορετικό από τον καπιταλιστικό. Μάλιστα είναι οργανωμένη σύμφωνα με ξεκάθαρα σοσιαλιστικά πρότυπα, καταφέροντας να συνυπάρχει με τον καπιταλισμό γύρω της. Στη Marinaleda σχεδόν δεν υπάρχουν ανισότητες, αλλά το εντυπωσιακό είναι ότι, όπως και στη Mondragon, δεν υπάρχει ανεργία⁵⁸, σε μια εποχή που όλη η Νότια Ευρώπη ταλανίζεται από αυτό το πρόβλημα. Ο δήμαρχος της πόλης, Χουάν Μανουέλ Σάντσεζ Γκορντίγιο, σε παλαιότερη ομιλία του στην Αθήνα 'καυχιέται' ότι στο χωριό του πραγματοποιείται η ουτοπία⁵⁹, και υποστηρίζει ότι η πολιτική δημοκρατία, χωρίς οικονομική δημοκρατία, δεν αποδίδει.

Είναι φανερό ότι το παράδειγμα της Marinaleda είναι λίγο πιο 'τραβηγμένο', σε σχέση με τα δύο προηγούμενα. Ωστόσο δεν έχει σημασία να αναλωνόμαστε προσπαθώντας να αναλύσουμε πόσο αριστερό ή πόσο ριζοσπαστικό είναι το κάθε παράδειγμα. Το σημαντικό και εντυπωσιακό και με τα τρία παραδείγματα είναι ότι πρόκειται για κοινωνίες, που ευδοκιμούν με αυτόν τον εναλλακτικό τους τρόπο μέσα στον καπιταλισμό. Είναι ανοιχτές στον καπιταλισμό και συναλλάσσονται με αυτόν. Δεν είναι κλειστές κοινωνίες στην άλλη άκρη του κόσμου.

---

⁵⁵ <http://el.wikipedia.org/wiki/Κριστιάνια>

⁵⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Marinaleda,_Spain

⁵⁷ <http://www.marinaleda.com>

⁵⁸ 'Μαριναλέδα: Ένα ισπανικό χωριό δίνει λύση στην κρίση', <http://tvxs.gr/>

⁵⁹ 'Το παραδειγμα της Marinaleda, η ομιλία του δημάρχου της', <http://www.solidarity4all.gr>

Είναι κοινωνίες ,που είναι δίπλα μας. Και που επίσης είναι, μάλλον, το ίδιο αποτελεσματικές με τις δικές μας, και ,μάλλον, αρκετά δικαιότερες με τις δικές μας.

Αλλά για να έρθει το πράγμα περισσότερο στα μέτρα μας και να κατανοηθεί καλύτερα, μιας και δεν είναι και εύκολο να γίνουμε Μοντραγκόν από τη μια μέρα στην άλλη, μπορούμε να σκεφτούμε παρόμοια με τον Sen, και να αναζητήσουμε ‘τμηματικές λύσεις’ για μια δικαιότερη κοινωνία, με μειωμένες ανισότητες. Να δώσουμε μεγαλύτερη σημασία σε έννοιες όπως κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη. Και να αναλογιστούμε , όσον αφορά την ανάπτυξη, ότι δεν είναι μονόδρομος η άποψη πως για ‘έρθει’ , πρέπει να πάνε οι μισθοί στα 150 ευρώ και να δώσουμε και τίποτα οικόπεδα στους επενδυτές σε τιμές ευκαιρίας.

8. Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα που μπορεί κανείς να εξάγει από την εργασία και την ανάλυση του θέματος των οικονομικών ανισοτήτων είναι πολλά, σημαντικά και χρήσιμα. Μπορεί ίσως και να διαφέρουν μεταξύ τους, ανάλογα από ποια σκοπιά βλέπει καθένας την ανάλυση. Εξάλλου, σε ένα τέτοιο ζήτημα, όπως αυτό των ανισοτήτων, ο καθένας έχει δικαίωμα διαμόρφωσης προσωπικής άποψης, και η εργασία δίνει αυτήν τη δυνατότητα. Επί του παρόντος όμως, θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τα πιο σπουδαία και αντικειμενικά συμπεράσματα, που προκύπτουν από τα επτά προηγούμενα κεφάλαια.

Καταρχήν το σημαντικότερο ίσως όλων των συμπερασμάτων, είναι αυτή καθαυτή η ανάδειξη και καθολική αναγνώριση του προβλήματος των ανισοτήτων. Είναι ένα σημαντικότατο πρόβλημα με επιπτώσεις στην οικονομία, αλλά και στην κοινωνία ολόκληρη και οι κυβερνήσεις των χωρών ανά τον κόσμο καλούνται πράγματι να σκύψουν πάνω από αυτό και να προσπαθήσουν να δώσουν λύσεις. Μπορεί, όπως είδαμε στην αρχή της ανάλυσης μας, η νεοκλασική προσέγγιση να μη δίνει τη βαρύτητα που πρέπει στο ζήτημα της τελικής διανομής, και κατ'επέκταση στις ανισότητες, και ίσως και να προσπαθεί να το υποβαθμίσει. Ωστόσο στις μέρες μας, όπως είδαμε, οι ανισότητες έχουν πάρει πια τέτοιες διαστάσεις και το πρόβλημα έχει γιγαντωθεί, σε σημείο που δεν μπορούμε να το κρύψουμε, να το βάλουμε κάτω από το χαλί και να κάνουμε τα στραβά μάτια. Είναι, επομένως, τουλάχιστον αφελές το 2014, οι New York Times, για παράδειγμα, να κατηγορούν απλά τον Piketty ως 'μαρξιστή', και να μην έχουν να αντιτάξουν κάποιο σοβαρό επιχείρημα στα όσα υποστηρίζει. Ανεξάρτητα από την προσέγγιση του καθενός στο ζήτημα και το τι έχει να προτείνει σαν λύση, το πρόβλημα των ανισοτήτων πρέπει να αναγνωριστεί από όλους, ώστε να μπορέσει στη συνέχεια να αντιμετωπιστεί.

Ένα δεύτερο, στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση και αξίζει να σημειωθεί, είναι ότι η απόλυτη εφαρμογή της ατομικής 'ορθολογικής' συμπεριφοράς και ο ιδιωτισμός, οδηγεί σε έναν ανθρωποφαγικό ανταγωνισμό και μεγαλώνει τις ανισότητες. Και έτσι δεν μπορεί καμία κοινωνία να ευημερήσει και να μακροημερεύσει. Ο Smith μάλιστα, στη 'Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων' μιλά για ένα διαφορετικό ανταγωνισμό, που χαρακτηρίζεται από ένα πλαίσιο κανόνων δικαίου και

από τη συνείδηση του γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος. Αυτός είναι ένας ‘θεμιτός’ ανταγωνισμός , που λογικά θα ακολουθείται και από πιο ‘ανεκτές’ ανισότητες, που δε θα απειλούν την κοινωνική συνοχή.

Ακόμα, από τις διάφορες θεωρίες αναδιανομής, που παρουσιάζονται στο τρίτο κεφάλαιο, διαπιστώνουμε την ‘ευαισθησία’, που υπάρχει σε θεωρητικό επίπεδο, τουλάχιστον, επί του ζητήματος της διανομής. Έτσι, αναδεικνύεται και η πραγματική ύπαρξη της ανάγκης, να προχωρούν οι κυβερνήσεις των κρατών σε πολιτικές αναδιανομής.

Επιπρόσθετα, από την ανάλυση της σύγχρονης συζήτησης επί του θέματος, στο τέταρτο κεφάλαιο, και τις απόψεις του Σεν, του Πικετύ , αλλά και του Κρούγκμαν, καταλαβαίνουμε τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος των ανισοτήτων. Αυτές οι απόψεις μάλιστα, σε συνδυασμό με τα ακόμα περισσότερα στοιχεία, που παραθέτονται στο έκτο κεφάλαιο, δείχνουν ότι στις μέρες μας, η κατάσταση σχετικά με τις ανισότητες δείχνει να έχει ξεφύγει.

Από όλα τα προηγούμενα συμπεράσματα τώρα, αλλά και από την ανάλυση που έχει γίνει κυρίως στο πέμπτο κεφάλαιο, καταλαβαίνουμε τον πολύ σημαντικό ρόλο του κράτους στο ζήτημα. Το κράτος οφείλει να παρεμβαίνει στην οικονομία και να προχωρά σε πολιτικές αναδιανομής, διορθώνοντας αδικίες, όποτε αυτό κρίνεται απαραίτητο. Εξάλλου, εκτός του ότι οφείλει, έχει και τη δυνατότητα να το κάνει , καθώς για αυτό του το έργο έχει πολλά μέσα στη διάθεσή του, όπως η φορολογία, οι κοινωνικές παροχές κλπ. Ωστόσο αυτό που κάνει αρνητική εντύπωση , είναι πως στη δική μας την περίπτωση, τα τελευταία χρόνια ,που βιώνουμε την οικονομική κρίση και την αύξηση των ανισοτήτων, το κράτος ακολουθεί μόνο πολιτικές αυστηρής λιτότητας, επιβαρύνοντας μόνιμα, και αναλογικά περισσότερο, αυτούς που βρίσκονται στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα της κοινωνίας μας.

Συνεχίζοντας όμως, ένα επιπλέον συμπέρασμα, που προκύπτει από το έκτο κεφάλαιο, είναι η ύπαρξη μιας αμφίδρομης και αλληλοτροφοδοτούμενης σχέσης μεταξύ της κρίσης και των ανισοτήτων. Η κρίση αυξάνει τις ανισότητες και οι ανισότητες βαθαίνουν την κρίση. Έχουμε να κάνουμε με δύο έννοιες, η καθεμιά από τις οποίες ‘γεννά’ την άλλη και ταυτόχρονα ‘γεννιέται’ από αυτή. Πρόκειται πραγματικά για

έναν καταστροφικό συνδυασμό τόσο για την οικονομία, όσο και για την κοινωνία.

Ωστόσο, στο κεφάλαιο επτά, που ασχολούμαστε με διάφορες προτάσεις που πιθανώς να δίνουν λύσεις στο πρόβλημα των ανισοτήτων, προωθώντας συγχρόνως και την ανάπτυξη, διαπιστώνουμε, τελικά, ότι αυτές οι λύσεις υπάρχει δυνατότητα να βρεθούν. Αναλύουμε κάποια πραγματικά παραδείγματα κοινωνιών, που είναι κάπως διαφορετικά οργανωμένες από όλες τις γνωστές μας κοινωνίες και από αυτό που έχουμε στο μυαλό μας σε μοναδικό τρόπο. Και βλέπουμε ότι αυτές οι κοινωνίες παρουσιάζουν πολύ μικρές ανισότητες μεταξύ των μελών τους, και την ίδια στιγμή πολύ σημαντικές οικονομικές επιδόσεις και αποτελεσματικότητα. Το σημαντικότερο όσον αφορά αυτές τις εναλλακτικές κοινωνίες είναι ότι είναι γύρω μας, και δεν είναι τόσο ουτοπικές. Είναι σχεδόν μέσα στο δικό μας σύστημα, αλλά συγχρόνως είναι πολύ διαφορετικές και σίγουρα πιο δίκαιες.

Αλλά προσπαθώντας για μια πιο ίση κοινωνία, δεν είναι ούτε εύκολο, ούτε και απαραίτητο να γίνουμε από τη μια μέρα στην άλλη Μοντραγκόν, ή ακόμα περισσότερο Μαριναλέντα. Όπως έλεγε και ο Σεν, και τονίστηκε νωρίτερα, μπορούμε να προχωρήσουμε με σταδιακά βήματα. Το πρώτο που έχουμε να κάνουμε είναι να επαναπροσδιορίσουμε ιδέες και έννοιες, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, η ελευθερία, η δημοκρατία, η αλληλεγγύη κλπ. Και αφού τις κατανοήσουμε καλά και τις βάλουμε μέσα μας, να προσπαθήσουμε να τις βγάλουμε και στην κοινωνία μας.

Αυτά λοιπόν, είναι ίσως τα σημαντικότερα συμπεράσματα, που προκύπτουν από την εργασία μας, για την οποία έγινε σοβαρή προσπάθεια να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερη. Ο καθένας βέβαια, με την προσωπική του ματιά, μπορεί να καταλήγει και στα δικά του συμπεράσματα. Άλλωστε, οι κουβέντες για τέτοια σημαντικά ζητήματα, όπως αυτό των ανισοτήτων, συνήθως συνεχίζονται και πέρα από τις σελίδες των εργασιών.

Πηγές

Ελληνική Βιβλιογραφία

- 1) Δημόσια Οικονομική 1: ‘Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους’ , Δ.Π.Καράγιωργας , εκδόσεις Παπαζήση
- 2) ‘Αρχές της Οικονομικής’, Β’ Τόμος, N.Gregory Mankiw, εκδόσεις ‘ΤΥΠΩΘΗΤΩ-Γ.Δάρδανος’
- 3) ‘Οικονομική Ανάπτυξη : Θεωρίες και Στρατηγικές’, τόμος Β, Παναγιώτης Α. Ρέππας, εκδόσεις Παπαζήση, 2003
- 4) ‘Η Οικονομία των Ανισοτήτων’ (‘L'économie des inégalités’), Thomas Piketty, μτφρ. Ελίζα Παπαδάκη, εκδόσεις ‘Πόλις’, 2007
- 5) ‘Θεωρία της Δικαιοσύνης’, Τζον Ρωλς, μτφρ. Φ. Βασιλογιάννης, Β. Βουτσάκης, εκδόσεις Πόλις
- 6) ‘Η εν ψυχρώ δολοφονία της Ελλάδας’, Μαρία Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, εκδόσεις Ιανός, 2014

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

- 1) ‘Anarchy, State and Utopia’ , Robert Nozick, 1974
- 2) ‘Economic Growth and Income Inequality’, Simon Kuznets, American Economic Review, 1955
- 3) ‘The Idea of Justice’, Amartya Sen, Harvard University Press, 2009
- 4) ‘Collective Choice and Social Welfare’, Amartya Sen, San Francisco, California: Holden-Day, 1970
- 5) ‘Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation’, Amartya Sen, Oxford University Press, 1981
- 6) ‘Capital in the twenty-first Century’, Thomas Piketty, Harvard University Press, 2014

Άρθρα και ιστοσελίδες

- 1) ‘Αμάρτια Σεν: Η Ελλάδα χρειάζεται μεταρρυθμίσεις, αλλά...’, Γεύμα με την «Κ» 31.08.2014, του Γιάννη Παλαιολόγου, www.kathimerini.gr
- 2) ‘Αμάρτια Σεν: Ο δρόμος προς τη δίκαιη κοινωνία’, επιμέλεια Θανάσης Γιαλκέτσης, Ελευθεροτυπία, politicalreviewgr.blogspot.gr
- 3) ‘Γιατί μιλάνε όλοι για το κεφάλαιο στον 21ο αιώνα’, Μπάμπης Χατζηδάκης, www.propaganda.gr
- 4) ‘Ο σύγχρονος Marx, που χαρακτηρίζει γελοίους τους Financial Times’, www.newmoney.gr
- 5) ‘Ο πανικός για το βιβλίο του Πικετί δείχνει ότι η δεξιά έχει ξεμείνει από ιδέες’, Paul Krugman, New York Times, www.thetoc.gr
- 6) ‘Διολισθαίνουμε προς ολιγαρχία’, Paul Krugman, New York Times, www.doctv.gr
- 7) ‘Εισοδηματικές Ανισότητες και Οικονομική Κρίση’, Λευτέρης Τσουλφίδης, www.naftemporiki.gr
- 8) ‘Οι άνθρωποι πάνω από τα κέρδη’, Τασούλα Καραϊσκάκη, www.kathimerini.gr
- 9) ‘Χάρβαρντ: Αβυσσαλέες οι οικονομικές ανισότητες στις ΗΠΑ’, Καψύλης Αλέξανδρος, www.tovima.gr
- 10) ‘Ανισότητες ασύλληπτης έκτασης’, Μαρία Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, www.liberty-news.gr
- 11) ‘Μοντραγκόν: Η πόλη χωρίς ανεργία!’, Γ. Σταμπουλής, archive.avgi.gr
- 12) ‘Μαριναλέδα: Ένα ισπανικό χωριό δίνει λύση στην κρίση’, www.tvxs.gr
- 13) ‘Το παραδειγμα της Marinaleda’, www.solidarity4all.gr
- 14) www.mondragon-corporation.com
- 15) www.marinaleda.com
- 16) el.wikipedia.org

